

ΛΑΜΠΡΟΣ ΧΡ. ΣΙΑΣΟΣ

ΑΪΜΑ ΣΤΑΦΥΛΗΣ

ΑΡΜΟΙΟΣ

57-58

ΑΙΜΑ ΣΤΑΦΥΛΗΣ

ΛΑΜΠΡΟΥ ΧΡ. ΣΙΑΣΟΥ

ΑΙΜΑ ΣΤΑΦΥΛΗΣ

ISBN 960-527-100-1

© 1998, Λάμπρος Σιάσος - Έκδόσεις Άρμός
Έκδόσεις Άρμός: Μαυροκορδάτου 7, 106 78 Αθήνα
τηλ.: 3304196 - 3830604 - fax: 3819439

Έκδόσεις Άρμός

ΤΟΥ ΚΩΣΤΗ ΖΟΥΡΑΡΙ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΑΓΑΠΗ

Του Κωστή Ζουράρι

σικκρό αντίδωρο
στήν φίλία του!

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τό νά προλογίζεις βιβλίό φίλου ἀκριβοῦ καί συναδέλφου διαπρέποντος — ὕστερα μάλιστα ἀπό τιμητική παράκληση τοῦ ἰδίου— εἶναι ἀσφαλῶς προνόμιο πού χαροποιεῖ μέν, ἀλλά καί ὑποχρεώνει τά μέγιστα. Μιά τέτοια ἄδολη χαρά εὐκολα μετατρέπεται σέ ἔτασμό ἐπώδυνο, ὅσο καί ἄν μένει ἀνομολόγητος τίς περισσότερες φορές. Ἡ φιλία καί τό ὁμότεχνο πού καταρχήν θά ἔπρεπε νά εἶναι οἱ καλύτερες προϋποθέσεις γιά νά γνωρίσει κανεῖς καί νά ὁμολογήσει εὐρύτερα ἐν χαρᾷ τήν εὐτυχῆ καρποφορία ἑνός τίμιου ἀγῶνα στά συγκεκριμένα του ἀποτελέσματα, κάποτε μποροῦν δυστυχῶς νά λειτουργήσουν καί ὡς παγίδες. Ἄλλωστε, εἶναι γνωστό πῶς ἐκεῖνος πού θά τολμήσει νά κρίνει, πρωτίστως κρίνεται· καί μέ τίς δύο μάλιστα σημασίες πού ἔχει στή Νεοελληνική ἢ παθητική φωνή τοῦ ἀπόκρημνου αὐτοῦ ρήματος.

Τό πρῶτο πάντως πού πρέπει νά δηλώσω ὑπεύθυνα καί μέ ἀπαραμοίωτο θαυμασμό, μέ τόν ὅποιο ἀπό χρόνια παρακολουθῶ τήν πνευματική πορεία καί προσφορά τοῦ φίλου Καθηγητοῦ τῆς Συστηματικῆς Θεολογίας Λ. Σιάσου εἶναι ὅτι καί τό παρόν βιβλίό του ἀντανακλᾷ τά κυριώτερα στοιχεῖα τῆς ταυτότητάς του. Εἶναι δηλαδή ἐξόχως δηλωτικό καί τῶν ἐνδιαφερόντων του καί τῶν ἀρετῶν τοῦ γρηγοροῦντος πνεύματός του, πού ἔμαθε πάντα νά κινεῖται μέ τήν ἐλευθερία «ἦν Χριστός ἡμᾶς

ἠλευθέρωσε» ἀνάμεσα στά ἱερά καί τά θύραθεν —τή Θεολογία, τή Φιλοσοφία καί τήν Λογοτεχνία— χωρίς νά χάνει τόν εἰρμό, καί χωρίς φόβο νά ἀκρωτηριασθεῖ ὁ ἴδιος στό ἐλάχιστο.

Ὅπως σαφῶς φαίνεται ἀπό τά ἐπί μέρους κεφάλαια τοῦ βιβλίου, πρόκειται γιά συναγωγή διαφόρων μελετημάτων, εἰσηγήσεων ἢ παρεμβάσεων ἐξ ἀφορμῆς πνευματικῶν συνάξεων καί ἄλλων ἀναλόγων εὐκαιριῶν. Δέν ἔχουμε δηλαδή τήν ὀργανική ἐξελικτική παρακολούθηση ἑνός κύριου θέματος —ὅπως συνήθως γίνεται σέ μιά ἀκαδημαϊκή διατριβή— ἀλλά μικρές θεματικές ἐνότητες, οἱ ὁποῖες ὁμως συγκλίνουν οὐσιαστικά εἰς τό νά ἀναδείξουν τό ἓνα ζητούμενο, «οὐ ἔστι χρεία». Πρόκειται γιά τό μοναδικό θῆραμα πού εἶχαν πάντα πρό ὀφθαλμῶν «οἱ ἐκζητοῦντες τόν Κύριον».

Ἡδῆ ὁ τίτλος «Αἶμα σταφυλῆς» ἐξυπακούει μυστικές «ζυμώσεις» καί ἐσώτερους κραδασμούς πού θά ἦταν ἀδύνατον νά ἀφήσουν ἀρυτίδωτη τήν λεκτική ἐπιφάνεια.

Ἐπειδή ὁμως αὐτός ὁ συνειρμός «ζυμώσεων» καί «μέθης» δέν ἀναφέρεται σέ «κύπελλο» κοσμικῶν συμποσιαστῶν, ἀλλά στό δυσκοπότερο τοῦ Ἄρνιου, τοῦ ἐσφαγμένου ἀπό καταβολῆς κόσμου, γι' αὐτό καί τά κείμενα αὐτά ἔχουν ἐν πολλοῖς ἓνα χαρακτήρα βαθιά ἱερατικό. Ὁ χαρακτήρας αὐτός εἶναι ἐκδηλός πρωτίστως στούς τίτλους τῶν ἐπί μέρους μελετημάτων, καθὼς ἔχουν διατυπωθεῖ μέ λυρισμό δωρικῆς λιτότητας. Ἡ λευϊτική ὁμως χροιά τοῦ λόγου διατηρεῖται ἐπιμελῶς καί στήν παράθεση ἀκρογωνιαίων χωρίων τῆς Γραφῆς πού δένουν ἄριστα μέ κατανουκτικά σπαράγματα ἀπό τούς Πατέρες καί ἀπό στυλοβάτες τοῦ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ, ὅπως ὁ Μακρυγιάννης, ὁ Σεφέρης ἢ ὁ Λορεντζᾶτος.

Ἄλλο στοιχεῖο τῶν κειμένων τοῦ Σιάσου, ὁμολογο μέ τήν ἱερατικότητα, εἶναι ἡ γενναιότητα. Δέν φοβᾶται νά

καταγγεῖλει ἀρνητικές καταστάσεις εἰς τά καθ' ἡμᾶς ἐν γένει πράγματα, χωρίς ὅμως ἴχνος φαρισαϊκοῦ διδακτισμοῦ. Θά ἔλεγα ὅτι, τίς περισσότερες φορές ἐλέγχοντας, ὑπαινίσσεται μέ ταπείνωση σχεδόν συνενόχου. Κι ὅταν ἀκόμη ἀντιπαραθέτει στήν Ὁρθόδοξη διδασκαλία καί παράδοση τά ἀσύμβατα τοῦ παγανισμοῦ ἢ τῶν αἰρετικῶν ἀποκλίσεων, πάλι δέν τοῦ ἀπολείπει τό φιλόθωπο μαζί καί ἱλαρό κοίταγμα. Γιατί δέν ἀποβλέπει στό νά ἐξουθενώσει τόν ἄλλο, προβάλλοντας φιλάρεσκα τόν ἑαυτό του κατά τό μέτρο μιᾶς κληρονομικῆς ἀκεραιότητας. Πιστός στό πνεῦμα τῶν Πατέρων δέν ἐπιποθεῖ παρά τήν ἀποκατάσταση μιᾶς πανανθρώπινης εὐεξίας, καί γιά νά τό ποῦμε θεολογικώτερα, «τοῦ πεσόντος Ἀδάμ τήν ἀνάκλησιν».

Γιά ὅλες αὐτές τίς ἐν φιλοφροσύνη καί κατανύξει ὑποκλινόμενες —σάν τούς σεβίζοντες Ἱεράρχες στήν ἀψίδα τοῦ Ἰ. Βήματος— ἀρετές τοῦ λόγου του, ὁ Σιάσος γίνεται συνεκδημία μαζί καί παράκληση στόν φιλότιμο ἀναγνώστη.

Σύδνεϋ, 4 Μαρτίου 1998
Ὁ Αὐστραλίας ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ

ΠΡΟΟΙΜΙΟ

Λιμνήν θερμαϊκός ἢ πειρα(σ)τήριον

(...)

ὄχι ἐγὼ ἀλλ' ἐκεῖνα πού ἀγαπῶ
μέ προχωρᾶνε ἀπό Βενετία Κόρδοβα
σέ 'Αμμόχωστο 'Αλεξάνδρεια Κάιρον
All over the world

Μέ ρήματα τοῦ πόντου
ἀλιευμένα τό καταμεσήμερο
ὄλα περνᾶνε μεῖον τό βάρος τῆς
ψυχῆς.

ποῦ καί μέ τί τρόπο
τόπο νά τοῦ ἀλλάξεις γίνεται.

'Οδ. 'Ελύτης

Η γιορτή τοῦ 'Αγίου Νικολάου τόν Δεκέμβριο τοῦ 1990 τόσο ἔπεφτε Τρίτη. Πῆρα τό αὐτοκίνητο καί σχεδιάζα νά ἐκκλησιαστώ στήν 'Ιερά Μονή Βλατάδων, ὅπου τελειώνουν γρήγορα, συνεργοῦντος καί τοῦ ἐκεῖσε πρωτοψάλτη - καθηγητῆ. Ἔτσι, σκεφτόμουν, θά εἶχα κάποιο χρόνο νά συμμαζέψω ὀρισμένες ἐκκρεμότητες πού περίμεναν ὑπομονετικά τήν σειρά τους στό γραφεῖο.

Ἔφτασα στήν Βλατάδων τάχιστα. Πρός μεγάλην ἀπογοήτευσή μου τό ἐκκλησιάκι ἦτανε κλειστό. Βγῆκα στόν φυσικό ἐξώστη τῆς Μονῆς γιά νά ἰσολογίσω τήν ἀπώλεια ἀπό τήν συγκερασμένη ὑπολογιστική μου. Ἡ μέρα γλυκειά, χωρίς ὑγρασία, κι ἡ πόλη ἔφτανε ὡς τό Μεγάλο Ἐμβολο — πέρα ἀπό τό Καρα-μπουρνού.

'Από ταῦτομάτου κατέβηκε στό νοῦ ἡ περιγραφή τοῦ

μακαρίτη Ἰωάννου, ἀπό τήν Πρωτεύουσα τῶν προσφύγων, ἄν θυμᾶμαι καλά. Ἡ πανέμορφη κυρά, ἡ Σαλονίκη, νά λιάζεται, ξαπλωμένη ἀνέμελα, ἔχοντας ἀφήσει στήν διακριτική περιέργεια τῶν ἐραστῶν της, πτυχώσεις ἀκριβεῖς ἀπό τό θεσπέσιο κάλλος της. (Ἔτσι ἀγαποῦν οἱ δικοί μας τήν ἐδικήν τους πόλη). Σκέφτηκα: ὀρθρινός πειρασμός εἶναι τοῦτος. Ἄς φύγω.

Καί ἐκεῖ πού διάλεγα δρόμο τῆς φυγῆς, νάτος ἕνας ἄλλοδαπός φοιτητής, ὑπότροφος τῆς Μονῆς. Μοῦ ἐξηγεῖ τά καθέκαστα καί ἀναλαμβάνει νά μέ ὀδηγήσει στόν Ἄη-Νικόλα τόν Ὀρφανό, στοιχειῶ τοῦ Σταυροπηγιακοῦ συγκροτήματος. Τό μεγαλοαστικό αὐτοκίνητο δέν χωροῦσε στήν προαστική χάραξη τοῦ χώρου. Κί' ἔτσι ἀφέθηκα στόν ξένο φοιτητή νά μέ ὀδηγεῖ πεζῇ στόν Ἄη-Νικόλα.

Ὅσο πλησιάζαμε στήν Ἐκκλησία, τόσο ἀπομακρύνονα ἀπό τόν λογο-πλεκτικό πειρασμό τῆς Πρωτεύουσας τῶν Προσφύγων. Ὅμως ἐπί ματαίῳ ἐσημειώθη ἡ καύχησίς μου. Ἴδου νέα διαφυγή, κομμένη στά μέτρα ἑνός γραφιᾶ (...) ὁ ὁποῖος βλέπει ἀκόμη καί στίς πέτρες ἀπό τό πλακόστρωτο λέξεις καί παραπομπές. Μεταξύ μας —καί μήν τό πεῖτε στούς συγγραφεῖς— καλά εἶναι νά τίς βλέπει τίς λέξεις ἐκεῖ κάτω, τόσο χαμηλά, γιά νά μπορέσει κάποτε, ἄν τοῦ δοθεῖ, νά τίς ποδοπατήσει ἀνελέητα! Μόλις ἀγγίξαμε στόν ταπεινό μαντρότοιχο τῆς Ἐκκλησίας, μόλις πιάσαμε τήν μικρότερη ἀπό μᾶς ἐξώπορτα, ἰδού μπροστά μου ἀνοιγμένη καί μεγαλοπρεπῆς ἡ νέα νομπελίστικη διαφυγή. Στούς ὀπτούς πλίνθους τοῦ περιβόλου, στά λεπτά ξύλα πού ἔφεραν ἀνάλαφρα τό παμπάλαιο χαγιάτι, ἐγώ δέν ἔβλεπα τά τέσσερα στοιχεῖα τῆς προγονικῆς φύσεως. Ὅραση παράδοξη ἢ νευροειδῆς, ἐκεῖ ἔβλεπα τά εἴκοσι-τέσσερα στοιχεῖα τῆς ἀλφαβήτου σέ χορούς καί συνθέσεις χρωματιστές, πού μόνον ἕνας

Ἐλύτης γνωρίζει νά στήνει:

«.....

στά χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας.....

...ὅπου τό πιό ταπεινό ἐκκλησάκι, τό τέμπλο, τό κιούπι, τό χράμι, ὅλα τους ἀποπνέανε μίαν ἀρχοντιά κατά τι ἀνώτερη τῶν Λουδοβίκων...»

Διαβήκαμε τήν ἐξώπορτα. Κί' ἐγώ δέν διέσχιζα τόν αὔλιο χώρο, ἀλλά σχιζόμουνα ἐν χαρᾷ μέ τίς ἐναγώνιες τομές τοῦ Ποιητῆ στά Δημόσια καί τά Ἰδιωτικά. Φτάσαμε στήν Πύλη τοῦ Ναοῦ. Ἐνας διάκος περίμενε ὑπομονετικά τόν Δεσπότη. Ἐμεῖς κάναμε γρήγορα τό προσκύνημά μας στόν Ἄγιο καί εἰσήλθαμε στό δεξιό ἐνσωματωμένο προστώων. Ὡς γνωστόν, ὁ Ἄη-Νικόλας ὁ Ὀρφανός μέ τίς πανέμορφες τοιχογραφίες — ὅπως ἐκείνη τοῦ ἐν Κανᾶ Γάμου— εἶναι τῆς Παλαιολόγειας Ἐποχῆς, δηλαδή τοῦ 14ου αἰώνα.

Ἀπό τόν Ὀρθρο στήν Θεία Λειτουργία, ὁ κόσμος γέμισε ἀσφυκτικά τό μικρό προστώο, καί τόν ἀκόμη μικρότερο κυρίως ναό, τόν ὁποῖο εἶχε καταλάβει, σχεδόν ἐξ ὀλοκλήρου, τῶν Ψαλτάδων ὁ χορός. Τόσο γέμισε τό ἐκκλησάκι ὥστε νά παρωθεῖσαι καί νά βλέπεις, χωρίς νά τό ἐπιζητεῖς, πρὸς τά πάνω. Αὐτό δέν τό σημειώνω τυχαῖα. Δύο ὥρες περίπου ἔβλεπα τίς τοιχογραφίες ἀπό τό ἀκίνητο σημεῖο τοῦ στασιδιοῦ μου. Ἔβλεπα ἰδίως καί θαύμαζα ἐκείνη τήν ἐξόδια σύνθεση πού ἔμοιαζε —ἄν δέν ἦταν κιόλας— πανηγύρι: Ὁ Ἄγιος ἐν σινδόνι καί ὀθονίοις τιμώμενος λαμπροφορία ἐναποτίθεται τῶ ἐν Μύροις Ναῶ ἀπό τόν ἄδοντα τά ἐξόδια λαό τῆς πόλεως του — ὅπως περίπου σημειώνει τό Συναξάρι του.

Ἡ ἱστορία ἦταν μαγευτική. Ἐγώ ὅμως γιά μιά στιγμή σταμάτησα στήν σκεπή ἑνός οἰκίσματος ἀπό αὐτή τήν τοιχογραφία. Φαινόταν νά ἔχει δύο μόνον ρίχτια (δύο πλευρές) πού λειτουργοῦσαν ὅμως ἀνάποδα

στό μάτι: αντί νά κρύβουν ἢ νά γωνιάζουν τόν χώρο, τόν ἄνοιγαν στό φῶς ὡσάν ἀνοιχτή ἀχηβάδα. Τότε ἀκριβῶς δέχτηκα τήν χαριστική βολή. Ἡ Μικρά Εἴσοδος τοῦ Εὐαγγελίου γινόταν σχεδόν στόν ἀέρα — δέν ἐφαίνοντο τά χέρια τοῦ Διακόνου πού τό ὑποβάσταζαν. Τήν ἴδια στιγμή ὁ Πρωτοψάλτης μέ τό χορό δονοῦσαν τόν χώρο ψάλλοντες τό ἀπολυτίκιο μελωδῆμα σέ ἦχο τέταρτο...

Κανόνα πίστεως
καί εἰκόνα πραότητος,
ἐγκρατείας Διδάσκαλον
ἀνέδειξέ σε τῇ ποιμνῇ σου
ἢ τῶν πραγμάτων ἀλήθεια...

Εἶχα λόγους εἰδικούς νά δονηθῶ κι ἐγώ ἀπό αὐτό τό Ἄπολυτίκιο. Τό μάθημα τοῦ ἀπογεύματος εἶχε γενικό τίτλο: «Ἡ βυζαντινή τῶν πραγμάτων ἀλήθεια». Καί ὡς ὁμάδα συνεπῆς νομίζαμε ὅτι εἶχαμε συγκροτήσει ἕναν περιεκτικό φάκελο.

A'

1. ΤΑ ΧΡΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΟΣ ΛΟΓΟΥ

Αέγειν διά λαίλαπος καί νεφῶν ἰδοῦ ἡ πραγματική συμβολή στόν αὐχμηρό τόπο τῶν ἡμερῶν μας. Ζωννύειν τάς ὀσφύας ὡσπερ ἀνήρ ἰδοῦ ἡ στάση ἐγρήγορσης καί φυλακῆς ὡς χαράκωμα ἀσφαλές ἀπέναντι στίς χαλαρές συνειδήσεις τοῦ καιροῦ μας. Καί τό ἐρωτᾶν μέ τό ἀποκρίνεσθαι νά αἰνίσσονται τό εἶδος τῆς καθημερινῆς ἀναμέτρησης: ὅταν οἱ ἐπιτήδειοι ἀκκίζονται κινουῦντες τά βέλη τους γιά τή θήρευση τοῦ ἰδίου καί ἐπωφελοῦς, ὁ πολύπαθος ὡς ἄλλος Ἰώβ νά μπορεῖ νά ἐνωτίζεται ἐρωτήματα μή παραδεδεγμένης χρηστικότητας.

*Μετά δέ τό παύσασθαι Ἐλιοῦν τῆς λέξεως
εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Ἰώβ
διά λαίλαπος καί νεφῶν*

*Τίς οὗτος ὁ κρύπτων με βουλήν,
συνέχων δέ ρήματα ἐν καρδίᾳ
ἐμέ δέ οἶεται κρύπτειν;
ζῶσαι ὡσπερ ἀνήρ τήν ὀσφύν σου,*

ἔρωτήσω δέ σε, σύ δέ μοι ἀποκρίθητι

ποῦ ἦς ἐν τῷ θεμελιοῦν με τήν γῆν;

.....

.....

νενουθέτησαι δέ τό εὖρος τῆς ὑπ' οὐρανόν;
ἀνάγγειλον δὴ μοι πόση τίς ἐστίν

ποιᾶ δέ γῆ αὐλίζεται τό φῶς
σκότους δέ ποῖος ὁ τόπος;

(Λατρευτικό ἀνάγνωσμα)

Ἄπό τή γλῶσσα τῆς λαίλαπος καί τῶν νεφῶν σ' ἐκείνην τοῦ φωτός καί τοῦ σκότους, ἡ ἀπόσταση εἶναι μικρή, ἴσως ἀνεπαίσθητη. Καί οἱ δύο ἀπέχουν ἀρκούντως ἀπό τίς κατασκευές - μέιντ ἴν σκούλς ὅθ ἐκονόμικς. Ποιός θά μάς λυτρώσει ἀπό τήν τυράγνια τοῦ «ἐπιστημονικῶς τεκμηριωμένου ἢ αὐτονοήτου», πού περιφέρεται ἀσχημονοῦσα; Καί ποιός θά ἔχει τίς ὀσφύες ἐζωσμένες γιά νά σταθεῖ ἐγκρατευόμενος καί γρηγορῶν ἀπέναντί τους; Γιά νά ὀμιλήσει τή γλῶσσα τῶν νεφῶν ἢ τοῦ φωτός. Νά στοιχηθεῖ δηλαδή μέ τίς ὑψηλές σκιαύγειες τοῦ Ὀμήρου πού ἀπλώνονται ὡς τήν παπαδιαμαντική ἀμφιλύκη. Καί ἀφοῦ ξεισθεῖ στό περβόλι τοῦ Μακρυγιάννη, στό παιδικό βαλιτσάκι τοῦ Θεόφιλου, νά τολμήσει καί νά προκαλέσει τίς ἀσχημονοῦσες τυραννίες μέ τό ἀμφιλαφές φάος πού ἐκπέμπουν τά Ἄναγνώσματα εἰς τήν ἑορτήν τῶν Ἰσαποστόλων Κωνσταντίνου καί Ἐλένης.

Ἄπο τόν στρατηγός Μακρυγιάννη φαίνεται νά εἶναι ὁ πρῶτος ἀπό τούς ἄνδρες τοῦ νεότευκτου κρατιδίου μας πού ἔθεσε

μέ τρόπο εὐθύ ἕνα βαρύτιμο ὄρο γιά τήν ἐκφορά τῆς «γυμνῆς ἀλήθειας»: «Ἄν εἶμαι τίμιος ἄνθρωπος, θέλω γράψω τήν ἀλήθεια, καθῶς ἔγιναν τά γραφόμενα, ὅπου θά σημειώσω. Ὅλοι οἱ ἀναγνώστες ἔχετε χρέος πρῶτα νά ῥευνήσετε διά τήν διαγωγή μου, πῶς φέρθηκα εἰς τήν κοινωνία καί Ἄγωνα, καί ἄν τιμίως φέρθηκα, βάλετε βάση καί εἰς τά γραφόμενά μου ἄν ἀτίμως φέρθηκα, μήν πιστεύετε τίποτας» (Ἀπομνημονεύματα, Εἰσαγωγή). Ἡ ἀλήθεια, ὡς καρπός πολίος πολύχρονου καί πολύπαθου βίου, νά στέκεται στήν ἀντίπερα τῆς ιδιότητος. Ἄνεπιτήδευτη καί γυμνή, ἀναμένει τήν ψηλάφηση τοῦ ξυνοῦ λόγου γιά νά φορέσει τήν λαμπρά ἐσθήτα τοῦ καθολικῶς ἀποδεκτοῦ, νά φανερώσει τό αἰμοβαφές διάδημά της. Ὁ Μακρυγιάννης ὁμως δέν ἀρκεῖται στήν «γυμνή ἀλήθεια» τῶν γραφομένων. Ἐπεισάγει σ' αὐτά τήν ἄλλη ἀλήθεια τῶν χρωμάτων καί τῆς εἰκόνας. Ὄντας ὀξυδερκής ἐμπιστεύεται τό λόγο του στό παιχνίδι τοῦ φωτός.

Ὁ Φράγκος ζωγράφος ἔφκειασε δύο τρεῖς (εἰκονογραφίες), δέν ἦταν καλές, πλερώθηκε κι ἔφυγε. Ὁ Σπαρτιάτης ἀγωνιστής Παναγιώτης Ζωγράφος μέ τά δύο παιδιά του δούλεψε τρία χρόνια στό σπίτι τοῦ Στρατηγού.

Ἐγιναν 25 εἰκόνες μέ ἴδια του ἔξοδα καί κόπους πρὸς εὐχαρίστησιν τῶν πατριωτῶν καί τῶν εὐεργετῶν μας Φιλελλήνων. Κι ἔλεγον ὅλα Στοχασμός τοῦ Μακρυγιάννη. Καί πάλι ὁμως ὁ Στρατηγός δέν φτάνει νά ἐξαντλήσει τόν θησαυρό τῆς καρδιάς του. Καταπιάνεται ὁ ἴδιος μέ τή ζωγραφική. Αὐτή τή φορά παίζει μέ δύο μοναδικά χρώματα: τό ἄσπρο καί τό μαῦρο. Στρώνει ἕνα μέρος τοῦ περιβολιοῦ του μέ πετράδια τῆς θάλασσας ἄσπρα καί μαῦρα, καί καταθέτει ἐκεῖ ὅ,τι δέν χώρεσε στίς ἄλλες ἱστορήσεις. Τό δέκατο ἀπό αὐτά τά ξεχωριστά μωσαϊκά

συμπυκνώνει κάποιο λόγο αιώνων και παραλλάσσει τήν μία αλήθεια τῆς ζωῆς μέ δύο χρώματα τῆς θάλασσας:

Παρακάτω εἶναι ἕνας χορός ὁποῦ γένηται
ἕνας μέ σκουτιά φράγκικα χορεύει μ' ἕναν
"Ἑλληνα (...)

Ὁ φραγκοφορεμένος θέλει τόν δικό του χορό,
ὁ Ἑλληνας τόν δικό του
καί θά μαλλώσουνε ὀγλήγορα,
ὅτι δέν μπορεῖ νά μάθη ἕνας τοῦ ἄλλου τό
χορό.

(Ἀπομνημονεύματα, Βιβλίο Γ', κεφ. ε')

Νάτοι οἱ πολυώνυμοι καί φανταχτεροί διαλεκτικοί. Ἔρχονται νά μολέψουν μέ τό στυφό τοῦ προσώπου τους τήν πεντακάθαρη εἰκόνα τοῦ Στρατηγοῦ. «Ἀκοῦστε νά δεῖτε: Ἡ ζωή δέν περπατάει σέ μαῦρο - ἄσπρο. Εἶναι σύνθεση. Εἶναι πρόσληψη. Εἶναι δημιουργικό συνταίριασμα ἀντιθέσεων. Αὐτά πού μᾶς λέτε εἶναι ἀπόλυτα πράγματα. Θρέφουν φανατισμούς καί γεννοῦν μισαλλοδοξίες...» Γέμουν οἱ δέλτοι τῶν σημερινῶν μας σοφῶν ἀπό παρόμοια διδάγματα. Πόση ἀπό δαύτη τή σόφτ-διανόηση δέν τρέχει λιωμένη ἀπό τούς σημερινούς κρουνούς τῆς πληροφόρησης! Ἐξέρχεται ἀπό διάυλο περίπου κοῖλο, καταπίπτει ὑπό τό βάρος τῆς ἐγκυρότητας κυβιζομένη στόν ἀέρα, τετραγωνίζεται ὡς ἀκραιφνής στό μεθόριο τῆς πτώσης καί τῆς ἀνάλωσης, γιά νά πλατυθεῖ καί νά καλύψει ὡς μεμβράνη δυσδιάκριτη τά πεδία τῶν λογιῆς συναθροίσεων.

Ὅμως ὁ Στρατηγός ἐπιμένει στήν προφητική του ἐπίγνωση. Ὁ Ἑλληνας ἀπό τή μία, ὁ φραγκοφορεμένος ἀπό τήν ἄλλη. Ὁ ἐπώνυμος καί ὁ ἄνευ ὀνόματος σέ θέση καί κίνηση χορευτική. Πῶς νά ταίριαζε ἄραγε τά πετράδια τῆς θάλασσας ὁ ποιητής τῶν μαχῶν; Πῶς νά

δούλεψε τό ἄσπρο καί τό μαῦρο ὁ στοχαστής τοῦ νεώτερου βίου μας; Δέν ἀποκαλύπτει τίποτε ἀπό τήν τεχνική του. Μᾶς χαρίζει ἕνα μοναδικό καρρέ ἀπό τήν ἀπέριττη σκηνοθεσία του. Τά σκουτιά νά ὀρίζουν τόν Ἑλληνα καί τόν ἄλλο. Αὐτά νά δηλώνουν, ἐνδεχομένως μέ τήν ἀρμογή τους πάνω στό σῶμα, τό εἶδος τοῦ χοροῦ μέ τόν ὁποῖο ἐκφράζεται ὁ καθένας. Κι ἡ ἐπιμονή τοῦ καθενός; Πῶς αἰχμαλωτίστηκε στά πετράδια τῆς αὐλῆς; Πῶς θά δια-κρίνει ὁ ἐπισκέπτης τήν ἐπερχόμενη σύγκρουση: ...καί θά μαλλώσουνε ὀγλήγορα ὅτι δέν μπορεῖ νά μάθη ἕνας τοῦ ἄλλου τό χορό. Οἱ κοινωνικοί ἀνθρωπολόγοι ἄς ἀντλήσουν τά δικά τους συμπεράσματα. Δέν εἶναι ἄλλωστε καί λίγα τά μηνύματα πού στέλνουν αὐτά τά ἀσπρόμαυρα πετράδια. Σ' ἐμᾶς δύο πράγματα ὑπεραρκοῦν: τό ἀσύμβατο τοῦ ἑνός χοροῦ πρὸς τόν ἄλλο, καί ἡ ρήξη πού ὀγλήγορα θά ξεσπάσει. Πόσο μακρῶς βλέπει ὁ Στρατηγός μέσα ἀπό τίς θαλασσινές πέτρες τοῦ Δέκατου Στοχασμοῦ του!

Τά σκουτιά τά ἑλληνικά σημειώνουν μία δεύτερη εἰκαστική ἐμφάνιση μερικές δεκαετίες ἀργότερα στό κορμί καί στό ἔργο τοῦ ἀχμάκη Μυτιληνιοῦ ζωγράφου, τοῦ Θεόφιλου Χατζημιχαήλ (1870-1934). Ἀπό τό πεζό ὁμώνυμο ποίημα πού τοῦ ἀφιέρωσε ὁ Ὀδυσσεύς Ἐλύτης δανειζόμεστε τό ἀκόλουθο ἀπόσπασμα. Στηρίζεται, κατά τή δήλωση τοῦ ποιητῆ, σέ πληροφορίες πού ἔδωσε ὁ ἀδελφός τοῦ ζωγράφου, Παναγιώτης Κεφαλαῆς, στόν ἴδιο καί στόν Ἀνδρέα Ἐμπειρίκο, ἕνα χρόνο μετά τό θάνατο τοῦ Θεόφιλου, τήν ἀνοιξη τοῦ 1935.

Καί μιά ὥραία μέρα τοῦ 1887 πάνω πού ἀρχινοῦσανε οἱ Ἀποκριές
πῆρε τή μεγάλη ἀπόφαση: θά ντυνότανε φουστανε-
λάς

χρώματα αὐτοῦ τοῦ χοροῦ θαρρεῖ κανεὶς πῶς ἀναδύονται ἀπὸ κάποιον ἄλλο δυσεπίγνωστο χρυσοποικίλο κάμπο. Καί κατὰ σύμπτωση ἀνεξήγητη τὴν ἡμέρα τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου τὰ Ἀναγνώσματα ἐξακοντίζουν ὑπερθεν ἐκεῖνο τὸ ἀμφιλαφές φάος πού ντύνει τοὺς κάμπους χρυσοκατάστικτους καὶ χρυσόκλυστους.

Ἄπό τίς πολὺσημες Ἀποκριές τοῦ 1887 ἡ τελευταία δεκαετία τοῦ αἰῶνα ἀπέχει μίαν ἀναπνοή. Πόσα συμβάντα τραγικά καὶ ἐπικά δὲν χώρεσαν αὐτά τὰ στριμωγμένα στό τέλος τοῦ αἰῶνα χρόνια! Ἡ ἴδια δεκαετία καθιέρωσε, κατὰ πῶς λένε οἱ εἰδικοί, ἓνα μεγάλο ποιητὴ, τὸν Κωστῆ Παλαμᾶ. Ἄπό αὐτὴν ἀκριβῶς τῆ σημαδιακῆ περίοδο, πού κατορθώνει νά κρατεῖ στήν ἀγκαλιά της καὶ τὴν καταστροφή τοῦ '97 καὶ τὴν ἀκόλουθη ἐθνικὴ ἀνάταση, γεννιέται ἓνα μέρος ἀπὸ τὸν Δωδεκάλογο τοῦ Γύφτου καὶ ὀλόκληρη ἡ Φλογέρα τοῦ Βασιληᾶ. Κατὰ μίαν ἐσωτερικὴ μαρτυρία τοῦ Ἐκτου Λόγου κεντρικὸς ἥρωας τοῦ Δωδεκαλόγου εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς. Γιά τὴ σειρά καὶ τὸ εἶδος τῶν μαρτυριῶν πού παρουσιάζονται ἐδῶ δὲν ἔχουν ἰδιαίτερη γλωσσικὴ σημασία οὔτε ἡ λυρική ἔξαρση οὔτε ἡ γλωσσικὴ κορύφωση τῆς σύνθεσης, μήτε τέλος οἱ πολλαπλές πηγές πού τροφοδότησαν τὴ γένεσή του. Σπουδαιότητα ξεχωριστὴ παρουσιάζει ἡ ἐσωτερικὴ δομὴ, ὁ ποιητικὸς στοχασμὸς τῆς συνθέσεως. Ὁ Παλαμᾶς ὀδήγησε σὲ ὀλομέτωπη σύγκρουση δύο ἀσύμβατους «ἐθνικούς» τύπους τῆς ἐποχῆς του (καὶ τῆς παράδοσης) τὸν ἀρχαιολάτρη-Ἕλληνα καὶ τὸν βυζαντινό-πληκτο-χριστιανό. Καὶ ἐπεφύλαξε στὸν ἑαυτό του τὴν ποιητικὴ λειτουργία τοῦ διάμεσου: ὁ γύφτος θά εἰρωνευτεῖ καὶ θά χλευάσει καὶ τίς δύο στάσεις ἀπέναντι στό παρελθόν καὶ θά ἀνακαλύψει τὸν [ὦ]σάν πρωτάρη λαό πού θά διώξει τοὺς κιοτῆδες τῶν λογιῆς-λογιῆς κάμπων. Τὸ ἐπόμενο ἀπόσπασμα, ἀπὸ τὴν κορύφωση τοῦ Ἐκτου

Λόγου, δίνει μιά εἰκόνα γιά τὴν ποιητικὴ «κλύση» τῆς τῶν πραγμάτων ἐντάσεως.

Πολεμᾶτε. Θά περάσετε γοργά,
ζωντανόνεκροι, πολῦθεοι, χριστιανοί,
τῶν εἰδώλων ὦ προσκυνητάδες,
ἀπὸ σπάρτα εὐωδιαστές κι ἀπ' ἀγριοθύμαρα
θά φυσήξουν οἱ βουνίσσιες οἱ πνοές
καὶ θά σβήσουν οἱ εὐκολόσθηστες λαμπάδες.

Κι' ἔτσι ἀπαρνητὴς μέ τό περίγελο,
κ' ἔτσι χαλαστὴς μέ τὴ βλαστήμια,
κ' ἔτσι ἐνός θειαφότοπου μιά λάβα,
τό δροσό μιᾶς πίστες νιώθω μέσα μου,
κι ὠνειρεύτηκα νά ζήσω στό πλευρό τους
μά ὡς κι αὐτοὶ μοῦ κράζαν. «Γύφτε, τράβα!»

Ἄς μέ διώξαν. Τούς δοξάζω. Ἐγὼ εἶμαι
γλῶσσα τῆς ὠραίας ἀλήθειας,
δέ μέ σέρνει ἐκδίκηση λαοπλάνα
καὶ γιά τοῦτο σήμερα μπροστά σας
ἔτσι μέ γρικᾶτε νά χτυπῶ
μὴν ἀργή καὶ σά νεκρώσιμη καμπάνα!

Ὁ Παλαμᾶς εἶναι ἀπολύτως συνεπὴς πρὸς τὸν κρατοῦντα ἐπιστημονικὸ σκεπτικισμό τῆς ἐποχῆς του. Αὐτοπροσδιορίζεται γλῶσσα τῆς ὠραίας ἀλήθειας, κατὰ τὸ μέτρο πού δὲν παρασύρεται ἀπὸ τὸ φανατισμὸ τῶν δύο ἀκραίων συμπεριφορῶν. Ἀκόμη καὶ ὀρισμένες φωνές τῆς ἐποχῆς μας, πού παρουσιάζει χτυπητὴς ὁμοιότητες μ' ἐκείνη τοῦ ποιήματος (οἰκονομικὴ διάλυση, ἀνυποληψία ἐκ μέρους τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν, ἀρνητικὴ ξενόγλωσση ἀρθρογραφία, αἴσθηση ἐξωτερικῶν ἀπειλῶν...) θά εὔ-

ρισκαν τόν καιρίο, κριτικό τους λόγο στό στόμα τοῦ «κόσμου-πολίτη» γύφτου. Ὡστόσο ὁ ἴδιος ὁ γύφτος, ὁ τόσο χρηστικός καί λυσιτελής γιά τή θωράκισή μας ἀπέναντι στίς προσβολές τῆς μονομέρειας ἢ τοῦ φανατισμοῦ, δέν μπορεῖ νά ἀναχθεῖ ὑψηλότερα καί νά ἀποτελέσει ἀναντίρρητο καί διαχρονικό σημεῖο ἀναφορᾶς. Τήν κίνηση τῆς ἀναγωγῆς τοῦ ἐπιμέρους - ἀτομικοῦ στό γενικό - καθολικό ἐπεχείρησε μέ τό δικό του τρόπο ἕνας ἄλλος μέγας, ὁ Διονύσιος Σολωμός.

Θαυμαστή ἀποκαλύπτεται ἡ ταχύτητα μέ τήν ὁποία πέρασε ὁ ἐθνικός μας ποιητής ἀπό τήν πρώιμη ἀμιγῆ ἰταλική παιδεία στήν ἀκόλουθη ἑλληνική μετάγγιση. Ἡ στοιχείωσή του μέ τήν πολυδύναμη δημοτική λαλιά, κατά τή σωτήρια προτροπή τοῦ Σπυρίδωνα Τρικούπη, τόν ἔφερε σέ ἐπαφή μέ τά ζωογόνα ρεῖθρα τῆς μακραίωνης ἑλληνικῆς παράδοσης καί μ' αὐτά ἄρδευσε τό ἔκτακτο τάλαντό του. Ἄν καί ἡ ἀναγνώρισή του ὡς ἐθνικοῦ ποιητῆ ἔχει πρό πολλοῦ καθιερωθεῖ, ἄς μᾶς ἐπιτραπεῖ νά διατυπώσουμε κάποιες κρίσεις γιά ἕνα καιρίο καί δομικό στοιχεῖο τοῦ ποιητικοῦ του στοχασμοῦ, γιά τή θέση καί τή λειτουργία τοῦ σχήματος «μερικό-καθολικό» στόν ποιητικό του σχεδιασμό.

Οἱ ἐθνικές κατηγήσεις τῶν δημόσιων σχολείων μας ἀξιοποιοῦσαν τά μέγιστα τό πολύ γνωστό ἀπόφθεγμα τοῦ ποιητῆ: «Κλεῖσε μέσα στήν ψυχή σου τήν Ἑλλάδα, καί θά αἰσθανθῆς μέσα σου νά λαχταρίζει κάθε εἶδος μεγαλείου...». Ὅταν ὅμως ἔγινε εὐρύτερα γνωστή μιά δεύτερη γραφή τοῦ στοχασμοῦ, προκλήθηκε ἀρκετή σύγχυση, ἀκόμη καί στους φιλολογικούς κύκλους. Ἡ ἄλλη γραφή, σέ μετάφραση ἔχει ὡς ἐξῆς: *Κλεῖσε στήν ψυχή σου τήν Ἑλλάδα — ἢ ἄλλο πράμα — θά αἰσθανθεῖς μέσα σου νά λαχταρίζει κάθε εἶδος μεγαλείου καί θά εἶσαι εὐτυχισμένος. Φάνηκε τότε πῶς αὐτή ἡ παρενθετική*

διάζευξη, τό «ο *altra cosa*», γκρέμιζε ἕνα μεγαλόπρεπο ὕμνο ἑλλαδολατρίας, ἀφοῦ ἐξίσωνε χωρίς καμιά διευκρίνηση τά «ὅποιαδήποτε πράγματα» πού μπορεῖ νά κλείσει κάποιος στήν ψυχή του (τήν ἀγαπημένη του, τήν ἐργασία του, τά παιδιά του, τίς ιδέες του, τή στρατεύσή του...) μέ τήν μία Ἑλλάδα τοῦ μοναδικοῦ μεγαλείου. Ἐξ ὅσων γνωρίζουμε ἡ ἐγκυρότερη ἐρμηνεία αὐτῆς τῆς σολωμικῆς «ἀντίφασης» δόθηκε ἀπό ἕνα δεινό γνώστη τῶν σχετικῶν πηγῶν, τόν Λίνο Πολίτη. Σύμφωνα μ' αὐτήν, ἡ δεύτερη γραφή, ἄν καί ἐντάσσεται στήν ἴδια ποιητική προβληματική (τῶν *Ἐλεύθερων Πολιορκημένων*), ὡστόσο δέν ἀλλάζει τή θέση τοῦ Σολωμοῦ: ἡ προσθήκη «ο *altra cosa*» παρουσιάζει ἕνα βάθεμα τοῦ ἀρχικοῦ στοχασμοῦ: τήν ἴδια ἐποχή ὁ Σολωμός ἔλεγε γιά τόν «Πόρφυρα»: «Τό ἔθνος πρέπει νά μάθει νά θεωρεῖ ἐθνικόν ὅ,τι εἶναι ἀληθές». Κι ἀκόμη, πιό ἀναλυτικά: «Γιά ὅποιον ζεῖ μέσα στό κλίμα τοῦ Σολωμοῦ δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία πῶς "ὅ,τι ἄλλο" δέν μπορεῖ νά σημαίνει παρά ὅ,τι ἄλλο ἀπό τόν κόσμο τοῦ "ἀληθοῦς", ἀπό τόν κόσμο τόν ἰδανικό πού εἶναι γιά τόν ποιητή ὁ ἀληθινός ὁ κόσμος. Τό κέντρο τοῦ στοχασμοῦ μετατοπίζεται λοιπόν ἀπό τήν Ἑλλάδα στό "Κλεῖσε μέσα στήν ψυχή σου". Ἄμα κλείσεις στήν ψυχή σου, ἄμα δοθεῖς ἀπόλυτα σέ μιά μεγάλην ἰδέα, σ' ἕνα μεγάλο ἰδανικό, τότε θά αἰσθανθεῖς νά λαχταρίζει μέσα σου κάθε εἶδος μεγαλεῖο, τότε θά 'σαι εὐτυχισμένος. Ἡ ἰδέα αὐτή τῆς ἀπόλυτης συγκέντρωσης, τῆς συνταύτισης ἀκόμα καλύτερα μέ κάτι ὑψηλό, εἶναι ἰδέα πέρα ὡς πέρα σολωμική — λυρικά ἐκφρασμένη τήν ξαναβρίσκουμε στόν "Κρητικό" καί στόν "Πόρφυρα". Καί εἶναι ἡ ἰδέα αὐτή ἀπείρως βαθύτερη ἀπό μίαν ἀπλή πατριωτική ἐξομολόγηση. Ἀλλά καί ἡ πατριωτική ἐξομολόγηση δέν ἀδυνατίζει μέ τό βάθος πού παίρνει ἔτσι ὀλοκληρωμένος ὁ στοχασμός. Ὁ ποιητής πού ταυτίζει

τήν Ἑλλάδα μέ ὅ,τι ὑψηλό ὑπάρχει στόν κόσμο, πού τήν ἀναφέρει μάλιστα αὐτήν ρητά καί τήν προτάσσει, εἶναι βέβαια περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλον ἐθνικός ποιητής» (Λίνου Πολίτη, *Γύρω στόν Σολωμό*, σελ. 206 καί 376, Ἀθήνα 1985²). Ὁ Λίνος Πολίτης, ἐνῶ χρησιμοποιοῖ γιά τήν ἐρμηνεία του τό σχῆμα «ἐθνικό-παγκόσμιο» ἢ «μικρότητα τόπου - Μεγάλες Οὐσίες», οὔτε τήν εἰδική προθεωρία τοῦ ποιητῆ ἀναδεικνύει οὔτε ὁμολογᾷ πρός τό σχῆμα συμπεράσματα ἐξάγει. Ἄς βγάλουμε ὅμως σέ κάποια διάταξη ὀρισμένα φιλολογικά δεδομένα.

Ἡ πρώτη μορφή τοῦ ἀποφθέγματος ἔγινε γνωστή μέ τά Προλεγόμενα τῆς μνημειώδους ἐκδόσης τοῦ Πολυλά. Τό 1926 ἀνακαλύπτεται στά χειρόγραφα τοῦ Σολωμοῦ ὁ ἴδιος ἀφορισμός, στά ἰταλικά, ἐμπλουτισμένος μέ τήν προσθήκη («o altra cosa / ἢ ἄλλο πράμα»). Ὁ Λίνος Πολίτης ἐντοπίζει γύρω στά 1950 τήν πρώτη μορφή σέ χειρόγραφο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, βεβαιώνει ὅτι ἀνήκει σέ πρῶτα σχέδια τοῦ Β' Σχεδιασματος τῶν Ἐλευθέρων Πολιορκημένων, καί τόν τοποθετεῖ γύρω στά 1835. Ἡ δεύτερη, τέλος, μορφή βρίσκεται σέ χειρόγραφο, πού περιέχει στίχους τοῦ Γ' Σχεδιασματος καί τοποθετεῖται στά 1845 μέ 1850 (Λίνου Πολίτη, *Γύρω στόν Σολωμό*, σελ. 204-206). Ἡ σειρά τῶν Σχεδιασμάτων (Β', Γ') ὁδήγησε τόν Πολίτη στήν ἐρμηνεία τῆς ἐμβάθυνσης τοῦ ἀρχικοῦ στοχασμοῦ. Γι' αὐτό τό σκοπό χρησιμοποίησε μιά ἄμεση καί κάποιες ἔμμεσες (;) παραθέσεις ἀπό τοὺς σχετικούς Στοχασμούς τοῦ Σολωμοῦ (ὅ. παρ. σελ. 373-376).

Οἱ Στοχασμοί τοῦ ποιητῆ, πού συγκεντρώνουν τίς προσωπικές σημειώσεις τοῦ Σολωμοῦ γιά τό σχεδιασμό τῶν Ἐλευθέρων Πολιορκημένων, περιέχουν μίαν ἀξιοσημείωτη ποικιλία παραλλαγῶν ἐνός καί τοῦ αὐτοῦ σχήμα-

τος, πού ἀναφέραμε ἤδη, τό «ἀτομικό-γενικό». Οἱ πιά διακριτές εἶναι οἱ ἀκόλουθες.

α) ὑπερφυσικό μεταφυσική	φυσικό (ὄργανα ἐθνικά) φυσική
β) ἀσώματη ψυχή ἐκ Θεοῦ	σωματοποιεῖται (ἢ ψυχή) εἰς τά ὄργανα τοῦ καιροῦ, τοῦ τόπου, τῆς ἐθνικότητας, τῆς γλώσσας
γ) ἀνθρωπότητα [μεγάλος κύκλος]	Ἑλλάδα μικρός κύκλος
δ) παγκόσμιο σύστημα	ὑπόθεση ποιήματος
ε) ἡ Γενικότητα γενᾶ	ἀτομικό ἔργο
στ) ὑπόσταση	μορφή
ζ) οὐσία ἀληθινή	μορφή

Ἡ ἐπισταμένη ἐρευνητική ἀξιοποίηση αὐτῶν τῶν διαφορετικῶν ἐκδοχῶν τοῦ ἐνός σχήματος θά ὁδηγοῦσε ἐνδεχομένως τήν προκειμένη ἀνάγνωση σέ ἄλλα πεδία. Βεβαίως μέ αὐτό τόν τρόπο θά μπορούσαμε νά ἔχουμε ἀκριβῆ εἰκόνα γιά ὀρισμένες εἰδικές προσλήψεις τοῦ ποιητῆ ἀπό τή λατινική παράδοση καί τή γερμανική φιλοσοφία. Καί μ' αὐτή ὅμως τή λιτή ἀνάγνωση γίνεται φανερό ὅτι

στήν ποιητική θεωρία του Σολωμού υπόκειται έδραία και ολοκληρωμένη αντίληψη για τή φύση και τή θέση τών πραγμάτων, και τών ποιητικῶν. Αὐτή θά μπορούσε νά αποδοθεῖ συμπυκνωμένη ὡς ἐξῆς. Ἀπό τή γενικότητα, ἀπό τήν καθαρή και ἀληθινή οὐσία ἢ ἰδέα, ἀπό τή μεταφυσική, γεννιέται τό συγκεκριμένο, τό φυσικό, τό ἀτομικό ἔργο και ποίημα, πού ντύνεται τά ὄργανα τοῦ καιροῦ του, τοῦ τόπου, τῆς ἐθνικότητας, τῆς γλώσσας. Ὁ ποιητής ὀφείλει, μέ τή σειρά του, νά ἀναδιβάσει αὐτή τή συμβεβηκυία και σωματοποιημένη φανέρωση τῆς ἀλήθειας στήν ἀληθινή και ἄνευ ὀργάνων καιρικῶν οὐσία τοῦ παγκοσμίου συστήματος.

Δέν χρειάζεται νά διαθέτει κάποιος εἰδική φιλοσοφική παιδεία για νά ἀναγνωρίσει, σ' αὐτές τίς ποιητικές παραλλαγές, κοινότοπες θέσεις τῆς δυτικῆς παράδοσης και εἰδικώτερα τοῦ λατινικοῦ (νεο-)ἀριστοτελισμοῦ. Ἄν και οἱ εἰδικοί τοῦ σολωμικοῦ ἔργου δέν φαίνεται νά προβληματίζονται ἰδιαίτερα γι' αὐτές τίς καιρίες προσλήψεις, εἶναι ὡστόσο ἀπορίας ἄξιον γιατί δέν ἔχει γίνει τοῦλάχιστον ἡ ἀπαραίτητη ἀναγνώριση πού προσφέρουν οἱ ὁμολογίες τοῦ ἴδιου τοῦ Σολωμοῦ. Ἡ 75η αἴφνης Ἐπιστολή (πρός τόν Γ. Τερτσέτη, τοῦ 1833) χρησιμοποιεῖ τό διπλό σχῆμα «:Virtualmente, Formalmente» για νά δηλώσει τήν καθ' οὐσίαν ἢ κατά τή μορφή μεταχείριση τῆς κλέφτικης γλώσσας. Σέ μίαν Αἴτηση πρὸς τό Δικαστήριο (τῆς Ζακύνθου) τοῦ 1828 (Ἀριθ. Ἐπιστολῆς 53) ὁ Σολωμός κρίνει ὅτι πρέπει νά γίνει ἀκριβέστερος, δηλαδή πιό πειστικός, ἀφοῦ ἀπευθύνεται στήν *Nobilissima Camera!*

«E per usare il linguaggio degli scolastici,
dico che mia Virtualmente sua Formalmente...

...Και για νά μεταχειριστῶ τή γλώσσα τών σχολαστικῶν
λέω πώς εἶναι (τό σπίτι) δικό μου καθ' οὐσίαν
και δικό του κατά τύπους»
(Μτφρ. Λ. Πολίτη)

Και μ' αὐτή τήν ἀτελῆ ἀναγνώριση ἔχουμε ἤδη τίς πρῶτες συμπερασματικές κρίσεις. Ἐν πρώτοις ἡ ἐρμηνεία για τή σταδιακή ἐμβάθυνση τοῦ ἐθνικοκεντρικοῦ ἀφορισμοῦ χάνει τά ἐρείσματά της, ἀφοῦ τό διπλό σχῆμα τῆς ἀμφίδρομης κίνησης (γέννηση-ἐπιστροφή) φαίνεται νά εἶναι ολοκληρωμένο στή σκέψη τοῦ Σολωμοῦ. Κατά δεύτερο λόγο, ἂν ἡ γλώσσα, ἡ πατρίδα, ὁ τόπος ἑνός λαοῦ μπορεῖ νά θεωρηθοῦν σωματοποιήσεις τών ἀληθινῶν (: καθαρῶν) μεταφυσικῶν οὐσιῶν, τότε τί μπορεῖ νά λεχθεῖ για τήν πίστη αὐτοῦ τοῦ λαοῦ; Θά γίνει και αὐτή Ἰδέα, πού θά ἐνσαρκωθεῖ μαζί μέ τήν πατρίδα στό ποίημα, ἔστω ὡς οὐσιαστικότερο και ὑψηλότερο περιεχόμενο τῆς ἀληθινῆς ἀνθρώπινης φύσης; (Τρίτος στοχασμός). Κι ὅλα αὐτά εἶναι συμβατά μέ τίς προθεωρίες τών δικῶν μας πηγῶν;

Ἡ «γέννηση τοῦ ἀτομικοῦ ἀπό τή Γενικότητα» και «ἡ ἀναγωγή τοῦ μικροῦ κύκλου στό καθολικό σύστημα» γνωρίζουν τήν καθ' ἡμᾶς διατύπωση ὄχι μόνο μέ ὄρους λεπτότερης ποιητικῆς αἰσθητικῆς, ἀλλά και μέ σοβαρότερες ἀξιώσεις για ἐγγύτητα πρὸς αὐτά τά πράγματα και τή μακρά ἱστορία τους. Τῇ ΚΑ' τοῦ μηνός Μαΐου ἡ Ἐκκλησία τήν μνήμην τελεῖ τών Ἀγίων ἐνδόξων, θεοστέπτων, και ἰσαποστόλων, μεγάλων Βασιλέων, Κωνσταντίνου και Ἐλένης. Ἀπό τή σχετική εὐφρόσυνη ἀκολουθία, τά Ἀναγνώσματα τοῦ Ἐσπερινοῦ φαίνεται νά συστήνουν τό πιό λαμπρό πετράδι τῆς ὅλης κατακοσμήσεως. Τά τρία βιβλικά ἀποσπάσματα κινοῦν αὔρα λεπτή

συνομιλίας μέ τούς λοιπούς ὕμνους καί ἀναδεικνύουν τό κεκρυμμένο νόημα τῆς ἐορτῆς, τήν ἄλλη θέωρηση τῆς ἱστορίας. Ὁ Κωνσταντῖνος (μαζί μέ τή μητέρα του Ἑλένη) ἀξιώθηκε νά δεῖ τό φῶς πού ἐκπέμπει διηνεκῶς ἀπό δυσθεώρητα ὕψη τό ζωντανό ξύλο τοῦ Σταυροῦ. Μ' αὐτή τήν κραταιά δύναμη κραταιωθείς ὁ μέγιστος τῶν ἀνάκτων ὤφθη ἀήττητος, τήν οἰκουμένην ὡς προῖκα προικοδοτήσας τῷ Κτίστη αὐτοῦ... (Α' Δοξαστικό τοῦ Ἑσπερινοῦ). Ἡ οἰκουμένη, ἡ τέως ἔρημος, προέκυψε ἀπό τήν ἔξοδο τῆς φωτεινῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ. Εἶναι ἡ συνωκισμένη γῆ κατά τόν τρόπο τῆς συνοίκησης τοῦ νεανίσκου μέ τήν παρθένο. Τά πλάτη αὐτῆς τῆς ἀχειροποιήτου οἰκουμένης οἰκοῦν ἔθνη καί βασιλεῖς πού εἶδαν τό ἐκστατικό φῶς τοῦ Κυρίου καί πορεύτηκαν μέ τή δόξα του. Παράδοξη ὄντως καί θαυμαστή αὐτή ἡ «ἄλλη» ἀνάγνωση γιά τήν ἱστορία, τούς βασιλεῖς, τή γένεση τῶν ἐθνῶν. Τά δύο δείγματα γραφῆς πού ἀκολουθοῦν εἶναι ἀρκετά γιά νά προκαλέσουν δημιουργικά τή σύγχυση στίς θεωρίες γιά τήν ἀρχομένη ἐκκοσμίκευση τῆς ἐπίσημης ἐκκλησίας τοῦ Μ. Κωνσταντίνου.

*Διά Σιών οὐ σιωπήσομαι
καί διά Ἱερουσαλήμ οὐκ ἀνήσω,
ἕως ἄν ἐξέλθῃ ὡς φῶς ἡ δικαιοσύνη μου,
τό δέ σωτήριόν μου ὡς λαμπάς καυθήσεται.
Καί ὄψονται τά ἔθνη τήν δικαιοσύνην σου,
καί πάντες οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς τήν δόξαν σου,
καί καλέσουσι τό ὄνομά σου τό καινόν,
ὁ ὁ Κύριος ὀνομάσει αὐτό·
καί ἔσῃ στέφανος κάλλους ἐν χειρὶ Θεοῦ σου.
Καί οὐκ ἔτι κληθήσῃ Καταλελειμμένη·
Καί ἡ γῆ σου οὐκ ἔτι κληθήσεται Ἐρημος·
σοί γάρ κληθήσεται, θέλημα ἐμόν·*

*καί τῇ γῇ σου, Οἰκουμένη,
ὅτι εὐδοκήσει ἐν σοί,
καί ἡ γῆ σου συνοικισθήσεται.
Φωτίζου, φωτίζου Ἱερουσαλήμ·
ἦκει γάρ σου τό φῶς.
καί ἡ δόξα Κυρίου ἐπί σέ ἀνατέταλκεν.
Ἰδοῦ σκότος καλύψει γῆν, καί γνόφος ἐπί ἔθνη,
ἐπί σέ δέ φανήσεται Κύριος,
καί ἡ δόξα αὐτοῦ ἐπί σέ ὀφθήσεται.
Καί πορεύσονται βασιλεῖς τῷ φωτί σου,
καί ἔθνη τῇ λαμπρότητί σου.
Ἄρον κύκλω τούς ὀφθαλμούς σου,
καί ἴδε συνηγμένα τά τέκνα σου·
ἦκασι πάντες οἱ υἱοί σου μακρόθεν,
καί αἱ θυγατέρες σου ἐπ' ὤμων ἀρθήσονται.
Τότε ὄψει, καί χαρήσῃ καί φοβηθήσῃ,
καί ἐκστήσῃ τῇ καρδίᾳ,
ὅτι μεταβαλεῖ εἰς σέ πλοῦτος θαλάσσης,
καί ἐθνῶν καί λαῶν.*

Χρεωστικῶς πρός τά πράγματα τελέστηκε ἡ πλοκή τῆς προκειμένης γραφῆς. Τό λατρευτικό ἀνάγνωσμα τῆς ἀρχῆς αἰνίχθηκε τόν ἄλλο τρόπο τῶν λέξεων ἢ τῶν ἐρωτημάτων, ὁδοποίησε τήν ἀφιξη στά ἐνδιάμεσα καί προανήγγειλε τό φῶς τό τελευταῖο. Στό κυρίως σῶμα τῆς γραφῆς ἰσοσταθμίζονται δύο ζυγιές φωνές ξεχωριστές. Ἡ πρώτη ἀπό ἄσημους καί ἀφανεῖς, νά φέρουν ἀνάλαφρα τό βάρος μιᾶς δυσβάσταχτης κληρονομιάς καί νά τήν πλουμίζουν μέ τά πῖο καθάρια χρώματα. Ἀντικριστά ἡ ἄλλη ζυγιά τῶν μεγάλων μας ποιητῶν, σέ μίαν ἀσυνήθιστη παραδοχή γιά τά ὄρια τοῦ ποιητικοῦ τους βεληνεκοῦς. Τό τελευταῖο ἀνάγνωσμα ἀπαντᾷ μέ τό δικό του τρόπο στό ἐρώτημα τῆς ἀρχῆς ποῖα γῆ

αυλίζεται τό φῶς, σκότους δέ ποῖος ὁ τόπος, προχέον-
τας ἀσύμμετρα τό σκοτεινό γνόφο καί τήν δοξαστική
λαμπρότητα (...)

2. ΕΙΔΩΛΩΝ ΠΟΛΥΕΙΔΩΝ ΕΞΗΓΗΣΗ ΕΝΟΕΙΔΗΣ

Οσοι ἔταξαν τήν ζωή τους στήν διά βίου ἄθληση,
ὅσοι γονυπετεῖς εὐχονται νυχθημερόν νά τούς
χαριστοῦν χαρίσματα τά κρείσσονα, αὐτοί εὐελ-
πιστοῦν νά χαροῦν καί τό μέγα χάρισμα τῆς διάκρισης.
Προσδοκοῦν ἐν ἀσκήσει καί εὐχῇ νά ἐκτινάξουν τόν ζο-
φερό ὕπνο τῆς ἀσέλγηνης νύχτας καί νά μετοικήσουν εἰς
τό χωρίον τῆς αὐγῆς καί τῆς ἐγρήγορης.

Γιά μᾶς τούς περιλειπόμενους οἱ ἀπαντοχές εἶναι λι-
γοστές καί ὁ ζόφος τῆς ἀγνοίας πυκνός, ἐνίοτε ἀδιαπέ-
ραστος. Οἱ ἄνθρωποι τῆς μεθημερινῆς τύρβης σωζόμε-
σαν ὡς τά χθές μέ τήν τυφλή προσήλωσή μας στά
θέσμια τῶν πατέρων μας. Στήν πόλη ὅμως τῆς βιοτῆς
μας ἔχουν πολλοί ἤδη εἰσέλθει οἱ ὀχτροί, κρατῶντας
δῶρα μάλιστα οἱ ὀχτροί. Δέν πείραξαν τίποτε ἀπό τό
βίός μας, ἴσα-ἴσα προσθέτουν ὁσημέραι πολλά στά ὑπάρ-
χοντά μας. Κινήθηκαν ὅμως κατὰ τά ἱερά, θρονιάστηκαν
δίπλα στά 'κονίσματά μας, πῆραν θέση ἀνάμεσα στά
φυλαχτά, κάλυψαν δηλαδή ὅσα ἐμεῖς ἀφήσαμε στόν ὕπνο
τῆς ραθυμίας μας κενά. Οἱ νεήλυδες στόν βίο μας πλη-

¹ Ὁρθοδοξία καί ἡ τῶν πάντων ἐνότης, ἐκδ. Ἱ. Μονῆς Κουτλουμουσίου
(1997).

σίασαν επικίνδυνα στην βαθύτερη υπόστασή μας, τρύπωσαν σ' αυτό που ο ποιητής ζωγραφίζει ως «μνήμη συλλογική».

Ἐμεῖς οἱ περιλειπόμενοι θαυμάζουμε καί ἀποροῦμε. Ἄλλοι ἐπενδύσαμε τά δίλεπτά μας στῶν νεήλυδων τό νέον. Κάποιοι ἀλλη-θωρίζουμε καί πρός τά 'κονίσματα καί πρός τίς νέες ιδέες, ὡσάν νά διηθοῦμε στούς ὀπτικούς μας νευρῶνες τήν σχιζοειδῆ ὑφή τῆς βιοτῆς μας. Ἰπάρχουν ὀρισμένοι πού κλειδωθήκαμε στά κελλιά μας κατά μόνας ἐπ' ἐλπίδι καί διαρρήξαμε τίς πολλές σχέσεις μέ τούς νεήλυδες. Δέν λείπουν ὅμως κι ἐκεῖνοι πού παίρνουν δύναμη ἀπό τά 'κονίσματα, ἀπό τή θησαυρισμένη δύναμη τῶν πατέρων τους, καί ἐξέρχονται στά πνευματικά στάδια τῆς ἀντίστασης. Σ' αὐτούς τούς ὀλίγους, τούς δασκάλους τούς ἀληθεῖς, ἔπαινος ἐμπρέπει πολὺς. Ἀφοῦ μέ κόστος ἱκανόν, τήν βολήν τους ἤ τά ἴδια-τέλη, χωροῦν στην κατά Θεόν στρατεία ἔχοντας προηγουμένως ἀναζωσθεῖ ὅσα περισυνέλεξαν ἀπό τήν πανοπλία τῶν προγόνων τους.

Ἡ πνευματική ἀγορά τῆς βιοτῆς μας γέμει ἀπό νέες ιδέες, ἀπό εἶδη καί γένη νεωτερισμοῦ. Ἄν τό νεωτερίζει συνέστησε στην παλιά παράδοσή μας τήν ἐσχάτη στην κλίμακα τῆς χλεύης, στίς μέρες μας διάδημα ἀποτελεῖ πολύποτμον πνευματικῆς πρωτοπορίας. Σύμπας ὁ πλανητικός πολιτισμός συστήθηκε ἀπό τά εἶδη τοῦ νεωτερισμοῦ. Καί ὁ ἀπλός ἄνθρωπος τοῦ βίου μας τελεῖ ἐν συγχύσει. Ἀδυνατεῖ νά διακρίνει ποῖα πράγματα τῶν πατέρων του ἔχει λόγο ἤ χρέος ζωῆς νά κρατήσῃ, καί ποῖα εἶδη νεωτερισμοῦ ἤμπορεῖ νά ἀγοράσει. Ἡ σύγχυση ἐπιτείνεται, ἀφοῦ στό μεταξύ αὐτόκλητοι πολλοί καί αὐτοπαθεῖς εὐφημιστές φωνασκοῦμε γιά τήν δική μας ὁ καθείς πρᾶματα καί ὑποβάλλουμε κλιμα συναγωνισμοῦ ἀγοραῖον, ὑποβαθμίζοντας μέχρις ἐξουθενώσεως τόν συν-

αγωνιστή. Ἰπὸ αὐτές τίς συνθηκῆς ἡ περιήγησις στην ἀγορά καθίσταται προβληματική, ἐνίοτε ἀδύνατη.

Στοιχοῦντες στην γραμμὴ πού χαράζουν δάσκαλοι σεβαστοί, πασχίζουμε οἱ νεώτεροι νά ἀναλέξουμε ἀπὸ τήν σκευὴ τῶν ἐν πνεύματι προγόνων μας ὅ,τι ἡ ἱστορία ἔκρινε ἰσχυρό καί δυνατὸ στίς ἐκάστοτε πνευματικῆς ἀναμετρήσεις.

Στίς νύχτες τῆς συγχύσεως γιά νά ξεχωρίσουμε τά πολυειδῆ εἶδωλα ἀπὸ τά μονόχρυσᾶ εἰκονίσματα ἀπαιτεῖται ἐξάπαντος κάποια ἐνοείδεια δομική, μιά ἐνοείδης ἐξηγητική. Ὅταν μάλιστα δέν ἔχει εἰσέτι πελάσει τό δῶρο τῆς ἄνωθεν διακρίσεως, ὀφείλουμε νά λειτουργήσουμε στίς κρίσεις μας μ' αὐτά τά πανάρχαια ἐργαλεῖα τῶν πατέρων μας. Ὅφείλουμε νά τά ὀδηγοῦμε στην χρεία μας, νά τά δοκιμάζουμε, νά «ἐπιτελοῦμε τά μέτρα τοῦ ἰδίου καιροῦ» μας, πού θάλεγε καί ὁ παμπάλαιος πατήρ, ὁ ἐπίσκοπος Ρώμης Ἰππόλυτος.

* * *

Πολλῶν πνευματικῶν μας προγόνων οἱ ἀναμετρήσεις μέ τά εἶδωλα τοῦ καιροῦ τους ἀπέβησαν ἀπὸ τά πράγματα μνημειώδεις, σχεδόν μοναδικές. Τοῦ ἀγίου ὅμως Ἀθανασίου, τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας, στόν τέταρτο αἰῶνα, ἡ ἀναμέτρηση δέν περιορίστηκε στά «μέτρα τοῦ ἰδίου καιροῦ» του. Ἀπλώθηκε ὡς τήν ἀρχὴ τοῦ κόσμου καί περιέλαβε σύνολη τήν ἀνθρώπινη ὁδοιπορία ἕως τίς ἡμέρες του. Σέ δύο κύριες καί συγγενεῖς πραγματεῖες, τόν Λόγο κατά Ἑλλήνων καί τόν Περί Ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου, σχεδιάζει καί ἐπιτελεῖ ἕνα μεγάλο θεολογικό πρόγραμμα: «νά ἐκθέσει ἐν συνόψει τήν κατά Χριστόν πίστη». Γιά τήν εὐδόση ὅμως τοῦ ἐγ-

χειρήματος κρίνει ἀπολύτως ἀναγκαῖο νά προτάξει «κάποιον σύντομο ἔλεγχο τῆς εἰδωλολατρίας»: ὁ ἅγιος φρονεῖ ἐν Κυρίῳ ὅτι γιά νά λάμψει ἡ ἀλήθεια ἀπαιτεῖται προηγουμένως νά ἐλεγχθεῖ ἡ ἀμάθεια, νά λυθοῦν οἱ σκιές τῶν εἰδώλων καί τῆς πλάνης. Ἀπό αὐτόν ἀκριβῶς τόν σχεδιασμό δέν προκύπτει μόνον μία θαυμασία «ἀρχαιολογία τῆς εἰδωλολατρίας», ἀλλά καί μία συνεκτική καί διαχρονική θεολογική αἰτιολόγηση τῶν εἰδώλων.

Ὡς μείζονα, ἐνδεχομένως καί μοναδικά, συστατικά αὐτῆς τῆς θεολογικῆς ἐρμηνείας τῶν εἰδώλων ὑπόκεινται δύο, ἀπλές τήν φύση καί διάδοχος τό γένος, προτάσεις πίστεως. Πρώτη, ἡ ἀπλή ἀλήθεια, περί τοῦ Ἐνός Θεοῦ ὡς μοναδικοῦ δημιουργοῦ γιά ὀλόκληρη τήν δημιουργία παρεκτός τῆς κακίας. Δεύτερη, ἡ ἀπλή ἀλήθεια γιά τόν ἄνθρωπο ὡς δημιούργημα τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἐρμηνεία τῶν εἰδώλων, ἡ ἀρχαιολογία τῆς δεισιδαιμονίας καί τῆς πλάνης, σχεδιάζεται ἀπό τόν ἅγιο Ἀθανάσιο καί λειτουργεῖ στίς δύο πραγματεῖες του μέ τέτοια σπάνια συνοχή καί συνέχεια ἐπιχειρημάτων, ὥστε νά ἔμπορεῖ νά γίνει λόγος γιά μιά ἀρτιώτατη ἐνοειδῆ ἐξηγητική, γιά μιά ἐξηγητική πού ἀνάγει εἰς τό ἓν καί τό αὐτό εἶδος ἀρχῆς τήν ἀτελεύτητη πληθῆ τῶν παντοίων εἰδώλων ὄλων τῶν ἐποχῶν, ὄλων τῶν λαῶν, ὄλων τῶν πολιτισμῶν. Ἄν ὁ φιλοπερίεργος ἀναγνώστης τῶν δύο πραγματειῶν ἐμβαθύνει τήν σπουδή στό περιεχόμενό τους, θά ἐννοήσει ὅτι αὐτός ὁ ἐνοειδῆς ἐξηγητικός ἄθλος, ἄν καί διαθέτει ὀπωσδήποτε τήν λογική αὐτοδυναμία του, ὥστόσο ἐκπορεύεται ἀπό τήν προηγούμενη κατά τήν θεολογική ἱστορία ἀπλή ἡγοῦν μονώτατη ἀλήθεια περί τοῦ ἀνθρώπου ὡς δημιουργήματος τοῦ Θεοῦ. Ἀναβαίνοντας πάλιν εἰς τό ἐξ ἀρχῆς ὁ ἀναγνώστης, θά ἀνακαλύψει ὅτι καί αὐτή ἡ περί ἀνθρώπου μονώτατη πρόταση, παρά τήν ἰσχυρή αὐτοτέλειά της,

πηγάζει ἀπό τήν ἐνική καί μοναδική θεολογία, αὐτήν τοῦ ἑνός Θεοῦ καί δημιουργοῦ.

Γιά τίς θρησκευτικές ἀντιλήψεις ἡμῶν τῶν πολλῶν δέν ἐμφανίζει ἰδιαίτερη δυσκολία ἡ διατύπωση ἢ ἡ ἀποδοχή τῆς πρότασης γιά «τόν παμβασιλέα Θεό, τόν δημιουργό τοῦ παντός». Στήν γενική ἔκφρασή της, ἡ πρόταση αὐτή εὐκολα διατυπώνεται σήμερα, εὐκολώτερα διακινεῖται ὡς πεποιθήση ρηχῆ ἄνευ ἰδιαίτερου ἀντικρίσματος. Τά πράγματα ἀρχίζουν νά περιπλέκονται, ὅταν περάσουμε στήν δεύτερη πρόταση: αὐτός ὁ παμβασιλεύς πού βρίσκεται πέρα ἀπό κάθε οὐσία καί οἰαδήποτε ἀνθρώπινη ἐπίνοια, ἐπειδή εἶναι ἀγαθός καί ὑπέρμετρα καλός, ἔχει δημιουργήσει (πεποίηκεν) τό ἀνθρώπινο γένος σύμφωνα μέ τήν ἰδική του εἰκόνα διά τοῦ δικοῦ του Λόγου, δηλαδή διά τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ...

Γιά τίς τρέχουσες ἀντιλήψεις ἡ προηγούμενη πρόταση συνιστᾷ θεολογική ἀδιάφορη λεπτομέρεια, πού δέν σχετίζεται εὐθέως μέ τόν ἐν χρήσει διορισμό τοῦ ἀνθρώπου. Γιά τίς θεολογικές μας γραφές ἀποτελεῖ θεβαίως κεντρική βιβλική καί πατερική διδασκαλία, γι' αὐτό καί βρίσκεται σέ περίοπτη θέση. Τό κατ' εἰκόνα καί τό καθ' ὁμοίωσιν ἐρμηνεύει ὡς πίστη τήν μοναδικότητα τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου σέ σχέση μέ τά ὑπόλοιπα δημιουργήματα, δηλώνει τήν σχέση Θεοῦ καί ἀνθρώπου, ἀποκλείει τήν φυσική συγγένεια σ' αὐτή τήν σχέση καί ἀποκαλύπτει τήν δυναμική τοῦ δημιουργήματος, τήν φορά πρὸς τήν τελείωσή του (Ν. Ματσούκας). Καί σέ μία διαχρονική ἀνάγνωση τῶν σχετικῶν πληροφοριῶν, τό κατ' εἰκόνα ὡς πνευματικό «μέτρο» τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου θεωρεῖται ὅτι δέν ἀναφέρεται σ' ἓνα μέρος — ἐνδεχομένως τό καλύτερο — τοῦ ἀνθρωπίνου δημιουργήματος, ἀλλά στόν ὅλον ἄνθρωπο.

Ἡ ἀρτιότητα αὐτῶν τῶν ἀναγνώσεων μᾶς ἐνθαρρύνει

νά επιχειρήσουμε κάποια μετακίνηση τῶν θεολογικῶν καταθέσεων πρὸς τὸ πεδίο τοῦ σύγχρονου ἀνθρωπολογικοῦ προβληματισμοῦ. Γι' αὐτὴ τὴν μετακίνηση κρίνεται ἀπαραίτητο νά ἐπαναξιοποιήσουμε τὰ κειμενικά δεδομένα. Οἱ δύο πραγματεῖες τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου προσφέρονται ὡς ὁδηγὸς ἀσφαλῆς σ' αὐτὴ τὴν προσπάθεια.

Ἀπὸ τὰ πολλά θεολογικά σχήματα πού χρησιμοποιεῖ ὁ συγγραφέας τῶν πραγματειῶν, ἓνα ξεχωρίζει καί γιὰ τὴν ἐπάρκεια τῶν στοιχείων του καί γιὰ τὴν συνεκτικότητα τῆς λειτουργίας του. Πρόκειται γιὰ τὸ σχῆμα «φῶς - σκιά - κάτοπτρον». Μιλῶντας γιὰ κάποιον «σχῆμα» ὑποδηλώνουμε ἀμέσως τὴν σχετικότητα τῆς ὅλης κατασκευῆς ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν κειμενικῶν καταθέσεων ὑπονοοῦμε ὁμως ἐν ταύτῳ καί τὴν παρεπόμενη ὑφὴ τῶν ἰδικῶν μας σχηματοποιήσεων. Μὲ δεδομένες αὐτές τίς δύο συνθήκες εἶναι δυνατόν νά ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἡ κατ' εἰκόνα δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου ἰσοδυναμεῖ μὲ κάποιαν ὑπερφυῆ δωρεὰ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπο. Ὁ Θεὸς χάρισε στό πλάσμα του ἓνα εἰδικό κάτοπτρο καί τὸ εἰσήγαγε σ' ὀλόκληρη τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου. Δύο γνωρίσματα ξεχωριστά προσδιορίζουν τὴν φύση αὐτοῦ τοῦ κατόπτρου: α) εἶναι κ υ ρ τ ὄ , καί β) εἶναι κ ι ν η τ ὄ , δηλαδή ἠμπορεῖ κατὰ τὴν προαίρεση τοῦ δωρολήπτη, νά περιστραφεῖ περὶ τὸν ἑαυτό του σὲ ἄξονα διαμετρικό. Αὐτὴ ἡ θεία δωρεὰ, τὸ κυρτό-κινητό-κάτοπτρο, δέν ἀποδίδει ἓνα μεμονωμένο γνώρισμα ἢ συστατικό τοῦ ἀνθρώπου. Ἐκφράζει τὸ σύνολο καί τὸ πλήρωμα τῆς προίκας πού ἔλαβε τὸ ἀνθρώπινο δημιούργημα. Ὅλα λοιπὸν συλλήβδην τὰ θεῖα χαρίσματα, χωροῦν σὲ μιά κεφαλίδα γένους πού ὀνομάζεται λογικόν. Ὁ ἄνθρωπος ἔγινε καί εἶναι τοῦ λοιποῦ, (α) δημιούργημα τοῦ Θεοῦ, καί (β) λογικόν.

Γιὰ τοὺς ἰδικούς μας μοντέρνους ἐθισμούς δέν σημαί-

νει καί κάτι τὸ ξεχωριστό νά χαρακτηρίζεις τὸν ἄνθρωπο ὄν λογικό. Καί τοῦτο, ἐπειδὴ ὁ νεωτερικὸς μας πολιτισμὸς κατακύρωσε στίς συνειδήσεις τῶν πολλῶν τὴν φυσική λογικότητα ὡς αὐτονόητη παραδοχὴ γιὰ τὴν ἀνθρώπινη προσωπικότητα. Στὸν ἐρευνητὴ τῶν ἀρχαιοελληνικῶν πηγῶν συμβαίνει μάλιστα νά συναντᾶ τὸ γνώρισμα τῆς λογικότητας στὸν πυρῆνα τοῦ πῶ διαδεδομένου φιλοσοφικοῦ ὀρισμοῦ: ὁ ἄνθρωπος εἶναι ζῶον θνητόν λογικόν, νοῦ καί ἐπιστήμης δεκτικόν. Ἰπὸ τὴν συνδρομὴ αὐτῶν τῶν δύο ἀκραίων (χρονικῶς) πλήν αὐτονοήτων ἀξιωματικῶν συμπτώσεων εἶναι εὐλογο νά ἀναρωτηθεῖ ὁ καλοπροαίρετος ἀναγνώστης γιὰ τὸ «καινόν» ἐκεῖνο πού ἐμπεριέχεται στὴν θεολογικὴ κατάθεση, εἴτε σ' αὐτὴν τοῦ τέταρτου χριστιανικοῦ αἰῶνα εἴτε στὴν ἀνανεωμένη τοῦ δικοῦ μας εἰκοστοῦ. Γιὰ νά μὴν ἀδικήσουμε τὰ πράγματα τοῦ τέταρτου τουλάχιστον αἰῶνα, ὀφείλουμε νά ἀκριβολογήσουμε τίς σχετικὲς ἀναγνώσεις.

Ὅταν ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς συστήνει καί καθιερώνει εὐρύτερα κάποιον ὀρισμό, αὐτὸ σημαίνει ἐν πρώτοις ὅτι ὀρισμένος μηχανισμὸς λογικῶν κλιμάκων ἔχει κινηθεῖ μὲ ἀκρίβεια καί ἀποτελεσματικότητα. Στὸν ἀρχαιοελληνικὸ φιλοσοφικὸ ὀρισμὸ ὑπόκεινται, χωρὶς νά εἶναι στοὺς πολλοὺς ἐμφανεῖς, οἱ δύο μνημειώδεις κλίμακες, (α) ἐκεῖνη τῶν δέκα λογικῶν κατηγοριῶν (τῆς μιᾶς οὐσίας, τῶν ἐννέα συμβεβηκότων), καί (β) ἡ ἄλλη τῶν πέντε λογικῶν φωνῶν (τοῦ γένους, εἶδους, διαφορᾶς, ἰδίου καί συμβεβηκότος). Μὲ αὐτὴ τὴν λαμβάνουσα ὑποστήριξη ὁ ὀρισμὸς ἐπιχειρεῖ νά «δηλώσει ἐν συντομίᾳ τὴν φύση τοῦ ὑποκειμένου πράγματος». Γιὰ νά ἐννοήσουμε αὐτὴ τὴν περιγραφή, ὀφείλουμε νά συνυπολογίσουμε τὸ γεγονός ὅτι οἱ δύο λογικὲς κλίμακες λειτουργοῦν στίς φιλοσοφικὲς ἐφαρμογές «ἀμοιβαῖα» καί συνδυαστικά (: σὲ κάθε μιά ἐκ τῶν δέκα κατηγοριῶν ἐφαρμόζονται καθοδικῶς οἱ

πέντε φωνές). Όταν λοιπόν οι φιλοσοφικές πηγές αναπτύσσουν τον περιγραφικό διορισμό του όρισμού και όταν αναφέρουν ως αναπόσπαστα τμήματά του «τό γένος και τις συστατικές, ήγουν ουσιώδεις διαφορές», τότε είμαστε σε θέση να ακριβολογήσουμε για την προκειμένη περίπτωση του ανθρώπου ως εξής: η πρώτη φωνή τό γένος, εφαρμόζεται στην πρώτη κατηγορία, την ουσία (: ζῶον) και επικουρείται (για να δηλωθεῖ ἡ φύση τοῦ ὀρίζομένου πράγματος) ἀπό τήν ἐπίκληση δύο ἢ περισσότερων συστατικῶν - οὐσιωδῶν διαφορῶν (: τό λογικόν, τό θνητόν κ.λπ.). Για να αξιολογηθεῖ φιλοσοφικά (καί θεολογικά) ἡ βαρύτητα αὐτοῦ τοῦ ὀρισμοῦ - πλαισίου - κοινοῦ τόπου, θά ἦταν ἐπιβεβλημένο να ἀναλυθεῖ καταλεπτῶς ἡ κλίμακα τῶν πέντε τουλάχιστον φωνῶν. Οἰκονομῶντας τήν προκειμένη χρεία μνημονεύουμε μόνον τήν διάκριση αὐτῶν τῶν φωνῶν σε οὐσιώδεις (γένος, εἶδος, [διαφορά]), σε ἐπουσιώδη (τά συμβεβηκότα) ἐπιτρέποντας στό ἴδιον να λειτουργεῖ ὡς μεταίχμιο τῶν δύο ομάδων. Ἐκεῖνο πού ἐνδιαφέρει ἀπολύτως τήν ζήτησή μας εἶναι ὁ χαρακτήρας τῶν δύο κύριων οὐσιωδῶν φωνῶν, τοῦ γένους καί τῆς διαφορᾶς: εἶναι καί ὀνομάζονται οὐσιώδεις, ἐπειδή ταῦτα καί πᾶσι καί αἰεὶ ὑπάρχει, οἷς ὑπάρχει. Αὐτός ὁ γενετικός, οὕτως εἰπεῖν, προκαθορισμός τῶν δύο οὐσιωδῶν φωνῶν ἀποκαλύπτει τήν φύση τοῦ ὀρίζομένου πράγματος, ἀφοῦ καλύπτει (α) ὅλες ἀπαραιτήτως τίς ὀριζόμενες ὑποπεριπτώσεις (τοῦ εἶδους «ἄνθρωπος») κι αὐτό (β) σε μιά διαχρονική ἀδιάσπαστη σταθερότητα (αἰεὶ). Ἴδού λοιπόν τό πρῶτο σημαντικό πόρισμα ἀπό τήν ἀνίχνευση τῶν συστατικῶν τοῦ ἐν λόγῳ φιλοσοφικοῦ ὀρισμοῦ: τό λογικόν, ὅπως καί τό θνητόν, ἀποδίδουν δύο οὐσιώδη καί αἰθεωρούμενα γνωρίσματα πού ἀληθεύουν ἐπί παντός ἀνθρώπου.

Ἐπιφανειακή ἀνάγνωση τῶν δύο πραγματειῶν τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου (ἢ ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν πατέρων) ἡμπορεῖ να ὀδηγήσει στό συμπέρασμα ὅτι ὁ ἐν λόγῳ συγγραφεύς δέν καινοτομεῖ σε σχέση πρὸς τήν εἰδωλοατρική παράδοση, ὅταν χαρακτηρίζει τόν ἄνθρωπο μέ τό γνώρισμα τοῦ λογικοῦ. Βαθύτερη ὁμως ἀνασκόπηση τῶν κειμενικῶν δεδομένων καί ἀξιοποίηση τῶν εἰδικῶν συναφειῶν βοηθοῦν να ἀφιχθοῦμε στό ἐντελῶς ἐναντίο συμπέρασμα: ὅτι ἡ ἀθανασιανή, ἐν προκειμένῳ, σημασία τοῦ ὄρου «λογικός» εἶναι ἀπολύτως ἄσχετη, ἀσύμβατη καί ἀσύμπτωτη πρὸς ἐκείνην τοῦ (εἰδωλοατρικοῦ) φιλοσοφικοῦ ὀρισμοῦ. Ἡ πιό ἀρίδης ἀνακήρυξη αὐτῆς τῆς μνημειώδους διαφοροποίησης βρίσκεται, κατά τήν κρίση μας, στό ἀκόλουθο ἐδάφιο.

(...)

Ὁ Θεός γάρ ἀγαθός ἐστι,
 μᾶλλον δέ πηγὴ τῆς ἀγαθότητος ὑπάρχει
 ἀγαθῶ δέ περὶ οὐδενός ἄν γένοιτο φθόνος
 ὅθεν οὐδενὶ τοῦ εἶναι φθονήσας,
 ἐξ οὐκ ὄντων τά πάντα πεποίηκε
 διὰ τοῦ ἰδίου Λόγου τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ
 Χριστοῦ

ἐν οἷς πρό πάντων τῶν ἐπὶ γῆς
 τό ἀνθρώπων γένος ἐλεήσας,
 καί θεωρήσας,
 ὡς οὐκ ἰκανόν κατά τόν τῆς ἰδίας γενέσεως λόγον
 διαμένειν αἰεὶ,
 πλέον τι χαριζόμενος αὐτοῖς
 οὐχ ἀπλῶς,
 ὥσπερ πάντα τά ἐπὶ γῆς ἄλογα ζῶα,
 ἔκτισε τοὺς ἀνθρώπους,
 ἀλλὰ κατά τήν ἑαυτοῦ εἰκόνα ἐποίησεν αὐτούς,

μεταδούς αὐτοῖς καί τῆς τοῦ ἰδίου Λόγου
δυνάμεως,
 ἵνα ὡσπερ σκιάς τινὰς ἔχοντες τοῦ Λόγου,
 καί γενόμενοι λογικοί,
 διαμένειν ἐν μακαριότητι δυνηθῶσι,
 ζῶντες τὸν ἀληθινὸν καί ὄντως τῶν ἁγίων
 ἐν παραδείσῳ βίον
 (...)

Δύο ἀπὸ τὰ μείζονα στοιχεῖα τοῦ κειμένου ἀφοροῦν ἀμέσως τὴν ἀνάγνωσή μας: (α) Ἡ σύνδεση τῆς κατ' εἰκόνα Θεοῦ ποιήσεως τοῦ ἀνθρώπου μέ τὴν μετάδοση καί δωρεά τῆς δυνάμεως αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ καί Λόγου. (β) Ἡ μνημειώδης εὐθεΐα καί ἀπερίφραστη συσχέτιση τοῦ ἀνθρωπίνου λογικοῦ μέ τὸν Θεό-Λόγο, μέ τὴν δωρεά τῆς δυνάμεώς του. Προτοῦ ἀξιοποιήσουμε αὐτὴν τὴν κεφαλαιώδη κατάθεση, ὀφείλουμε νὰ σταθοῦμε γιὰ λίγο στὴν ποιητικώτατη διατύπωση «ὡσπερ σκιάι τινες τοῦ Λόγου». Ἀξιοποιῶντας τὸ κοινότερο σχῆμα «φῶς-σκότος», πού πλαισιώνει τίς σχετικές γραφές, ἡμποροῦμε νὰ ἐρμηνεύσουμε αὐτὴ τὴν ἀσυνήθιστη καί τολμηρὴ ἔκφραση μέ τὸν τρόπο τῶν ἀποφατικῶν ἐκείνων σχημάτων πού ἐμπερικλείουν ὡστόσο ἀληπτη δύναμη ἀδιόρατης ὑπεροχικῆς ὑπερανάβασης (θεῖος Διονύσιος).

Μέ αὐτὴ τὴν ἐρμηνευτικὴ παρέμβαση ἐπανευρίσκουμε ἀκόπως τὴν κύρια θεολογικὴ θέση «περὶ κατόπτρου», ἡ ὁποία, ὅπως σημειώσαμε ἤδη, ἐκφράζει παραστατικά καί ἀνακεφαλαιώνει σωστικῶς τὴν διδασκαλία τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου γιὰ τὴν κατ' εἰκόνα Θεοῦ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου. Μέ τὴν βοήθεια τῆς προηγουμένης ἀναγνώσεως ἡμποροῦμε νὰ ἀνασυστήσουμε τὴν ἀρχικὴ δωρεά-λειτουργία τοῦ κατόπτρου-κατ' εἰκόνα. Ἡ ἐν ἀρχῇ τῆς δημιουργίας μετάδοση αὐτῆς τῆς δωρεᾶς δέν ἦταν κά-

ποια προίκα πού κατατέθηκε ἐφάπαξ στὸν ἀπὸ πηλὸ φτιαγμένο ἄνθρωπο. Ἡ μετάδοση αὐτὴ ἦταν καί παραμένει διαρκῆς φωτοδοσία τοῦ δημιουργοῦ προχοεμένη στό δημιουργήμα ἀφθόνως μέσῳ τοῦ κυρτοῦ-κινητοῦ-κατόπτρου, δηλαδή τοῦ λογικοῦ, ἡγουν τοῦ νοός. Ἐν τῷ φωτί αὐτῆς τῆς φωτοχυσίας, δηλαδή μέ ἐστραμμένο πρὸς τὸ Θεό καί καθαρὸ τὸ κάτοπτρο ὁ ἄνθρωπος βλέπει εὐχαριστούμενος τὸν δημιουργό του, θεωρεῖ ἀνακαινιζομένη τὴν εἰκόνα ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁποίας δημιουργήθηκε, θεωρεῖ τὰ ὄντα, συνάπτεται μέ τὰ ἐν οὐρανοῖς θεῖα καί νοητά, συνομιλεῖ μέ τὰ θεῖα, ζεῖ τὸν μακάριο καί ἀθάνατο βίον. Σ' αὐτὴ τὴν πρωτογενῆ λειτουργία τοῦ κατόπτρου δέν μεσολαβεῖ κανένα ἐμπόδιο ἀναμέσον τοῦ φωτός πού κατέρχεται καί τοῦ κατόπτρου πού λαμβάνει τὸν ἄνωθεν καταυγασμό. Ὁ παράδεισος εἶναι «τροπικὴ ὀνομασία τοῦ τόπου» ὅπου ἐξανθεῖ αὐτὴ ἡ βιοτὴ εἶναι τοπικὴ ἀνάγνωση τοῦ τρόπου πού διορίζει τὴν ἀκηλίδωτη καθαρότητα. Ἡ καθαρότητα ἀναφέρεται στό κάτοπτρο, στὸν νοῦ, στὴν καρδιά, στὴν ψυχὴ, στὸν ὄλο ἄνθρωπο (Ματθ. 5,8). Ὅταν λοιπὸν ὁ Ἀπόστολος τῶν Ἐθνῶν ἀποφαίνεται ὅτι ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμενοι τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου πνεύματος ἀναφέρεται ἐξάπαντος στὴν ἐν Χριστῷ ἐνανθρωπήσαντι ἀνακαινισμένη εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀκριβὴς ὁμως καί κυρία σημασία διαδηλώνεται μέ τὴν ἐπίκληση τοῦ ἀρχικοῦ κατόπτρου: «ὄλοι ἐμεῖς μέ ἀκάλυπτον πρόσωπον, ὡς κάτοπτρον [καί] δεχόμενοι καί ἀντανακλῶντες τὴν δόξαν τοῦ Κυρίου, μεταμορφωνόμεθα εἰς τὴν αὐτὴν εἰκόνα πού δεχόμεθα ἀπὸ τοῦ ἐνός βαθμοῦ δόξης εἰς ἄλλον βαθμὸν δόξης ἀνώτερον, καθὼς δύναται νὰ μεταμορφοῦται πᾶς ἄνθρωπος, διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ

Πνεύματος, τό ὅποιον εἶναι ὁ Κύριος» (Παράφραση Ν. Καψῆ).

Ἐάν δέν λάβουμε σοβαρῶς ὑπόψη τήν καινουργῆ νοηματοδότηση τοῦ ὄρου «λογικός» στήν εἰδική συνάφεια τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι σχεδόν ἀνέφικτο νά ἐννοήσουμε, πρῶτον τόν ἀπέριττο σχετικό ὀρισμό τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καί, δεύτερον τήν σύντομη καί ἐξαγγελτική καταγγελία κατά τῶν φιλοσοφούντων πού τόν πλαισιώνει. Ἴδου ἡ σχετική κεφαλαιώδης ἀποστροφή:

Καί ἐποίησεν ὁ Θεός τόν ἄνθρωπον.

Τί οὖν ἐστίν ἄνθρωπος;

Ἐξ ὧν ἀνέγνωμεν καί ἐξ ὧν ἠκούσαμεν,

ὀρισώμεθα.

Οὐκέτι γάρ ἡμῖν χρεία δανείζεσθαι ὄρους

ἄλλοτρίους,

οὐδέ τά ἐκ τῆς ματαιότητος ἐπεισάγειν τῷ λογισμῷ τῆς ἀληθείας.

Ἄνθρωπός ἐστι

ποίημα Θεοῦ λογικόν,

κατ' εἰκόνα γενόμενον

τοῦ κτίσαντος αὐτόν.

Εἴ τι λείπει τῷ λόγῳ τούτῳ,

οἱ πολλά προσαναλώσαντες τῇ ἀναλήψει τῆς φθειρομένης σοφίας

ἐπισκεψάσθωσαν.

Κατ' εἰκόνα Θεοῦ γέγονεν ἄνθρωπος.

Ἐάν τό λογικόν κάτοπτρο προβλεπόταν ἀκίνητο καί σταθερόν, μονίμως ἐστραμμένον πρός τόν οὐρανόν, τότε ἡ ἀνθρωπίνη ὑπαρξη θά ἐδοῦλεε διηνεκῶς εἰς τήν δουλείαν τῆς ἀνάγκης, ἡ ἀρετή δέν θά ἦταν χρῆμα καί πρᾶγμα αὐτεξουσίας, ὁ ἄνθρωπος δέν θά ἦταν ἐλεύθερος.

Ἡ ἐν ἀρχῇ πρόβλεψη γιά κάτοπτρο κινητό δοκιμάζει τήν ἀνθρώπινη ἐλευθερία: οἱ πρωτόπλαστοι ἔστρεψαν τόν κυρτό δέκτη τῆς φωτοδοσίας, τόν νοῦν, ἀπό τήν θεωρία τῶν ἄνω πρός ἑαυτούς, εἰς τά πρόσγεια. Αὐτή ἡ ἀναστροφή τοῦ κατόπτρου εἶναι ἡ γενέθλια συνθήκη τῶν εἰδώλων. Ὁφείλουμε ἐν προκειμένῳ μέ περισσή ἀκρίβεια, τουτέστιν ἐπιμονή, νά ἀναδείξουμε τήν αἰτιώδη λειτουργική ἀντι-συσχέτιση εἰκόνας καί εἰδώλου, φωτός καί σκιᾶς: ἡ ἀνεμπόδιση φωτοχυσία, ἡ ἄνωθεν κατερχομένη, καταυγάζει τόν νοῦ καί τοῦ ἐπιτρέπει νά θεωρήσει τήν εἰκόνα τῆς ἐν ἀρχῇ δημιουργίας του, δι' αὐτῆς τόν πατέρα - δημιουργό καί ὅλα τά ὄντα, δηλαδή τά ἀγαθά καί τέλεια δωρήματά του. Ἡ ἀναστροφή τοῦ κυρτοῦ δέκτη (τοῦ νοός) διακόπτει ἐν πρώτοις τήν λειτουργία τῆς φωτοδοσίας. Μέ τήν ἀπουσία τοῦ ἄνωθεν φωτός ὁ νοῦς ἀδυνατεῖ νά λειτουργήσει ὡς θεωρός τῶν ὄντων καί καλῶν. Τότε ὑπεισέρχεται ἡ ἐπί-νοια: ὑπό συνθήκες συσκίασης καί σταδιακῆς συσκότισης τοῦ νοῦ ἡ ἐπίνοια, αὐτό «τό κατ' εὐφημισμὸν ἐπίθεμα τοῦ νοῦ» (στήν πράξη, αὐτό τό ἀνάπλασμα τῆς διανοίας, τό ἐκ συμπλοκῆς αἰσθήσεως καί φαντασίας), φαντάζεται τύπους ἀνύπαρκτους, ἀναπλάττει ἐν ἑαυτῇ τά οὐκ ὄντα ὡς ὄντα. Ἀκριβέστερα, ἡ ἐπίνοια, ἀφοῦ λάβει τῶν ὄλων τά μέρη καί ἀφοῦ τά συνθέσει κατά πολλήν ἐξουσίαν τε καί εὐκολίαν τά μηδαμῶς ἐν ὑποστάσει τε καί οὐσίᾳ, θεωρούμενα ἐν τῇ διανοίᾳ καί τοῖς λόγοις ἀνέπλασεν, εἶτα καί ταῖς ὕλαις διατυπουμένη ἀνειδωλοποίησεν. Τό πρῶτο πλάσμα αὐτῆς τῆς ὑπό συσκότιση τυποπλασίας εἶναι ἡ ἀνυπόστατη κακία. Καί μετ' αὐτήν ἡ ἐξ αὐτῆς ἀρχίζει ἡ ἀτελεύτητη διαδοχὴ εἰδώλων καί οὐκ ὄντων: τά εἶδωλα εἶναι οἱ ἀτελεῖς καί θολές ἀναπλάσεις τῶν ὄντων πού σχηματίζονται στόν συνεσκιασμένο κύριο δέκτη τοῦ νοός: τά εἶδωλα εἶναι τά

ὕπεναντία τῆς ἐν τῷ φωτί θείας εἰκόνας!

Μέ αὐτή τήν ἐρμηνευτική διείσδυση βρισκόμαστε στά ἐσώτερα τοῦ μηχανισμοῦ μέ τόν ὁποῖο ἀναπλάσσονται πρωτογενῶς τά εἰδῶλα. Βεβαίως ὁ Πλάτων εἶναι ὁ πρῶτος πού εἰσήγαγε καί θεματοποίησε στό ἐπίπεδο τῆς ψυχογονίας (-ἀνθρωπολογίας) τήν προβληματική «περί τῆν τῶν κατόπτρων εἰδωλοποιῶν». Ἐκεῖ ὅμως ἡ εὐρύτερη κατάθεση ἀφορᾷ τούς σωματικούς ὀφθαλμούς, τήν διέλευση τοῦ ὁρατοῦ καί σωματικοῦ πυρός-φωτός, τόν σχηματισμό ἄυλων μορφῶν σέ στίλβουσες μεταλλικές ἐπιφάνειες, ἀκόμη καί τόν σχηματισμό τῶν καθ' ὕπνον ὄνειρικῶν φαντασμάτων. Ἡ προκειμένη διάγνωση ἀφορᾷ τήν ἀντίστοιχη ἐνδεχομένως λειτουργία ἔτσι ὅπως αὐτή λαμβάνει χώρα στό ἐσωτερικό τοῦ νοῦ-κατόπτρου καί ὑπό συνθήκες ἀποστέρησης τοῦ ἄνωθεν (μή σωματικοῦ) φωτός. Τά εἰδῶλα ἐν προκειμένῳ, πρίν λάβουν «ὑψηλή καί σημασία» θρησκευτικῶν παραστάσεων, παρεμφανίζονται ὡς γεννήματα τῆς ἐπινοίας περί τά «οὐκ ὄντα», περί τά «μηδαμῶς ἐν ὑποστάσει καί οὐσίᾳ θεωρούμενα». Τό κυρτό κάτοπτρο τοῦ νοῦ, ἐστραμμένο περί τά πρόσγεια, λαμβάνει ἀτελεῖς καί τμηματικές μορφές ὄντων, τίς σωρεύει στό ἐσωτερικό του, τίς ἀναπλάθει ὑπό συνθήκες ἀνεπαρκoῦς φωτισμοῦ καί τίς ἀναδιατάσσει ὡς ὄντα, ἐνῶ ἀποτελοῦν οὐκ ὄντα. Ἡ σῶρευση λειτουργεῖ σταδιακά ὡς περαιτέρω ἐπιβάρυνση τοῦ πλημμελοῦς φωτισμοῦ, ὡς βαθμιαία συσκότιση τοῦ κατόπτρου - λογικοῦ - νοός πού ἔμπορεῖ νά ἀγγίξει τό ἀδιαπέραστο σκότος. Ὡς πάρεργο δισσό πόρισμα εἶναι δυνατό νά ἐξαχθεῖ ἀπό αὐτή τήν ἀνάγνωση τοῦ πρωτογενοῦς σχηματισμοῦ τῶν εἰδώλων ἡ συστατική ἤ γουν γενέθλια συνθήκη περί τά ὄντα ὡς καλά καί ἀγαθά μαζί μέ τήν γνωστική ἀνάδυσή τους: (α) ὅλα τά ὄντα εἶναι ὄντα στό μέτρο, στόν βαθμό καί κατά τό πλήρωμα πού κα-

ταυγάζονται ἀπό τό ἄνωθεν φῶς· (β) τά ὄντα ἀληθεύουν, ἤ γουν προσπίπτουν στόν ἀνθρώπινο νοῦ ὡς ὄντα (ἀγαθά-καλά) κατά τόν ἐντελῆ τρόπο μέ τόν ὁποῖο αὐτός ὁ νοῦς κατοπτρίζεται (δέχεται καί ἀντανακλᾷ) τόν ἄνωθεν φωτισμό τοῦ δημιουργοῦ του. Οἰαδήποτε ἄλλη «ἀναπαράσταση» λαμβάνει ἐνδεχομένως τίς ἀφορμές τῆς ἀπό τά ὄντα, ἀλλ' ἐξάπαντος τροφοδοτεῖ καί παράγει ἀνειδωλοποιήσεις ἀνυποστάτων καί οὐκ ὄντων.

Μέ τά προηγούμενα εὐκολύνεται ἐνδεχομένως ὁ καλόπιστος ἐρευνητής νά παρακολουθήσει στίς πηγές τήν καθολική κλίμακα τῶν εἰδωλοποιήσεων, ὅπως αὐτή ἀρχαιολογεῖται ἀπό τόν Μέγαν Ἀθανάσιο. Εὐκολύνεται νά ἐννοήσει τήν πλησιέστερη πρὸς τό λογικό - κάτοπτρο εἰδωλοποιία τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος καί τῶν αἰσθήσεων· νά ἐννοήσει πῶς ὀρισμένοι Ἕλληνες ἔδωκαν ὑπόσταση στήν κακία, πῶς θεοποίησαν τά φυσικά φαινόμενα καί τά οὐράνια σώματα, πῶς οἱ Αἰγύπτιοι συνέμιζαν ἄλογα καί λογικά, πῶς συνεστήθη τό ἐλληνικό δωδεκάθεο καί τό ρωμαϊκό πολύθεο, καί ὅσα ἄλλα συγγενῆ. Βεβαίως ὁ Μέγας Ἀθανάσιος, ὅπως ἤδη σημειώσαμε, δέν ἀσχολεῖται αὐτοτελῶς μέ τήν ἀρχαιολογία τῶν εἰδώλων. Ἐχει μέ ἀκρίβεια σχεδιάσει νά ἐκκαθαρίσει ὅσα ἐμποδίζουν τήν ἔλευση τοῦ φωτός, προκειμένου ἡ ἔκθεση τῆς ἀκριβοῦς ἐκκλησιαστικῆς πίστεως (πού θά ἀκολουθήσει) νά λάμπει χωρίς τήν διαμεσολάβηση τῶν ἐπιπροσθούτων. Γιά τίς ἀνάγκες ὅμως τῆς προκειμένης ζητήσεως φρονοῦμε ὅτι ἔχει συγκροτηθεῖ μιά αὐτοδύναμη καί ἐνοειδής ἐξηγητική πρόταση μέ διαχρονική ἀντοχή στήν ἐρμηνεία τῶν πολυειδῶν εἰδώλων. Συνοψίζοντας τά προηγούμενα ὀφείλουμε νά μνημονεύσουμε ὅτι ἡ ἐν λόγῳ πρόταση προκύπτει ἀπό

τήν μονώτατη ἐκκλησιαστική ἀλήθεια περί δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου κατ' εἰκόνα Θεοῦ, καί αὐτή μέ τήν σειρά της πηγάζει ἀπό τήν ἀπλή ἐκκλησιαστική πίστη στόν ἕνα Θεό ποιητή καί δημιουργό τῶν ἀπάντων ὁρατῶν τε καί ἀοράτων.

* * *

Ὡς ἐκ τῶν πραγμάτων τεκμηριώνεται τῶν μοντέρνων ὅτι οἱ «ὀχτροί πού μπῆκαν στήν πόλη» εἶχαν μεταξύ τῶν ἄλλων ἀκριβέστερη καί τήν αἴσθηση περί τά πνευματικά ἀπό τούς καθ' ὕλην ἀρμοδίους. Αὐτό δέν τεκμαίρεται μόνον ἀπό τήν διάκρισή τους νά ἐγγίσουν πρός τά εἰκονίσματά μας. Προσεπιβεβαιώνεται καί ἀπό τήν σπουδή τους νά ἐγκαταστήσουν σέ κάθε γωνιά τῆς βιοτῆς μας, τῆς πόλης καί τῶν ὀσπιτιῶν μας, κάτοπτρα νέα, στίλβοντα, εὐειδή. Σύμπας ὁ πλανήτης στίς μέρες μας λειτουργεῖ μέ «πομπές καί λήψεις φωτός». Δέσμες φωτός γράφουν τροχιές, προσπίπτουν σέ κυρτά κάτοπτρα, ἀντισάγονται σέ κοῖλα καί ἐκπέμπονται ἀφειδῶς σέ κεχηνότων χρηστῶν ἐρειπωμένα λογικά κάτοπτρα. Ποῖός ἐκ τῶν καθ' ἡμᾶς ἐπαγγελματιῶν θά εἴμποροῦσε νά φανταστεῖ ὅτι ἡ παύλεια ἢ ἡ ἀθανασιανή προθεωρία περί κατόπτρου θά γνώριζε τόσον εὐρεῖα —πλανητική— «μετακαθιέρωση»!

Καί τό δεινότερον!! Ποῖος θά εἶχε τό σθένος νά μετρήσει ὅτι ἡ ἐπίνοια, αὐτό τό κρᾶμα αἴσθησης καί φαντασίας, θά γνώριζε τόσον πανηγυρική ἐπανεμφάνιση μετά τήν «νεοπλατωνική της ἀχρησία!». Νά παίρνει σήμερα «ἀφορμές ὄχι ἀπό νοητά» ἀλλά ἀπό τά ὑλικά, νά λαμβάνει θραύσματα ἀπό τά πράγματα τῶν ὄλων καί νά (συ)στήνει ἐξυπαρχῆς τόν ὅλο κόσμο. Τά ὄντα, ὡς ἀγαθά καί καλά δημιουργήματα, ἔχουν ὑποχρεωθεῖ στήν ἀπόσυρση — μόνον τά θραύσματά τους ἀπέμειναν στήν

ἀγορά. Καί ἀπό αὐτά, ὡς ἀπό-οιονεῖ-νέους λόγους, (συ)στήθηκαν τά νέα ὄντα, τά νέα ἀγαθά, σύνολη ἡ νεωτερική μας βιοτή. Κι ἐκεῖνοι πού θά εἶχαν τόν τρόπο νά τά διεμβολήσουν ἐν Πνεύματι Κυρίου στέκονται οἱ ἴδιοι ἐνεοί, ἐνίοτε κεχηνότες (...)

3. ΣΠΑΡΑΓΜΑΤΑ ΟΙΚΗΤΗΡΙΟΥ ΠΑΛΑΙΟΥ

Τό γλωσσικό ζήτημα, ἂν καί ἔχει βρεῖ τήν τυπική ἐπίλυσή του, ὡστόσο φαίνεται νά ὑπόκειται σέ πολλές ἀπό τίς συζητήσεις μας. Ὁ πολιτικός αἴφνης λόγος κρίνεται συχνά ἀπό τό εἶδος τοῦ ἰδιώματος πού υἰοθετεῖ. Ἀγκυλωμένες θρησκευτικές ἀντιλήψεις ἐπιλέγουν τό δικό τους ἰδίωμα. Πατριωτικές προτροπές καί ἐθνικιστικές ἐξάρσεις περνᾶνε εὐκολώτερα μέσα ἀπό συγκεκριμένο γλωσσικό συνδυασμό. Ἔχουμε λοιπόν στή διάθεσή μας πλοῦτο μέγα ἐκφραστικῶν ἐναλλαγῶν; Ἡ μήπως τά πράγματα δεινοπαθοῦν μαζί μέ τά πάθη τῆς γλώσσας μας; Ἡ γλῶσσα προβάλλει τίς ἀδυναμίες της πάνω στό οὐδέτερο πεδίο τῶν πραγμάτων ἢ τό πάθος τῶν πραγμάτων ρυθμίζει τήν αἰμοσφαιρίνη τῆς γλωσσικῆς κυκλοφορίας;

Ὁ Διονύσιος Σολωμός, μέγας παθός τῆς γλωσσικῆς μας παράδοσης, περιέλαβε στά πεζά του κάποιους ἀξιωματικούς χρησμούς γι' αὐτά τά διπλᾶ πάθη πραγμάτων καί γλωσσῶν. Διέγνωσε ἐπίσης τόν Καιρό ὡς τήν αἰτία γι' αὐτή τή ζυγή φθορά πραγμάτων καί γλωσσῶν. Σέ μᾶς φαντάζει ἄτοπη αὐτή ἡ σύζευξη. Εἰκάζουμε ἐν ἀπορία πῶς εἶτε ὁ Σολωμός εἶναι ἐλλειπτικός στή συγ-κεκριμένη διάγνωσή του εἶτε ἐμεῖς τελοῦμε ἐν

μεταθέσει ἀπό τή δική του ἀνάγνωση. Ἐάν καί δέν ἀποκλείεται τό γεγονός νά ἀληθεύουν καί τά δύο σκέλη τῆς ὑπόθεσης.

Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς χλευάζει κάποιους Πατριάρχες ἐπειδή προκρίνουν ὡς θεμέλιο τῆς παιδείσεως τά συναξάρια τῶν ἁγίων ἀπό τά Ἀπομνημονεύματα τοῦ Ξενοφῶντος. Γράφει σχετικά: «Πατριάρχαι προέτρεπον τοὺς Χριστιανοὺς νά μὴ ἐνασχολοῦνται εἰς τήν ἑλληνικὴν παιδείαν καί εἰς τήν τῶν Εὐρωπαίων μωροσοφίαν ὡς ἐναντία τῆς χριστιανικῆς πολιτείας, ἀλλὰ μόνον εἰς τήν γραμματικὴν στηριζομένην εἰς τήν ἐξήγησιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων οἱ Πλάτωνες καί οἱ Ἀριστοτέλαι, οἱ Νεῦτωνες καί οἱ Καρτέσιοι, τά τρίγωνα καί οἱ λογάριθμοι φέρνουν ἀδιαφορίαν εἰς τά θεῖα (...) οἱ πλεῖστοι τῶν σχολαρχούντων ἦταν ἱερομόναχοι (...) θρησκοὶ (...) οἵτινες ἐπρέσβευαν ὅτι κυριώτατον τῆς παιδείσεως θεμέλιον εἶναι ἡ θεοπαράδοτος νηστεία, ἔλεγον δέ τήν δεισιδαιμονία μυριάκις αἰρετωτέραν καί μετ' ἐλπίδων ἀγαθῶν ἀνεπιδείκτου εὐσεβείας. Οὐδέν ἐπομένως θαυμαστόν ἂν τά συναξάρια τῶν ἁγίων ὑπελαμβάνοντο ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ ψυχοφελέστερον ἀνάγνωσμα τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Ξενοφῶντος...»¹. Τό κατηγορητήριο ἀποδίδει ἐναργέστατα κάποια ἀπό τά γνωρίσματα τῆς ρήξης πού ἐπισυνέβη ἀνάμεσα στήν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση καί τή νεωτερικὴ σκέψη. Γιὰ τή δική μας ὡστόσο προβληματικὴ μία τοῦλάχιστον ἐκφραση παραμένει ἀναιτιολόγητη. Ἔστωσαν δεκτές οἱ διαφοροποιήσεις γιὰ τά θεμέλια ἀναγνώσματα τῆς ἐκπαίδευσης: ἐκείνη ἡ «θεοπαράδοτος νηστεία» πῶς ὑπεισέρχεται στήν ὅλη συζήτηση; Εἶναι δυνατόν στήν ἐποχὴ τῆς βιομηχανικῆς ἐπανάστασης (ἢ

1. Γιάννης Κορδάτος, *Δημοτικισμός καὶ λογιωτατισμός*, Ἀθήναι 1974, 38-39.

στόν καιρό του σημερινού «κυβερνοχώρου») κάποιιοι ἐκ τῶν σχολαρχῶν νά εἰσηγοῦνται τῇ νηστεία ἀντί ἢ ὑπεράνω τῶν λογαρίθμων;

Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς διαβάζει μέ συνέπεια τά κείμενα τῶν «θρησκολήπτων» ἀντιπάλων του. Ὡστόσο φαίνεται νά μήν γινώσκει αὐτά πού ἀνεγίνωσκε. Ὁ Γιάννης Κορδάτος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι στή συγκεκριμένη κριτική ὑπόκειται ἡ Πατριαρχική Ἐγκύκλιος Γρηγορίου τοῦ Ε' πού γράφτηκε «κατά μῆνα Μάρτιον 1819, Ἐπινεμήσεως Ζ'». Σ' αὐτήν ὑπάρχουν πράγματι ρητές ἀναφορές στίς παραδεδομένες νηστεῖες οἱ ὁποῖες εἴτε παραβλέπονται εἴτε καταλύονται ἀπό τό παράδειγμα κάποιων διεφθαρμένων ἀνδραρίων — ὀπαδῶν ἢ διδασκάλων γιά τά νέα μαθήματα. Γιά τήν ἱστορία τῶν ἐκπαιδευτικῶν καί γλωσσικῶν μας πραγμάτων εἶναι ἀρκούντως ἐνδιαφέρουσα ἡ ἑτεροβαρῆς σύνδεση τῶν παραδεδομένων νηστειῶν μέ τῇ γραμματική καί τούς κυβοκύβους. Εἶναι βεβαίως λογικό νά ὑποστηρίζεται στήν ἴδια Ἐγκύκλιο ὅτι «Ἐπιπολάζει ἐνιαχοῦ μία καταφρόνσεις περί τά Γραμματικά μαθήματα καί διόλου παράβλεψις περί τάς λογικάς καί ρητορικάς τέχνας καί περί αὐτήν ἐπί πᾶσι τήν διδασκαλίαν τῆς ὑψηλοτάτης θεολογίας, προερχομένη ἐκ τῆς ὀλοτελοῦς ἀφοσιώσεως μαθητῶν καί διδασκάλων εἰς μόνα τά Μαθηματικά καί τάς Ἐπιστήμας...». Δέν εἶναι ὅμως τόσον προφανῆς ἡ σύνδεση πού ἀκολουθεῖ στό ἴδιο κείμενο: «[Ἐπιπολάζει] καί μία ψυχρότης περί τά τῆς ἀμωμῆτου ἡμῶν πίστεως καί ἀδιαφορία εἰς τάς παραδιδόμενας νηστείας προκύπτουσα ἐκ τινων διεφθαρμένων ἀνδραρίων, τά ὁποῖα καθῶς τά ζιζάνια μεταξύ τοῦ καθαροῦ σίτου, ὄντα καί αὐτά μεταξύ τῶν πεπαιδευμένων τοῦ Γένους ἀνεφύησαν, πλανώμενα ὑφ' ἑαυτῶν καί πλανῶντα τούς ἀγελεστέρους καί ἀπεριφράκτους

τήν διάνοιαν»². Ἡ νηστεία οἰκοδομεῖ φραγῆν ἀσφαλείας γιά τῇ διάνοια τῶν ἀφελεστέρων; Χάριν τῆς ἴδιας πάντοτε ἱστορίας ἀξίζει νά σημειωθεῖ καί ἡ συναφῆς ἐξέλιξη περί τά ρητορικά ἤθη καί πάθη. Ὁ Σολωμός, ὅταν διαλέγεται μετά τινος Σοφολογιοτάτου καί / ἢ τοῦ Σπυρίδωνος Τρικούπη ὁμιλεῖ γιά «διεφθορά πραγμάτων, γιά διεφθαρμένο γλωσσῶν». Ἡ Πατριαρχική Ἐγκύκλιος μέ τίς δεκαοχτώ ἐπισκοπικές ὑπογραφές ὁμιλεῖ γιά «διεφθαρμένη διαγωγή, γιά πονηρούς καί γόητες, γιά διεφθαρμένα ἀνδράρια».

Γιά τόν ἱστορικό τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἡ παρακολούθηση τῆς πορείας πού ἔλαβε τό γλωσσικό ζήτημα στά νεώτερα χρόνια, παρουσιάζει μαγευτικό ἐνδιαφέρον. Βλέπει κανεῖς ἐκεῖ πῶς τά παθήματα τῆς γλώσσας μας συνιστοῦν τμήματα ἀναπόσπαστα ἐνός κοινότερου καί εὐρύτερου πάθους. Ὅτι δηλαδή ἡ νεώτερη αὐτονόμηση τῆς γλωσσικῆς διαπάλης εἶναι ἐπίτευγμα μιᾶς ἐποχῆς κατά τήν ὁποία θελήσαμε νά ἀντιμετωπίσουμε τά σχετικά ζητήματα μέ ὄρους ἀλλότριας πρός τά παραδεδομένα ἐπιστημονικῆς ἐξειδίκευσης. Φρονοῦμε ὅτι ἡ Πατριαρχική Ἐγκύκλιος τοῦ 1819 καί ὁ σολωμικός Διάλογος τοῦ 1824-25 διασώζουν ἀπροσδοκῆτως κάποια βαρύτιμα σπαράγματα ἀπό τῇ λαξευτή μετόπη ἐνός παλαιοῦ καί πάγκοινου οἰκητηρίου.

Οἱ ἐκτεταμένες καί βαθυστόχαστες φιλοσοφικές (συ)ζητήσεις τῆς ἀρχαιοελληνικῆς περιόδου γιά τά ὀνόματα καί τίς λέξεις θρῖσκουν, ὡς φαίνεται, τήν τελευταία σύνθεσή τους στούς ὕστερους πλατωνικούς (ἢ νεοπλατωνικούς) τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων. Αὐτοί οἱ ἀκάματοι μελετητές τοῦ Πλάτωνος, οἱ ἄτρυτοι Ἰπομνημα-

2. Γιάννης Κορδάτος, *Δημοτικισμός καί λογιοτατισμός*, 38, 33 καί 34.

τιστές του Ἀριστοτέλους, μᾶς παρέδωσαν ἓνα θαυμάσιο θεματικό τρίπτυχο, του ὁποίου ὁμοιο δέν ἔχει εἰσέτι κατατεθεῖ ἀπό τούς ἐπιγενέστερους. (Τά νεώτερα καί σύγχρονα ἰσότοπα μόνον σμικρύνσεις ἢ ἀτελεῖς ἀποδόσεις τῆς ἀρχαιοελληνικῆς προτάσεως εἶναι δυνατό νά θεωρηθοῦν). Χρησιμοποιῶντας κυρίως ἀριστοτελικά ἐρείσματα αὐτοί οἱ Ὑπομνηματιστές συνέδεσαν τά πράγματα, τά νοήματα-ἐννοιες καί τίς λέξεις καί συναποτέλεσαν ἓνα μοναδικό φιλοσοφικό ἐργαλεῖο.

Ἡ σύγχρονη πρεσβυωπία μας δέν μᾶς ἐπιτρέπει πάντοτε νά ἐκτιμήσουμε τή λειτουργική ἀποτελεσματικότητά αὐτῶν τῶν τριῶν πυλώνων. Χάνουμε συνήθως ἀπό τήν ὄρασή μας τόν ὀρίζοντα τῶν πραγμάτων, τίς εἰκόνες τῆς διάνοιας, τόν σωρό τῶν λέξεων. Ἄδυνατοῦμε δηλαδή νά ὑποψιαστοῦμε τούς ὅρους ὑπό τήν συνδρομή τῶν ὁποίων καί ταυτοχρόνως: α) τά πράγματα ὑπάρχουν ἀναδυόμενα ἀπό τή λήθη στό φῶς. β) τά νοήματα καί ἡ διάνοια (παρ-)ακολουθοῦν αὐτή τήν ἀνάδυση στό φῶς, καί γ) οἱ λέξεις πασχίζουν νά ἐρμηνεύσουν (νά ἀποκαλύψουν) τή δική μας θεωρία γιά τά πράγματα, τά ἴδια τά πράγματα.

Ἡ ἀκριβής παρουσίαση εἴτε τῶν τριῶν συστατικῶν τῆς σύνθεσης εἴτε τῆς λειτουργικῆς συνύπαρξής τους θά ἀπαιτοῦσε ἐκτεταμένες ἀναλύσεις καί ἐξειδικευμένες ἐκθέσεις. Γιά τήν προκειμένη χρεία ἀρκεῖ νά καταθέσουμε ἐν συνόψει τά συμπεράσματα ὀρισμένων ἀντιπροσωπευτικῶν ἐφαρμογῶν ἀπό τό ἔργο ἑνός διακεκριμένου ἀριστοτελικοῦ Ὑπομνηματιστοῦ καί Χριστιανοῦ συγγραφέα, τοῦ Ἰωάννου Γραμματικοῦ ἢ Φιλοπόνου (5ος-6ος αἰώνας).

Ὁ Ἰωάννης Φιλόππος ἐλέγχει τόν φιλόσοφο Πρόκλο (5ος αἰώνας μ.Χ.) γιά τίς ἀπόψεις του περί αἰωνιότητος τοῦ κόσμου. Ὁ ἴδιος ἀντιπροτείνει τήν ἐν χρόνῳ δημιουργία καί τελευτή τοῦ κόσμου ἐπὶ τῇ βάσει τῶν

ἀρχαιοελληνικῶν φιλοσοφικῶν πηγῶν καί πρωτίστως τοῦ Πλάτωνος. Μοιάζει παράδοξο, ἀλλ' ἐξάπαντος βεβαιώνεται ἐκ τῶν συμπερασμάτων ἀληθές· οἱ δύο ὁμότεχνοι θεωροῦν τόν ἴδιο κόσμο, παρατηροῦν τούς αὐτούς ἀστέρες, ἐμβλέπουν στόν κοινό οὐρανό, ἐρείδονται ἐπὶ τῆς μιᾶς γῆς, ἐξάγουν ὡστόσο διάφορα συμπεράσματα γιά τή φύση καί τήν ἀρχή τῶν συγκεκριμένων στοιχείων καί τοῦ κόσμου. Τά πράγματα ὑπόκεινται τά αὐτά ἀπαρλλάκτως στήν κοινή θέα τῶν δύο σοφῶν, ἀλλ' οἱ ἐπαγωγές τους κινοῦνται πρὸς διαφορετικές, πρὸς ἐναντίες κατευθύνσεις. Ὁ ἓνας Πλάτων ὑπόκειται ὡς ἀναμφίλεκτη κοσμολογική μαρτυρία καί στούς δύο συγγραφεῖς, ἡ ἀνάγνωσή του ὅμως στασιάζεται στούς δύο δεινούς σχολιαστές. Γιατί λοιπόν τόσο χειροπιαστά καί κοινά πράγματα δέν ἐξασφαλίζουν τήν ἴδια ἀμετάθετη τροφοδοσία καί αὐξησι;

Στίς ἐκτεταμένες γραφές τοῦ Φιλοπόνου ἀναλύονται διά πολλῶν οἱ αἰτίες αὐτῆς τῆς ἀσύμπτωτης θεώρησης τῶν κοινῶν πραγμάτων. Ἡ πιό ἐνδιαφέρουσα σχετίζεται, κατά τήν ἄποψή μας, μέ τή θεωρία τοῦ Φιλοπόνου γιά τήν ἀλήθεια καί τό ψεῦδος περί τά πράγματα. Μ' αὐτήν τίθεται σέ κίνηση τό προηγούμενο τριπλό φιλοσοφικό ἐργαλεῖο γιά τά πράγματα, τίς ἐννοιες καί τίς λέξεις. Ἡ θεωροῦσα διάνοια ἀνοίγεται στό φωτεινό πεδίο τῶν πραγμάτων. Τά πράγματα δέν ἀναμένουν τή δική μας ἐξοδό γιά νά ἀληθεύσουν (: καί στόν ἀθεώρητο βυθό τοῦ πελάγου τό ὄστρακο ἐκπέμπει τό φῶς τῶν χρωμάτων του). Τά πράγματα φέρουν ἀπό τό δημιουργό τους αὐτή τήν ἀποκαλυπτική ἐνδο-διάθεση, νά ἀναδύονται στό φῶς τῆς ἀλήθειας, στήν αὐγή τοῦ κοινοῦ ὀρίζοντα. Τό ἀνοιγμα τῆς διάνοιας στό φωτεινό ὀρίζοντα τῶν πραγμάτων συνιστᾷ πράξη ἐξόδου γιά τό σύνολο νοῦ, ὥστε νά κοινωνήσῃ μέ τό χῶρο τοῦ κοινοῦ, τοῦ φωτεινοῦ, τοῦ ἐναργοῦς. Ἡ

δυσκολία τοῦ ὅλου ἐγχειρήματος δέν χρειάζεται θεβαίως διόλου νά μνημονευθεῖ. Μιά πεπερασμένη διάνοια κινεῖται γιά νά ἀναμετρηθεῖ μέ τά ἀμέτρητα καί (κάποια) ἀνώτερά της πράγματα. Ἡ «ἡμετέρα θεωρία» ἀδυνατεῖ νά ἀντιτάξει ἀπέναντι στά πράγματα τό ἴδιο σθένος πού ἐκεῖνα ἐμφανίζουν. Ἡ ἀσθένεια τῆς ἡμετέρας θεωρίας ὑπόκειται ὡς ἡ πρώτη, ἐνδεχομένως ὡς ἡ σωτήρια, ἐπίγνωση τοῦ Ἑλληνος φιλοσόφου, ὡς τό λυτρωτικό παρακολούθημα τῆς (δια-)νοητικῆς ἐξόδου του πρὸς τά πράγματα.

Μέ τό περιδιάβασμα τοῦ νοῦ στά πέρατα τοῦ κόσμου συστήνονται οἱ εἰκόνες τῶν πραγμάτων, οἱ θεωρίες τῶν ὄντων. Οἱ εἰκόνες τῶν πραγμάτων εἶναι τό πάγιο, τό πιό παλιό, τό πιό ἀκριβό ὄνομα τῆς γνώσης γιά τά πράγματα. Οἱ εἰκόνες ἀποδίδουν τά νοήματα καί τίς ἔννοιες γιά τά πράγματα. Ἀπό αὐτή τήν εἰκονική (ἀνα-)παράσταση τῶν πραγμάτων μέσα στήν ψυχὴ καί στά γνωστικά της ὄργανα γεννιέται ἡ ὑπαρξή καί ἡ λειτουργία τῶν λέξεων. Ὅ,τι ἔχει τυπωθεῖ στήν εἰκονοληπτική κίνηση τῆς διάνοιας ἐπιζητεῖ τήν ἐπανεξοδὸ του στόν κοινὸ χῶρο τῆς (κοινῆς) κοινωνίας. Οἱ λέξεις καλοῦνται νά ἀπ-εικονίσουν τό ἀκραιφνές περιεχόμενο τῶν νοητικῶν εἰκόνων, νά ἀποκαλύψουν μέσω τῆς διάνοιας τά πράγματα, νά ἀποδώσουν στόν κοινὸ ὀρίζοντα, ὅ,τι πρὸς στιγμὴν «ἐγεύθησαν ὡς ἴδιο». Οἱ λέξεις, ἂν καί βρίσκονται τρίτες στή σειρά καί πιό ἀδύναμες ἀπὸ τίς ἔννοιες, καλοῦνται νά ἐπιτελέσουν διπλὸ ἔργο ἐρμηνείας: νά ἀποκαλύψουν ἀκραιφνῶς τίς ἔννοιες, νά φανερώσουν μέσω τῶν ἐννοιῶν τά πράγματα. Ἡ τρίτη πράξη τοῦ ἐγχειρήματος, σημαδεύεται ἀπὸ τήν διπλῆ ἀ-σθένεια (: ἀδυναμία) λέξεων καί νοημάτων ἐναντι τῶν πανσθενῶν καί ἀτάραχων πραγμάτων.

Γίνεται χωρὶς δυσκολία φανερό ὅτι τό ἄθλημα τῆς ἀλήθειας δέν εἶναι οὔτε ἀπλή οὔτε εὐεπιχείρητη ὑπόθε-

ση. Τελεῖ ὑπὸ τῆ διαρκῆ συνδρομῆ πολλῶν συνθηκῶν καί δοκιμάζεται ἀδιακόπως ἀπὸ τό ἐνδεχόμενο τῆς ἀστοχίας τους. Ὁ κοινὸς ὀρίζοντας ὀρίζει καί τήν αὐγὴ στήν ὁποία ἀναδύονται τά πράγματα καί τό χῶρο στόν ὁποῖο ἐπιστρέφουν τά ἴδια νοήματα γιά νά γίνουν, μέ τῆ σειρά τους, κοινά πράγματα. Ἡ κοινὴ ἀποδοχὴ θά δείξει τήν ἀντοχὴ τῆς ἀτομικῆς διείσδυσης στό χῶρο τῆς κοινωνίας τῶν πολλῶν.

Τό ἀπολειπτικό σθένος νοημάτων καί λέξεων συγκρινόμενο μέ τά ὀλοσθενῆ πράγματα δέν φανερώνεται μόνον ὡς μητρώα συνθήκη γιά τήν ἄθληση τῆς ἀλήθειας. Ἐν ταύτῳ προδιατυπώνει καί τοὺς ὅρους γιά τήν παρ-εμφάνιση τοῦ ψεύδους. Ἐν πολλοῖς τό ψεῦδος παρ-εμφανίζεται ὡς δυσδιάκριτη ὀθόνη πού ρίχνει τῆ σκιά της ἐπὶ τῶν φωτεινῶν πραγμάτων. Τά πράγματα δέν πάσχουν ἀπὸ τῆ σκιαμαχία αὐτῆς τῆς προβολῆς. Ἡ θεωροῦσα διάνοια βλέπει τίς ἴ-δι-ες προλήψεις στή θέση τῶν (κοινωνῶν) πραγμάτων, ἔμπροσθεν τῶν πραγμάτων. Ἡ διάνοια θεβαιώνει τήν προέκταση τῶν αὐτοδηλώσεών της ἀντί νά ἀφεθεῖ στήν αὐγὴ τῶν πραγμάτων, νά λουστῆ στό φῶς τῆς ἀλήθειας. Ἡ θήρευση τοῦ ἰδίου στίς παντοδᾶπές ἀποχρώσεις του συστήνει τό ἀρχικό σπέρμα γιά τήν πρωτογενῆ κύηση τοῦ ψεύδους.

Τό ψεῦδος τίκτεται στή θεωροῦσα διάνοια καί αὐξάνεται στίς μορφές τῶν εἰδωλικῶν προλήψεων γιά τά φωτεινά καί ὀλοσθενῆ πράγματα. Ἡ θεωροῦσα διάνοια δέν ἀρδεύεται ἀπὸ τό φῶς τῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἀνακυκλώνει τίς σκιές τῶν ἰδίων προλήψεων, τά φαντάσματα τῶν πραγμάτων. Ἡ ἀπουσία τοῦ φωτός, οἱ σκιές τῶν προλήψεων μέ τήν εἰδικὴ παρεμβατικὴ στάση τῶν ἐπιπροσθούτων, διασαλεύουν τῆ γενετικὴ λειτουργία τῆς διάνοιας, εἰσάγουν ἀναποδράστως συνθήκες ταραχῆς στά ἐνδότερα τῆς διάνοιας. Μετά τίς σκιές τῶν ἰδίων προλήψεων, ἡ

ταραχή τῆς διάνοιας ἀποτελεῖ τό δεύτερο ἀκριβό τίμημα πού κατατίθεται γιά τήν ἄρση τῆς ἐμπιστοσύνης ἀπό τή φωτίζουσα αὐγή τῶν πραγμάτων.

Ἄν τά πράγματα μένουν ἐκεῖ, ὀλόφωτα καί πανσθενῆ, ἄν ἡ διάνοια ἀδυνατεῖ νά κοινωνεῖ πάντοτε ἀπό τό φῶς τῆς ἀληθείας τους, τότε δικαίως θά θεωρηθεῖ κάποιος τό ἀγώνισμα τῆς ἀληθείας δυσεπιχείρητο, τό ἀθλοθέτημα τῆς διανοίας ὑπονομευμένο. Γιατί νά ἀστοχεῖ ἡ διάνοια περί τήν τεύξη τοῦ ἀληθοῦς; Γιατί νά παρειαῖγονται οἱ σκιές τῶν ἰδίων προλήψεων ἐπίπροσθεν τῶν φωτεινῶν πραγμάτων; Πῶς εἶναι δυνατό νά ἀμυνθεῖ ἡ διάνοια στίς διαβουλευτικές προσβολές τοῦ ἰδίου; Ὑπάρχει τρόπος νά στηριχθεῖ ἡ ἀσθενοῦσα διάνοια; Τό μοναδικό ἀποτελεσματικό φάρμακο πρόληψης καί ἴασης πού προτείνουν σ' αὐτές τίς περιπτώσεις οἱ ἀρχαῖοι ἀγωγεῖς εἶναι ἡ παιδαγωγία τῆς διάνοιας, ἡ ἄσκησή της στόν χῶρο τοῦ κοινότερου λόγου. Πρόκειται γιά πράξη διαρκοῦς μαθητείας καί ὑπακοῆς στήν πυκνωμένη ἐμπειρία τῆς κοινότερης πρακτικῆς...

Ἀπό τή λειτουργία τοῦ φιλοσοφικοῦ τριπτύχου (πράγματα, ἔννοιες, λέξεις) γίνεται φανερό ὅτι τό ζήτημα τῆς γλώσσας δέν διαθέτει τουλάχιστον στήν ἀρχαιοελληνική καί βυζαντινή παράδοση τή σημερινή θεματική αὐτονομία του. Ἡ γλώσσα προ-διορίζεται βαθύτατα καί ἀμοιβαῖα ἀπό τό φῶς τῶν πραγμάτων, ἀπό τήν αὐγαζομένη (ἤ μή) καί θεωροῦσα διάνοια, ἀπό τίς εἰκόνες τῶν ὀλοσθενῶν πραγμάτων (ἤ ἀπό τίς σκιές τῶν ἰδίων προλήψεων). Κατά μετοχήν στό ὄλο ὄργανο τοῦ ἀληθεύειν, ἡ γλώσσα κρίνεται, ὑπάρχει καί ἀληθεύει κατά τόν λόγο πού ὑπηρετεῖ τήν μαθητεία τῆς διάνοιας στόν κοινότερο λόγο, κατά τό μέτρο πού ὑπο-στηρίζει τή φανέρωση τῶν πραγμάτων κατά τήν πράξη μέ τήν ὁποία στοιχεῖται πίσω ἀπό τή διαύγεια τοῦ κοινοῦ καί καθολικοῦ. Στίς

ἐναντίες περιπτώσεις ἡ γλώσσα τανύζεται νά ἀποδώσει τίς σκιαμαχίες περί τό ἴδιο τῶν ἀτομικῶν προλήψεων. Δέν θά ἦταν ἐνδεχομένως ὑπερβολική ἡ κρίση ὅτι ἡ μεγαλύτερη πύκνωση τοῦ διάφανου πεδίου τῶν πραγμάτων ἐπισυνέβη στόν αἰῶνα μας, ὅταν ὁ ἰκανώτερος ἀρμαγεδῶν σκιῶν καί φαντασμάτων ἐπλήρωσε τήν γλώσσα μας, τίς ἔννοιες, τά νεοελληνικά μας πράγματα.

Ἡ ἐπανασύνδεση τῆς γλώσσας διά τῶν ἐνοιῶν μέ τά πράγματα (κατά τόν τρόπο τῆς φιλοσοφικῆς τυπολογίας τους) μᾶς εὐκολύνει νά ἀποτιμήσουμε ἀκριβέστερα τή θέση καί τή σημασία τῶν σπαραγμάτων πού ἀνιχνεύσαμε στήν ἀρχή τῆς προκειμένης γραφῆς. Πρός τοῦτο ἐπιβάλλεται νά ὑπενθυμίσουμε τίς σχετικές συνάψεις παραθέτοντας δύο ἐδάφια ἀπό τόν Διάλογο τοῦ Σολωμοῦ:

α. «Σοφολογιότατος: Ἐγώ σέ βεβαιῶνῶ ὅτι πολεμῶ γιά τήν ἀλήθεια καί ὄχι γιά τίποτε ἄλλο. Ποιητής (πιάνοντας φιλικά τό χέρι τοῦ Σοφολογιότατου): Τίμια λόγια σοῦ ἐβγῆκαν ἀπό τό στόμα· καί ἐγώ καί ἐσύ πολεμοῦμε γιά τήν ἀλήθεια ἀλλά συλλογίσου καλά, μήπως, κυνηγώντας τήν ἀλήθειαν εἰς ἐκεῖνον τόν τρόπον ἀπατηθῆς σφίγγοντας εἰς τόν κόρφο σου τό φάσμα τῆς».

β. «Ποιητής: Ἐσύ ὅπου εἶσαι ἐλληνιστής μοῦ κάνεις ἐμέ τέτοια ἐρωτήματα; εἶναι δουλειά δική σου. Σοφολογιότατος: Δέν σοῦ λέγω τό ἐναντίο... Εὐμορφότατα λόγια!

Ποιητής: Εὐμορφότατο νόημα! Ναι, εὐμορφότατο νόημα! Ἀμή τί ἤθελες: νά γράφῃ τέσ λέξεις τῆς κεφαλῆς του καθένας; μέ ποιό δικαίωμα; μέ τό δικαίωμα πού δίνει τό πνεῦμα καί ἡ μάθηση; Καλό λοιπόν ἕνας ὅπου ἔχει πνεῦμα καί μάθηση φτιάχνει μορφές λέξεων καθῶς θελήσει, ἕνας ἄλλος κάνει τό ἴδιο, ἕνας τρίτος κάνει χειρότερα, καί εἰς ὀλίγον καιρό δέν ἔχουμε παρά σκοτά-

δια πυκνότατα. Γιά τοῦτο ἡ φύση τῶν πραγμάτων ἠθέλησε νά γεννιοῦνται τά λόγια ἀπό τό στόμα ὄχι δύο καί τριῶν ἀνθρώπων, ἀλλά ἀπό τοῦ λαοῦ τό στόμα· καί ἡ φιλοσοφία ἀγρίκησε αὐτήν τήν θέλησή της καί τήν ἐκήρυξε στούς ἀνθρώπους. "Ὅσο μὲν γι' αὐτό πού ὑποπτεύεσαι, πώς νά εἶναι ἄλλο τί ἀπ' αὐτό πού σημαίνουν τά λόγια, γιά ν' ἀφήσης κάθε ἀμφιβολία, νά σοῦ πῶ πόσοι κλασσικοί ἐξαναεῖπαν τό ἴδιο πράγμα. Σοφολογιότατος: "Ὅχι, ὄχι, μή μελετήσης κανέναν, γιατί ὁ Πλάτων ἀξίζει γιά ὅλους τους καί γιά ὅσους θά γεννηθοῦν»³.

Ὁ Σολωμός οἰκεῖ ἢ διαβαίνει τό παλιό οἰκητήριό πού θεμελίωσε ὁ πλατωνικός Ἀλκιβιάδης καί καλλώπισαν οἱ ἐπιγενέστεροι. Ζεῖ τήν ἀγωνία γιά τήν ἔκβαση τοῦ ἀγῶνα ἰδίου καί κοινοῦ πού ἀγωνίστηκαν οἱ προηγούμενοι τῆς παράδοσής του. Πράγματα, νοήματα καί λόγια εἶναι τά ἐναπομείναντα ἀκριβὰ σπαράγματα ἀπό τή λαξευτή μετόπη τοῦ οἰκητηρίου πού ἔφτασαν ὡς τίς μέρες τοῦ ποιητῆ. Καί τό φάντασμα, ὡς ἄλλες σκιές, νά πλανιέται στόν τόπο τῆς ἀλήθειας, νά ὀρίζει στό διηνεκές τό χαμένο ἀθλοθέτημα γιά τήν ἔξοδο ἀπό τίς ἴδιες προλήψεις στόν κοινότερο λόγο τῶν πραγμάτων. Εἰκάζουμε ἐπίσης ὅτι ἡ «παιδαγωγία τῆς διάνοιας» (τῶν παλαιότερων) θά μπορούσε νά ἀναγνωριστεῖ στήν προτροπή τοῦ Σπυρίδωνα Τρικούπη νά θητεύσει ὁ ποιητής στίς ποικίλες ἐκδοχές τοῦ κοινοῦ λόγου, στό «στόμα τοῦ λαοῦ». Ἄλλωστε ὁ Διάλογος ἀπέχει μόνον ἕνα χρόνο ἀπό αὐτή τή σημαδιακή συνάντηση ποιητῆ καί πολιτικοῦ (1823-1824).

Σπάραγμα τοῦ αὐτοῦ παλαιοῦ οἰκητηρίου ἀποτελεῖ καί ἡ παρουσία τῆς παραδιδομένης νηστείας (τῆς Πα-

τριαρχικῆς Ἐγκυκλίου) στά νέα καί παλαιά μαθήματα τοῦ 1819. Ὅμως εἶναι τόσο μοναχικό, ἀσύνδετο καί ἀπόμακρο ὥστε ἡ συναριθμησή του μέ τά Γραμματικά μαθήματα καί τή Γλῶσσα νά μή θυμίζει ἀπολύτως τίποτε στόν ἀρχαιομαθῆ Ἀδαμάντιο Κοραῆ ἀπό τήν παλαιότερη «παιδαγωγία τῆς διάνοιας».

3. Διονύσιος Σολωμός, Ἄπαντα, τόμος 6', Ἐκδ. Λίνοσ Πολίτης, [Ἀθήνα]: Ἴκαρος 1986, 23 καί 19.

B'

1. ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΜΕ ΤΗΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Ἀντιβολές τινές καί ἀντωθήσεις

Η συνάντηση τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας μέ τήν ἀρχαιοελληνική φιλοσοφία ὑπῆρξε πολλαπλή, πολύτροπη καί δραματική. Οἱ αἰτίες πού ὑποχρέωσαν τίς δύο πλευρές νά διασταυρώσουν τούς λόγους τους σχετίζονται μέ τήν ἰδιαιτερότητα τῆς κάθε ἐποχῆς, μέ τήν καλῶς ἐννοούμενη σκοπιμότητα τῆς κάθε πλευρᾶς καί μέ τά ἰδιαίτερα χαρίσματα τῶν κυρίων ἐκπροσώπων τους. Τό κήρυγμα τοῦ Σταυροῦ, ἡ παρά Θεοῦ δύναμις καί Θεοῦ σοφία, εὔρε θεσπισμένο, ἔγκυρο καί διαδεδομένο τό λόγο τῶν φιλοσόφων. Ὑστερα ἀπό πνευματική διαπάλη πέντε περίπου αἰώνων καί τά καιρία πλήγματα κάποιας κοσμικῆς ἐξουσίας ἡ αὐτόνομη φιλοσοφική σκέψη καί βιοτή τῶν τελευταίων ἐλληνικῶν θυλάκων ἀναγκάστηκαν νά ἀποδημήσουν ἐκτός τῶν ὁρίων τῆς «χριστιανικῆς ἐπικράτειας» (βος αἰ.) Καί ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τους ὅμως οἱ Ἕλληνες (: εἰδωλολάτρεις) φιλόσοφοι συνέχισαν διά τῶν ἔργων τους νά εἶναι παρόντες στίς πνευματικές ζυμώσεις τῶν κατοπινῶν αἰώνων. Οἱ χριστιανοί συγγραφεῖς ἐπεφύλασσαν στά κείμενά τους ἰδιαίτερα τιμητική θέση στούς παλαιότερους (ἐπιφανεῖς) καί

ΰστερους (συνεχιστές) Έλληνες φιλοσόφους. Σ' όρισμένες μεμονωμένες περιπτώσεις ιστόρησαν τή μορφή τους στους Νάρθηκες ή τούς πρώτους κίονες τών Έκκλησιών. Ένώ δέν έλειψαν και οι ανώνυμες πλήν όμως σαφείς συνοδικές καταδίκες όρισμένων δογμάτων τους.

Άπό τήν όρθόδοξη πλευρά, ένώ έχουμε καταδειξει μέ σαφήνεια τά ασύμβατα τής πίστης μας πρός τήν έλληνική (φιλοσοφική) πολυθεΐα, ώστόσο δέν έχουμε ακόμη στή διάθεσή μας προσεγγίσεις άκριβείς και τεκμηριωμένες τών ιστορικών προβλημάτων πού ανέκυψαν κατά τις διαδοχικές συναντήσεις τής θεολογίας μέ τή φιλοσοφία. (Ό έγκυρότερος θεολογικός λόγος τών ήμερών μας, όταν προσεγγίζει παρόμοια θέματα, επιμένει αυτόρεσκα (;) νά υπογραμμίζει, όπου υπάρχουν, τις ιστορικές συνέχειες όρισμένων κοσμοθεωρητικών στάσεων). Στο κείμενο πού ακολουθεί καταβάλλεται προσπάθεια νά περιγραφοῦν και νά όμαδοποιηθοῦν οι σημαντικότερες πλευρές από τό εύρύτατο θεαματικό πολύπτυχο αυτόν τών προβλημάτων.

Α'

Σέ αντίθεση μέ τόν σημερινό έπιστήμονα ή διανοητή ό Έλλην φιλόσοφος είχε σαφή και ολοκληρωμένη εικόνα για τόν σύμπαντα κόσμο. Ήξερε τήν αρχή και τό όποιο πέρας του. Ή άποψη του για τόν όλο κόσμο δέν ήταν μόνο περιγραφική τών όρίων και τής έκτασής του ήταν ταυτοχρόνως και έρμηνευτική τής σύστασής του. Ό πλατωνικός *Τίμαιος* αποτελεί τό εύγλωττότερο και έγκυρότερο σχετικό παράδειγμα. Άνεξάρτητα από τό άν θά συμφωνήσει κανείς μέ τούς ΰστερους πλατωνικούς (:«νεοπλατωνικούς») ότι στον *Παρμενίδη* ό Πλάτων παραδίδει τή θεολογία του, στον *Τίμαιο* έξάπαντος

παρουσιάζεται μέ εύκρίνεια ή γένεση του αισθητού κόσμου μέ όλα τά κοσμήματά του (άστρα - μικροί θεοί, ψυχή, σώμα κ.λπ.). Και αυτά προτείνονται ως συνέχεια του εικότος λόγου περί του θείου και νοητού κόσμου.

Όταν ό θεμελιωτής του ΰστερου Πλατωνισμού Πλωτίνος (3ος αι. μ.Χ.) στοχάζεται, διδάσκει και συγγράφει περί τών *Τριών αρχικών ύποστάσεων* (Ένός, Νοῦ και Ψυχής), όπωςδήποτε θεμελιώνει τό «καθαρώτατον μέρος» τής φιλοσοφίας του. Ταυτόχρονα, ώστόσο, παρεμβαίνει έρμηνευτικά στην ίδια τή σύσταση και συγκρότηση του ύπαρκτου έτσι όπως τις εκλαμβάνει ό ίδιος ό φιλόσοφος. Όταν τέλος ό εκ τών τελευταίων Πλατωνικών Πρόκλος (5ος αι.) έντοπίζει τήν ύλη στην έσχατιά τής φιλοσοφικής του κλίμακας, εκτός από τή φιλοσοφική άποτίμηση, παρέχει έν ταύτῳ και τήν άποψη του για τή θέση και τή λειτουργία τής ύλης στό μεταβαλλόμενο γίνεσθαι.

Άπό αυτά τά ένδεικτικά παραδείγματα προκύπτουν βάσιμα τεκμήρια ότι οι αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι ήταν —σύν τοῖς άλλοις— συνεπείς έρευνητές και θεωρητικοί του σύμπαντος κόσμου. Ό σοφός του αρχαίου κόσμου, αυτός δηλαδή πού έφτανε στην κορυφή τών ζητήσεών του, είχε «δόξαν» έγκυρη και πειστική περί παντός του έπιστητού.

Έκτιμούμε ότι οι Έλληνες φιλόσοφοι άρθρώνουν λόγον περί έπιστημών ό όποιος είναι στά κύρια σημεΐα του συνεπής και άκόλουθος προς όσα φρονούν περί του συνόλου ύπαρκτου. Ή άκολουθία αυτή φανερώνεται κυρίως σε τρία σημεΐα. Ό λόγος τους είναι ό λ ι σ τ ι - κ ό ς , είναι δ ο μ η μ έ ν ο ς και είναι σ υ ν ε χ ή ς . Όπως ό σύμπας κόσμος είναι ένας, έτσι και ό έμφιλόσοφος λόγος όλίζει έαυτόν και τείνει νά γίνει ένιατος.

Όπως ο σύμπας κόσμος περιέχει στό έσωτερικό του τμήματα, έτσι και ο λόγος του φιλοσόφου κατανέμεται σε αντίστοιχες έπιστήμες. Όπως, τέλος τά τμήματα του έπιστητού είναι ιεραρχημένα, έτσι και ο έπιστημονικός λόγος των φιλοσόφων θεμελιώνεται πάνω σε έσωτερες συνδέσεις και συνοχές. Γενικεύοντας ίσως ανεπίτρεπτα, θά υποστηρίξαμε τήν άποψη ότι ή άρθρωση, ή ιεράρχηση και ή ένοποίηση των διαφόρων τμημάτων του έπιστητού (και των έπιστημών) συγκροτούν και αποδίδουν ό,τι γενικώς οι νεώτεροι αποκαλούμε και νεφελωδώς έννοούμε φιλοσοφία.

Η άδρομερέστερη περιγραφή αυτών που προηγήθηκαν περιέχεται, κατά τήν κρίση μας, στό πέμπτο βιβλίο της πραγματείας *Μετά τά Φυσικά*. Ο Άριστοτέλης έπιχειρεί σ' αυτή τήν διδασκαλική πραγματεία νά προσεγγίσει «τήν έπιστήμη του άπλως όντος, του όντος ή όν». Για νά εύκολύνει τούς άκροατές του σ' αυτή τήν προσέγγιση φιλοτεχνεί ένα εύρύτερο έπιστημολογικό περιγράμμα που συνοψίζεται μέ τή φράση *πάσα διάνοια [: πάσα έπιστήμη διανοητική ή μετέχουσα τι διανοίας] ή πρακτική ή ποιητική ή θεωρητική*. Στή συνέχεια διακρίνει και άπαριθμεί τίς τρεις θεωρητικές φιλοσοφίες (έπιστήμες), τήν μαθηματική, τήν φυσική και τήν θεολογική. Αν ή θεολογική φιλοσοφία και έπιστήμη ονομάζεται και είναι πρώτη φιλοσοφία αυτό σημαίνει για τόν Σταγίριτη τό ένδεχόμενο νά είναι αυτή καθόλου [έπιστήμη], πασών των [έπιστημών] κοινή ή έστω νά άσχολεϊται περί τό τιμιώτατον γένος. Αν ή έκφραση πασών κοινή της Φυσικής άκροάσεως (A_2) αποδίδεται στην ίδια θεολογική φιλοσοφία, τότε αυτή ή έπιστήμη είναι και λέγεται έπιπροσθέτως πρώτη, επειδή προσδίδει κάποια έγκυρότητα σ' όρισμένες «άρχές» των άλλων έπιστημών.

Η εικόνα της φιλοσοφίας ως όλου που συναποτελείται από τμήματα, αν και θά υποστεί άλλαγές στον αριθμό και τόν τρόπο σύνδεσης των μερών της, θά διατηρηθεί ανέπαφη σ' όλόκληρη τήν αρχαιοελληνική διαδρομή. Από ένα σημείο και ύστερα θά έπηρεάσει και τό κυρίως σωμα των «έγκυκλίων μαθημάτων» και θά προσδώσει ισχυρό —σχεδόν μονοσήμαντο— χαρακτήρα καθαρής άνοδικής και πνευματικής πορείας στή φιλοσοφική ένασχόληση. Χωρίς ν' άποτελεί φραστική ύπερβολή, είναι δυνατό νά λεχθεί ότι μέ τήν τυπική έπιστροφή στους άναβαθμούς της πλατωνικής *Πολιτείας* (Ζ' βιβλίο) και τόν θριγκό των μαθημάτων τήν διαλεκτική, κλείνει ο κύκλος μιās πνευματικής διαδρομής που κράτησε υπερχίλια έτη.

Συμφασμένος μέ τόν λόγο περί έπιστημών είναι και ο περί μεθόδου λόγος των αρχαίων φιλοσόφων. Όσο ή πλατωνική έκδοχή της έννοει νά αφήνει περιθώρια για έλεύθερες κινήσεις του φιλοσοφούντος μέσω των έρωταποκρίσεων, άλλο τόσο ή άριστοτελική πρόταση θά έγγραφει τά όρια των ίδιων κινήσεων μέσα σε άκριβή μεθοδολογικά πεδία. Η διαλεκτική του Άριστοτέλη δέν είναι μόνον ή μέθοδος των άμπολλων λογικών τόπων, των έντευκτηρίων και των πνευματικών άσκήσεων. Είναι προς τούτοις ή κύρια όδός διά της οποίας ο φιλόσοφος θά φτάσει νά θεμελιώσει πρωτογενώς τίς έπιστήμες του στηριζόμενος στα ένδοξα. Η άποδεικτική από τήν πλευρά της εξασφαλίζει τήν όρθή λειτουργία των ήδη συγκροτημένων έπιστημών. Ένδιαφέρει τή σύγχρονη προβληματική τό γεγονός ότι ο Σταγίριτης έπεξεργάζεται μέ τή διαλεκτική του υλικό που προέρχεται είτε από τίς άπόψεις των σοφών είτε από τίς έμπειρικές του παρατηρήσεις, είτε, τέλος και κυρίως (;) από τήν κοινή πρακτική των συγχρόνων του. (Η δική μας ιδιοτελής σύν-

δεση τῆς ἔρευνας μέ τήν παραγωγή φαίνεται νά ἔχει ἐφαρμοσθεῖ σέ τόσο ἀπώτερο παρελθόν ὑπό ὄρους αἰσθητικώτερους καί ἐγκυρότερους !). Οἱ ὕστερες φιλοσοφικές παραδόσεις, ἰδίως οἱ τελευταῖοι Πλατωνικοί, θά οἰκειοποιηθοῦν τόν πλούσιο ἀποδεικτικό μηχανισμό τῆς ἀριστοτελικῆς μεθόδου, θά τόν τιτλοφορήσουν μέ τό σεμνότερο ὄνομα τῆς διαλεκτικῆς καί θά ἀποδώσουν εὐθέως τό ὄλο κατασκευάσμα στόν θεῖο καθηγεμόνα, τόν Πλάτωνα.

Β´

Ἡ συμπεριφορά τῶν χριστιανῶν συγγραφέων ἔναντι τῆς θύραθεν σοφίας ποικίλλει ὡς πρός τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο τήν προσεγγίζουν. Συμπίπτει ὅμως καί παραμένει ἐνοειδῆς ὡς πρός τήν τελική τους κρίση γι' αὐτήν.

Ἀπό τή σχετική γραμματεία ἐπιλέγουμε νά παραθέσουμε ἕνα χαρακτηριστικό κείμενο τοῦ ἀγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ στό ὁποῖο φανερώνεται ἐποπτικώτατα καί συνολικά ἡ βαθύτερη ἀποτίμηση τῆς φιλοσοφίας ἀπό τούς «ἀγίους πατέρας τούς ἐν πείρα γεγονότας αὐτῆς»:

[...] Ἐπί δέ τῆς θύραθεν σοφίας, δεῖ μέν πρῶτον τόν ὄφιν ἀποκτεῖναι καθελόντα σε τό παρ' αὐτῆς προσγενόμενόν σοι φύσημα — πόσης δέ τοῦτο δυσχερείας «ταπεινώσει» γάρ, φασίν, «ἐκφυλον τό τῆς φιλοσοφίας φρύαγμα», — καθελόντα δ' ὅμως, ἔπειτα διελεῖν καί διαρρῖψαι κεφαλήν τε καί οὐράν, ὡς ἄκρα καί ἄκρατα κακά, τήν περί τῶν νοερῶν καί θείων καί ἀρχῶν δηλαδή σαφῶς πεπλανημένην δόξαν καί τήν ἐν τοῖς κτίσμασι μυθολογίαν. Τό δέ μεταξύ, τούς περί φύσεως τουτέστιν λόγους, ὡς οἱ

φαρμακοποιοί πυρί καί ὕδατι τάς τῶν ὄφρων σάρκας ἀποκαθαίρουσιν ἔψοντες, οὕτω σε τῷ τῆς ψυχῆς ἐξεταστικῷ, καί θεωρητικῷ τῶν βλαβερῶν διακρίναι νοημάτων. Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ καί ταῦθ' ἅπαντα ποιήσεις καί καλῶς χρήση τῷ καλῶς διακριθέντι, ὅσον δέ καί τοῦτ' ἔργον καί ὄσης δεῖται διακρίσεως· ὅμως εἰ καί καλῶς χρήση τῷ καλῶς ἀπειλημένῳ μορίῳ τῆς ἐξωθεν σοφίας, κακόν μέν οὐκ ἂν εἴη τοῦτο, καί γάρ ὄργανον πέφυκε γίνεσθαι πρός τι καλόν ἀλλ' οὐδ' οὕτως ἂν κληθεῖθαι Θεοῦ κυρίως δῶρον καί πνευματικόν, ἄτε φυσικόν καί μὴ ἄνωθεν καταπεμφθέν.

Καί μέ ἀπλή ἀνάγνωση τοῦ ἐδαφίου γίνεται σαφές ὅτι ὁ ἱερός συγγραφεύς προσομοιάζει τήν σοφίαν τῶν ἐξω μέ ὄφι. Πρώτη ὑποχρέωση τοῦ χριστιανοῦ εἶναι νά φονεύσει τό δηλητηριῶδες ζῶο. Ἐπειτα, ὀφείλει νά κόψει, νά συντρίψει καί νά ἐξαφανίσει τήν κεφαλή καί τήν οὐρά του. Τέλος, τοῦ ἀπομένει, χρησιμοποιοῦντας νερό καί φωτιά, νά καθαρῖσει τό ἐνδιάμεσο τοῦ σώματος, γιά νά κατορθώσει, ὅπως ἴσως οἱ φαρμακοποιοί τῆς ἐποχῆς, νά λάβει κάποια ἐλάχιστη ποσότητα (ιατρικοῦ) φαρμάκου.

Ἄν αὐτή εἶναι ἡ εἰκόνα τοῦ Ἁγίου γιά τή φιλοσοφία, ἡ συμπαρεκτεινόμενη κυριολεξία εἶναι ἀσυγκρίτως συγκλονιστικώτερη. Ὁ χριστιανός καλεῖται μέ τήν ταπεινώση νά ἐξουδετερώσει τό φύσημα - φρύαγμα τῆς ἐξω σοφίας. Πόσος βέβαια κόπος καί πόσες δυσκολίες θά ἀπαιτηθεῖ νά καταβληθοῦν πρός τοῦτο, δέν εἶναι εὐκολο νά ὑπολογιστεῖ. Ἐχοντας καταστήσει ἀπρόσβλητο τόν ἑαυτό του καί ἀκίνδυνη τή φιλοσοφία — καί μόνον τό τε — ὁ χριστιανός καλεῖται νά κόψει καί νά διαλύσει τά δύο ἄκρα(τα) κακά τῆς φιλοσοφίας: τήν πεπλανημένη δόξα της γιά τίς θεῖες ἀρχές (κεφαλή), καί τή σχετική

μέ τά κτίσματα μυθολογία. Τό κυρίως σῶμα τῆς φιλοσοφίας, ἡ φυσική ἐπιστήμη, θά ὑποστῆ τήν ὀδυνηρότερη καθαρτική διαδικασία. Πάνω στό ἐξεταστικό (πῦρ) καί διά τοῦ θεωρητικοῦ (ὑδατος) τῆς ψυχῆς θά ἀναλωθεῖ καίόμενο καί διακρινόμενο γιά νά ἀφήσει ὡς ἔσχατο κακεθαρμένο ὑπόλοιπο κάποιο μῦθό του. Ἄν γιά νά κόψει κανεῖς καί τά δύο ἄκρα τῆς φιλοσοφίας ἀπαιτεῖται καί προϋποτίθεται γνώση καί διάκριση στή συνέχεια τῆς ἀρχικῆς ταπείνωσης, γιά νά διέλθει ὁ ἴδιος τή λοιπή φιλοσοφία καί νά διακρίνει τά πάμπολλα βλαβερά νοήματα ἀπό τά ὀλίγιστα ὀργανικῶς καλά, θά χρειαστοῦν ὄχι μόνο ἰσχυρότατη διάκριση ἀλλά καί ἐργωδέστατη προσπάθεια. Καί ὡσάν νά μήν ἔφθαναν ὅλα αὐτά, ὁ ἅγιος Γρηγόριος προσθέτει ἕνα ἀκόμη κριτικό στάδιο ὡς κρηπίδωμα καί ἀποκορύφωση τῆς ὅλης καθαρτικῆς διαδικασίας. Ἔστωσαν ὅτι καί κ α λ ὼ ς ἔχει ἐξαχθεῖ τό ἐλάχιστο τμήμα ἀπό τήν ἔξω σοφία καί κ α λ ὼ ς ἔχει χρησιμοποιηθεῖ ὡς ὄργανο γιά κάποιο κ α λ ὸ σκοπό. Ὡστόσο αὐτός ὁ ὀλίγιστος καρπός, ἂν καί ἀποτελεῖ οὕτως εἰπεῖν πεντόσταγμα μιᾶς ἐξολοκλήρου πνευματικῆς καί καθαρτικῆς διαδικασίας, παραμένει καί εἶναι δῶρο φυσικό. Σέ καμιά περίπτωση δέν γίνεται νά συμπεριληφθεῖ στά δῶρα πού στέλνονται ἀπό τόν Θεό, τά πνευματικά.

Πολλά συμπεράσματα καί ἰσάριθμες ἐκτιμήσεις εἶναι δυνατόν νά συναγάγει κανεῖς ἀπό τό κείμενο πού παραθέσαμε καί τήν ἐλεύθερη ἀπόδοσή του. Γιά εὐνόητους λόγους ἀρκούμεστε νά ἐπισημάνουμε συνοπτικά τρεῖς συμπερασματικές θέσεις. α) Ὁ ἱερός συγγραφεύς σμικρύνει ἀσυνήθιστα τό μέγεθος τῆς φιλοσοφίας καί σχετικοποιεῖ ἀφάνταστα τήν ἀξία της ἐνώπιον μάλιστα αὐτῶν οἱ ὅποιοι τήν ἐξαιροῦν «πλέον ἢ δέον». β) Ὁ αὐτός συγγραφεύς παρέχει καί μ' αὐτό τό μικρό ἐδάφιο πειστή-

ρια ἱκανά τῆς λιπαρῆς φιλοσοφικῆς παιδείας τῆς ὁποίας ἀντέχεται μετὰ παρρησίας ἀξιοθαύμαστης. Σ' αὐτή τήν ὀλιγόστιχη περικοπή ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἀποδέχεται καί προβάλλει μιά διττή ἱστορικοφιλοσοφική θέση τήν ὁποία οὐδέ κἄν ὑποψιάζονται ἐκτενεῖς μελέτες διαπρεπῶν καί κορυφαίων εἰδικῶν τῆς σήμερον: ὅτι ἡ ἀρχαία φιλοσοφία ἀποτελεῖ ἕνα ζωντανό σῶμα τοῦ ὁποίου τά πρότερα (καί ἄνω) μέλη ἐπηρεάζουν στή διαμόρφωση καί λειτουργία τους τά ὕστερα (καί κάτω). γ) Ὁ σφοδρός πολέμιος τῶν ἀντισησυχαστῶν ἀλλάσσει τό πεδίο ἀπό τό ὅποιο ἐπιχειρεῖ τήν ἀντιπαράθεσή του πρὸς τοὺς ἔξω σοφούς. Ἐναντι τῆς φιλοσοφικῆς θεολογίας δέν ἀντιβάλλει τήν δική του ἢ ἔστω κάποια χριστιανική ἐπιστημονική θεολογία. Πρὸς τή φιλοσοφική φυσική δέν ἀντιπαραθέτει κάποια χριστιανική φυσική κ.ο.κ. Ἄντ' αὐτῆς τῆς τακτικῆς ὁ ἅγιος υἱοθετεῖ κάποια ἄλλη, ἡ ὁποία καθίσταται δυνατή καί λυσιτελής ἐκτός τοῦ πεδίου καί τῶν ὁρίων τῆς φιλοσοφίας. Ἐπιστρατεύει τόν ἀναγεννημένο ἄνθρωπο τῶν θείων ἀρετῶν, τῶν θείων γνωστικῶν ἱκανοτήτων, καί τόν ἐμβάλλει εἰς πορείαν μακράν καί κοπιώδη κριτικώτατης σπουδῆς καί μελέτης. Κι ὅλα αὐτά προτείνονται, ἀφοῦ στό ἀμέσως προηγούμενο τμήμα τῆς σχετικῆς πραγματείας, ἔχει φανερώσει τήν ἄλλη, «τὴν ἐπιτομωτάτην καί πολυωφελῆ καί ἀκίνδυνον ὁδόν», πού φέρεται πρὸς τοὺς ὑπερφυεῖς θησαυρούς. Τῶν τριῶν αὐτῶν συμπερασμάτων τή σπουδαιότητα καί τίς ἐνδεχόμενες προεκτάσεις θά προσπαθήσουμε νά παρουσιάσουμε στή συνέχεια.

Ὅταν χρησιμοποιοῦμε τόν ὄρο «κοσμοεἶδωλο» γιά τοὺς χριστιανούς συγγραφεῖς, ἡ χρήση εἶναι ἐνδεικτική καί ἀπορρέει ἀπό τήν ἀντίστοιχη ἀποδοχή στά ὅρια τῆς φιλοσοφικῆς μας ἐρμηνευτικῆς. Οἱ χριστιανοὶ συγγραφεῖς εἶναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀπολύτως σύμφωνοι· ἀδυ-

να τοῦν νά υἰοθετήσουν τό φυσικῶς ἐνοποιημένο ὑπαρκτό τῶν φιλοσόφων, ἀδυνατοῦν νά διαβάσουν τή φυσική συνοχή καί συνέχεια τῶν τμημάτων του. Οἱ συγγραφεῖς τῆς παράδοσής μας μέ προεξάρχοντα τόν ἅγιο Ἰωάννη τόν ἐκ Δαμασκοῦ τέμνουν καταρχήν ὀξέως τό ὑπαρκτό σέ δύο πεδία: σ' ἐκεῖνο τῆς ἄνω τάξεως καί θεολογίας καί στό ἄλλο τῆς θείας οἰκονομίας. Τό δεύτερο πεδίο δέν διαθέτει ἀπό κατασκευῆς οὔτε αὐτόνομη ὑπαρξη. Ἀποτελεῖ καρπό τῆς ἀγάπης τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ καί ἀποτέλεσμα τῆς ἐκχύσης τῶν παρακτικῶν καί προνοητικῶν του δυνάμεων. Θεμελιωμένο καταρχάς στή φανέρωση τοῦ ἄσαρκου Λόγου, ἔλαβε τήν καινή ὑπόστασή του μέ τήν ἔνσαρκη παρουσία τοῦ ἰδίου Λόγου καί Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Ὁ αὐτός Χριστός μοίρασε τά νέα χαρίσματα. Ἔδωκε τούς ἀποστόλους, τούς προφήτες, τούς εὐαγγελιστές, τούς ποιμένες, τούς διδασκάλους, γιά νά καταρτίξουν τούς πιστούς ὥστε νά οἰκοδομεῖται τό σῶμα τοῦ Χριστοῦ.

Τόσο ἀπέναντι στούς φιλοσόφους, ὅσο καί πρός τά μέλη της ἡ Ἐκκλησία, τό μυστικό σῶμα τοῦ Χριστοῦ, διδάσκει καί σ τ α δ ι α κ ῶ ς φανερώνει λόγον ἀποκεκαλυμμένο ἀπό τόν ἴδιο τόν Θεό. Ἡ θεολογία αὐτή δέν εἶναι ἐπιστημονική μέ τήν εἰδική σημασία τοῦ ὄρου, ἀλλά εἶναι θεία δωρεά καί ἐκχύση τοῦ Πνεύματος. Εἶναι πρωτίστως φανέρωση τοῦ ἰδίου τοῦ Θεοῦ καί τῶν θαυμασιῶν του πού αὐτός ὁ μόνος γνωρίζει νά ποιεῖ. Ἡ Θεολογία τῆς Ἐκκλησίας εἶναι στήν ἀρχική της ἐκδοχή θεο-φάνεια καί θε-ουργία. Ἡ παραλαβή καί ἀποδοχή αὐτῆς τῆς θείας δωρεᾶς συστήνει τήν «παράδοσιν τῶν θεολόγων» τήν παράδοση τῶν στομάτων τοῦ Λόγου. Αὐτή ἡ τελευταία περιγράφεται μέ τόν δυνατώτερο συνοπτικό τρόπο στά Ἀρεοπαγιτικά συγγράμματα:

Μή γάρ οἰώμεθα τά φαινόμενα τῶν συνθημάτων ὑπέρ ἑαυτῶν ἀναπεπλάσθαι, προβεβληθῆναι δέ τῆς ἀπορρήτου καί ἀθεάτου τοῖς πολλοῖς ἐπιστήμης, ὡς μή τοῖς βεβήλοις εὐχείρωτα εἶναι τά πανίερα· μόνοις δέ ἀνακαλύπτεσθαι τοῖς τῆς ὀσιότητος γνησίσις ἐρασταῖς, ὡς πᾶσαν τήν παιδαριώδη φαντασίαν ἐπί τῶν ἱερῶν συμβόλων ἀποσκευαζομένοις, καί ἱκανοῖς διαβαίνειν ἀπλότητι νοῦ, καί θεωρητικῆς δυνάμεως ἐπιτηδειότητι, πρός τήν ἀπλήν, καί ὑπερφυῆ, καί ὑπεριδρυμένην τῶν συμβόλων ἀλήθειαν. Ἄλλως τε καί τοῦτο ἐννοῆσαι χρή, τό διττήν εἶναι τήν τῶν θεολόγων παράδοσιν, τήν μέν ἀπόρρητον καί μυστικήν, τήν δέ ἐμφανῆ καί γνωριμωτέραν· καί τήν μέν συμβολικήν καί τελεστικήν, τήν δέ φιλόσοφον καί ἀποδεικτικήν, καί συμπέπλεκται τῷ ῥητῷ τό ἄρρητον. Καί τό μέν πείθει καί καταδειτῆται τῶν λεγομένων τήν ἀλήθειαν, τό δέ ὄρθ καί ἐνιδρύει τῷ Θεῷ ταῖς ἀδιδάκτοις μυσταγωγίαις.

Ἄν βέβαια ἐπιχειροῦσε κανεῖς νά ἐντοπίσει σ' αὐτή τήν περιγραφή φιλοσοφικά ἰσότοπα κάποιας ἐπιστημονικῆς θεολογίας, θά μπορούσε εὐκολα νά τό ἐπιτύχει. Γίνεται ὅμως φανερό καί στόν ἀμύητο ἀναγνώστη ὅτι ἡ νέα «παραδιδόμενη θεολογία» ὑπερβαίνει τίς προδιαγραφές τῶν φιλοσόφων καί ἐγκαινιάζει ἄλλης τάξεως λόγον καί ἄλλης προέλευσης ἀλήθεια.

Ἀποδίδοντας τή θεολογία ὡς φανέρωση τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ καί τῶν θαυμασιῶν του, υἰοθετοῦμε μιά μετριοπαθῆ ἔκφραση γιά νά ἀποκλείσουμε ἀπό τό ἐσωτερικό τῆς θεολογίας τό διαβαθμισμένο ἐπιστημολογικά ὑπαρκτό τῶν φιλοσόφων. Τό χριστιανικό «κοσμοεἶδωλο» δέν εἶναι μόνον ἀνακεφαλαιωμένο ἐν Χριστῷ. Ἡ συναγωγή τῶν τό

πρίν διεστώτων, ὁ συνεορτασμός καί ἡ συγχόρευση τῶν ἄνω τοῖς κάτω συνιστοῦν τίς γενέθλιες ἀπ-αρχές τοῦ νέου κόσμου. Ὁ νέος λόγος τῶν νέων διδασκάλων οὔτε συναγωνίζεται οὔτε ὑποκαθιστᾷ τόν λόγον τῶν φιλοσόφων. Ὅταν, γιά παράδειγμα, οἱ συγγραφεῖς τῆς παράδοσής μας προσεγγίζουν θέματα περί φύσεως, δέν ἀποσκοποῦν στό νά λύσουν, ὡς ἄλλοι φυσιολόγοι, ἐπιστημονικά προβλήματα τοῦ καιροῦ μας. Εἶναι χαρακτηριστικά ὅσα σημειώνει ἕνας πρώην εἰδωλολάτρης, ὁ Ἰωάννης Γραμματικός (6ος αἰ.) στά *Ἐξηγητικά εἰς τήν Μωϋσέως κοσμογονίαν*.

Μηδεῖς δέ τάς περί φύσεως τεχνολογίας τοῖς ὕστερον ἐπινοηθείσας τήν Μωϋσέως ἀπατεῖτω συγγραφῆν οἷον τίνες αἱ ὑλικά τῶν πραγμάτων ἀρχαί πότερον μίαν ταύτην θετέον ἢ πλείους· καί εἰ πλείους, πόσαι τε καί τίνες· καί εἰ αἱ αὐταί πάντων ἢ ἄλλων ἄλλαί τίς ἢ τῶν οὐρανίων οὐσία καί εἰ τῶν ὑπό σελήνην ἑτέρα καί εἰ ταῖς κινήσεσι αὐτῶν ἢ οὐσία συνεξάλλασσεται καί ἀπλῶς εἰπεῖν ὅσα τοῖς περί ταῦτα δεινοῖς περιεῖργασται, ὅτε καί ἐν πλείστοις διημάρτηται τά τοιαῦτα τοῖς φυσικοῖς, μήτε ἀλλήλοις ὡς εἰπεῖν συμπεφωνηκόσι μήτε τοῖς πράγμασιν. οὐ γάρ τοῦτο σκοπός τῷ θαυμασίῳ γέγονε Μωϋσεῖ, ἀλλ' εἰς θεογνωσίαν ἀνθρώπους ἀγαγεῖν πρῶτος ὑπό θεοῦ προῦκεχειρίστο καί βίον διδάξαι ταύτη προσήκοντα.

Οἱ συγγραφεῖς μας δέν ἀποφεύγουν ἀπολύτως τίς φιλοσοφικές θεματικές. Ἀσχολοῦνται μέ ἐκεῖνα τά θέματα τῆς περί φύσεως καί τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν τά ὁποῖα παρέχουν βεβαίαν συντέλεια πρός τό διπλό σκοπό τῆς θεογνωσίας καί τοῦ ὀρθοῦ βίου. Εἶναι ἀπολύτως

πεπεισμένοι μετά τοῦ Μεγάλου Βασιλείου ὅτι ἀρκεῖ ἡ συνεργός τῆς σωτηρίας καί τοῦ μακαρίου βίου ἀλήθεια. Ἀντίθετα, ἂν τυχόν δέν γνωρίσουμε τήν ἀλήθεια, «περί γῆς καί θαλάσσης, ἀστέρων τε καί τῆς τούτων κινήσεως ἢ τάχους, περί οἰουδήποτε τῶν ἐν τῷ κόσμῳ, οὐδέν ἡμῖν ἐμποδίζει πρός τό ἐπιτυχεῖν τῆς ἐν ἐπαγγελίαις μακαριότητος».

Ἡ διαφοροποίηση τῶν ἱερῶν συγγραφέων ἀπό τοῦς φιλοσόφους δέν ἐντοπίζεται μόνο στήν παρηλλαγμένη στόχευσή τους καί τό ἀλλοιωμένο πεδίο τῶν ἐφαρμογῶν τους. Περιλαμβάνει, ἀκόμη, ὡς αὐτονόητο συμπλήρωμα τίς νέες γνωσιοθεωρητικές ἀφετηρίες τοῦ νεοσύστατου λόγου τους. Ἄν οἱ φιλόσοφοι πειρῶνται ἀληθείας τήν εὔρεσιν στηριζόμενοι καταρχήν καί διερχόμενοι μέσα ἀπό τά κοινά ἀξιώματα, τά πιστευτά ἀπό τοῦς πάντες ἢ ὅταν σέ λιγώτερο εὐεπιχείρητες διαδρομές χρησιμοποιοῦν καί ἐπεξεργάζονται τίς δόξες τῶν σοφῶν γιά νά θεμελιώσουν τίς πρῶτες ἀρχές τῶν ἐπιστημῶν τους, οἱ δικοί μας συγγραφεῖς ἔχουν τό ἐξαρχῆς ἀληθές καί ὁμολογοῦν πίστη βεβαία στίς θεοδίδακτες ἀρχές. Γι' αὐτό ἀπαγορεύουν ρητά διά τῆς γραφίδος τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ κάθε ἐνασχόληση μέ τά ἐνδοξα καί τή συναφῆ διαλεκτική τῶν φιλοσόφων στό χῶρο τῶν θεολογικῶν ἐφαρμογῶν. Πρός τούτοις ἡ κλίμακα τῶν γνωστικῶν δυνάμεων τοῦ νέου ἀνθρώπου διευρύνεται, θά ἔλεγε κανεῖς, ὑπέρ τό ἀνθρώπινον, ἀφοῦ σ' αὐτόν ἐγκεντρίζονται καί λειτουργοῦν πλέον νέες δυνάμεις, οἱ συνεργίες τοῦ Πνεύματος.

Σέ εἰδική πλευρά τῆς μεθοδολογικῆς προβληματικῆς ἐγγράφεται καί ἡ στάση τῶν ἱερῶν συγγραφέων ἀπέναντι στήν πληρέστερη, χυμώδη καί πανταχοῦ εὐρισκόμενη φιλοσοφική ὀρολογία. Λέγεται συχνά, καί ἔφτασε νά συνιστᾷ θεολογική κοινοτοπία τῶν ἡμερῶν μας, ὅτι «οἱ

πατέρες δανείστηκαν ὄρους καί ἐκφράσεις ἀπό τήν ἑλληνική φιλοσοφία γιά νά ἐκφράσουν πληρέστερα τό νέο μήνυμα τοῦ Εὐαγγελίου (...). Αὐτό ὅμως εἶναι τόσο σχηματοποιημένο πού τείνει νά μὴν ἀποδίδει σχεδόν τίποτε, ἰδίως ἂν λάβουμε ὑπόψη τίς κοπιώδεις κριτικές προσπάθειες ὀρισμένων ἀπό τούς συγγραφεῖς τῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης. Αὐτοί, ἐπειδή γνωρίζουν πάρα πολύ καλά τά ἔντεχνα φιλοσοφικά παιχνίδια τῶν ὁμωνύμων κυρίως ἀλλά καί τῶν ἄλλων φωνῶν ὅπως ἐπίσης καί τίς λανθάνουσες σ' αὐτά παγίδες, προβαίνουν σέ ριζική ἐκκαθάριση καί ἀπλούστευση τῆς σημαντικῆς τῶν σχετικῶν ὄρων. Καί μόνον ὅταν ἀποσαφηνίσουν τή νέα σημασία τους προχωροῦν στήν πρόσληψη καί ἀφομοίωσή τους. Φωτεινό καί ἀξεπέραστο ὡς τά σήμερα ὑπόδειγμα συγκριτικῆς μελέτης καί κριτικῆς ἀφομοίωσης ἀποτελοῦν τά Διαλεκτικά τοῦ ἐκ Δαμασκοῦ Ἰωάννη. Σ' αὐτή τήν πραγματεία κατοχυρώνονται θεολογικά σύν τοῖς ἄλλοις ἢ (ἀντιφιλοσοφική) ταύτιση τῶν ὄρων «οὐσία, φύσις, μορφή», ὅπως ἐπίσης καί ἡ ἄλλη ταύτιση τῶν ὄρων «πρόσωπον, ὑπόστασις, ἄτομον». (Πρόκειται ἐνδεχομένως γιά τόν ἴδιο ὄρο «ἄτομον» πού ἔχει ἐλκύσει τόση θεολογική μὴνιδα τῶν ἡμερῶν μας).

Γιά τούς ἐπιφανέστερους τῆς παράδοσής μας ἡ κριτική ἐνασχόληση μέ τούς φιλοσοφικούς ὄρους καί ἡ διακρίβωση τῆς σημασίας τους δέν ἀποτελοῦσαν ζυγομαχία ἀλλά σχεδόν ἀπαραίτητα «προτέλεια» γιά τήν εἴσοδο στά ἐνδότερα τοῦ θείου καί σωστικοῦ λόγου.

Γ'

Οἱ προηγούμενες προσεγγίσεις τῶν κυριώτερων προβλημάτων πού ἀνακύπτουν ἀπό τή συνεξέταση τῆς ἀρχαιοελληνικῆς φιλοσοφίας μέ τήν ἐκκλησιαστική θεολο-

γία εἶναι ὅπωςδήποτε σχηματοποιημένες καί γενικόλογες. Ἐξασφαλίζουν ὡστόσο κάποιες διόδους μέσω τῶν ὁποίων μπορεῖ κανεὶς νά πορευτεῖ καί νά φτάσει στήν ἀντίστοιχη προβληματική τοῦ καιροῦ μας. Ἔτσι καθίσταται δυνατό νά διατυπωθοῦν ὀρισμένες ἀπόψεις ἐρμηνευτικές μιᾶς κάποιας σύγχυσης πού ἐπικρατεῖ στά ἐπιστημονικά περίχωρα τῶν θεολογικῶν μας ἐνδιατρίψεων.

Δέν χρειάζεται νά διαθέτει κανεὶς εἰδικές γνώσεις γιά νά διαπιστώσει ὅτι οἱ θεολόγοι τῆς ἐποχῆς μας δέν ἔχουμε πάντοτε ἐξασφαλισμένη τήν εὐκρινέστερη δυνατή εἰκόνα γιά τό συνολικό πεδίο τῆς διακονίας μας. Ἀνάλογα μέ τά ἐνδιαφέροντά του ὁ καθεὶς μεγεθύνει τήν ὀπτική του γωνία σέ βαθμό πού νά χάνει τό πρὸς κατόπτευση πεδίο. Τοῦτο δέν εἶναι τυχαῖο οὔτε ἀδικαιολόγητο. Ἡ ὀρθόδοξη θεολογία, εἰσηγμένη ἀπό χρόνου ἱκανοῦ στή χορεία τῶν λεγόμενων «ἀνθρωπιστικῶν ἐπιστημῶν», ὑπέστη ἐν τῷ μεταξύ πολλαπλές διευρύνσεις ἐξ αἰτίας τόσο τῆς γειτνίασεως μέ τίς παραπάνω ἐπιστῆμες ὅσο καί τῆς ἐλαστικῆς ὀριοθέτησής της ἀπέναντι σ' αὐτές. (Βλ. ἐπ' αὐτοῦ τό μελέτημα «Θύραθεν ἐπιστῆμες στίς θεολογικές σπουδές».) Ἀξίζει πρὸς τοῦτο νά ὀνοματισθοῦν τρεῖς ἐνδεικτικές τῶν προθέσεων καί δηλωτικῆς τῶν ἐπιπτώσεών τους διευρύνσεις: πρὸς τά παιδαγωγικά, τήν ψυχολογία καί τήν κοινωνιολογία. Τό ἀξιοσημείωτο μέ τίς διευρύνσεις αὐτές ἐντοπίζεται στό γεγονός ὅτι, παρά τήν μεταποίηση τῶν περιοχῶν αὐτῶν σέ «χριστιανικές ἐπιστῆμες», δέν ἔχει εἰσέτι διευκρινιστεῖ ἐπαρκῶς ἂν οἱ ἀξιωματικές τους προϋποθέσεις, τό εἰδικό ἐπιστητό καί οἱ μεθοδολογικές τους δεσμεύσεις παραμένουν ἰσχυρές καί μετά τήν ἀφομοίωσή τους ἀπό τή σύγχρονη θεολογία. (Ἀφήνουμε χάριν εὐκολίας ἐκτός τοῦ ἐρωτήματος τήν παιδευτική μας πρακτική καί παραμένουμε στό πεδίο τῶν θεωρητικῶν θεμελιώσεων). Βεβαίως δέν ἔχουμε

φτάσει —κι αυτό δηλώνει ίσως τή μετριοπάθειά μας— ούτε νά μετράμε τίς θεολογικές ἀρετές μέ τίς κλίμακες τῆς εὐφυΐας οὔτε νά ἐξάγουμε στατιστικῶς συμπεράσματα γιά τήν θεοσέβεια τῆς δείνα πόλεως ἢ τῆς βῆτα κοινωνικῆς ομάδας. Ὡστόσο, μέχρι νά ἐπιτευχθεῖ τό προηγούμενο ἢ νά ἐπισυμβοῦν τά τελευταῖα, ἀναμένει κανεῖς ἕναν κλάδο γιά τή «Ζωή τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητας», ὁ ὁποῖος μεταξύ τῶν θεμελιωτῶν του θά συναριθμεῖ τόν παπᾶ-Πλανᾶ καί τόν ἐκ Φαράσων τῆς Καππαδοκίας ἱερομόναχο Ἄρσένιο. Ἄντί μιᾶς ἐνδεχόμενης κοινωνικῆς ἢ ἄλλης ἀνθρωπολογίας θά προτιμᾶ κάποιος τή «Μαθητεία στή λαϊκή εὐσέβεια» κ.ο.κ.

Ἡ ἀδιευκρίνιστη εἰκόνα τοῦ θεολογικοῦ ἐπιστητοῦ δέχεται πρόσθετες σκιάσεις καί ἀπό τήν περιθωριοποίηση τῆς ἐνεργοῦ ὀρθόδοξης γνωσιοθεωρίας. Οἱ ἐκπρόσωποι τῆς παράδοσής μας ἐκαυχῶντο ἐν Κυρίῳ πρός τούς εἰδωλολάτρεις ἐπειδή ἀπέναντι στόν ἄνθρωπο τῶν φυσικῶν γνωστικῶν ἱκανοτήτων εἶχαν νά ἀντιπαραθέσουν τήν ἀνακαινισμένη ἐν Χριστῷ προσωπικότητα. Εἶχαν μέ ἄλλα λόγια νά ἐπιδείξουν ἄλλης ποιότητας καί ἄλλου εὗρους γνωστικές δυνάμεις. Οἱ νεώτεροι θεολόγοι φαίνεται ὅτι ὄχι μόνο ἔχουμε ἀποδεχθεῖ τήν ἀντίστοιχη θύραθεν τυπολογία ἀλλά τήν ἔχουμε εἰσαγάγει καί στή θεομοποιημένη ἐκπαιδευτική μας πράξη. Ἡ δυναμική τῶν προσωπικῶν χαρισμάτων καί τῶν διαδοχικῶν αὐξήσεων καί προκοπῶν δέν προβλέπεται σέ κανένα στάδιο τῆς παιδευτικῆς μας διαδικασίας· ἀκριβέστερα δέν χωράει στούς τύπους τῶν μνημονικῶν ὡς ἐπί τό πολύ ἢ ἔστω τῶν ἐξυπνων παιδιῶν πού παραλαμβάνουμε γιά νά μορφώσουμε.

Στήν προέκταση τῶν προηγούμενων μπορεῖ νά γίνει λόγος καί γιά τήν ἐφηρμοσμένη ἀξιωματολογία τῶν κατά παράδοσιν θεολογικῶν περιοχῶν. Τά τελευταῖα χρόνια

παρατηρεῖται σ' αὐτές βραδεῖα ἀλλά σταθερή εἴσοδος ἀμιγῶς ἐπιστημονικῶν ἀξιωματικῶν προϋποθέσεων. Αὐτό θά μπορούσε ὑπό ὄρους καί κατά περίπτωση νά ἐγγραφεῖ στό ἐνεργητικό τοῦ θεολογικοῦ μας λόγου. Καί τοῦτο, ἐπειδή σχετίζεται εὐθέως μέ τήν ἀκριβολογία του, τήν πειστικότητα καί τήν ἐκφορά του. Ὁ καλόπιστος ὅμως παρατηρητής, θά ἀναρωτηθεῖ γιά τήν συνήθεια ἐκείνη τῶν ἱερῶν συγγραφέων οἱ ὁποῖοι ἀπέριπτον διαρρήδη τήν ἀξιωματολογία τῶν ἔξω καί ἐνέμενον ἐπιμελῶς στούς λιτούς καί ἀπέριπτους «ἀξιωματικούς τόπους» τῶν λογίων. Ἦσαν ἐκεῖνοι ἀπλῶς ὀλιγαρχεῖς καί λιγοστό ἔδειχναν ἐνδιαφέρον γιά τήν ἀκρίβεια τοῦ λόγου τους; Ἡ μήπως διέβλεπαν ἐν τῇ διακρίσει τους ὅτι ἡ ἐνδεχόμενη διεύρυνση τῶν ἀξιωματικῶν ὀρίων θά ἐσήμαινε σμίκρυνση τοῦ μοναδικοῦ καί καινοφανοῦς πού ἐκόμιζε τό μήνυμα τοῦ μόνου Θεοῦ πού ποιεῖ θαυμάσια; Ὅτι θά σήμαινε δηλαδή τή σταδιακή ἀπάλειψη τοῦ ὀρίου πού τέμνει καί διακρίνει τό πεδίο τῆς σωτηρίου ἀληθείας ἀπό ἐκεῖνο τῆς ἔξωθεν σοφίας.

Ἡ σύγχρονη ὀρθόδοξη θεολογία δέν φαίνεται νά δείχνει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιά τήν περιχαράκωση τῶν δικῶν της ἀξιωματικῶν χρήσεων. Θαυμαστή κι ἀξιοσημείωτη ἐξαίρεση σ' αὐτό ἀποτελεῖ ἕνας ρηξικέλευθος «περί ἀξιωματικῶν δεσμεύσεων» λόγος πού ἀρθρώθηκε ἐκτός τοῦ τυπικοῦ θεολογικοῦ πεδίου. Ἀναφερόμαστε στή «φιλοσοφική διεῖσδυση» τοῦ Χρήστου Γιανναρά στόν ἐπιστημονικό χῶρο τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας (Τό πραγματικό καί τό φαντασιῶδες στήν Πολιτική Οἰκονομία, Ἀθήνα 1998). Ἀπ' ὅσο μπορεῖ κανεῖς νά γνωρίζει, εἶναι μᾶλλον ἡ πρώτη φορά γιά τά πενιχρά ἐπιστημολογικά μας χρονικά κατά τήν ὁποία γίνεται λεπτομερῆς κριτική ἀνάλυση τόσο τῶν «ἀξιωματικῶν καταβολῶν» κάποιας ἐπιστήμης ὅσο καί τῶν συνεπειῶν (ἐπιστημονικῶν ἀκο-

λουθιῶν) πού πηγάζουν ἀπό αὐτές τίς λογικές δεσμεύσεις (βλ. σελ. 47-56, 57 κ.έ.). Τά σχετικά συμπεράσματα τοῦ συγγραφέα διασταυρώνονται μέ ὀρισμένες θέσεις τοῦ παρόντος κειμένου. Ἔχουμε κατὰ νοῦν κυρίως τίς κριτικές διαπιστώσεις ὅτι στή γενεαλογική ἀφετηρία τῆς σύγχρονης Πολιτικῆς Οἰκονομίας ἀναγνωρίζονται εὐκρινεῖς θεολογικές ρίζες (σελ. 161, 162, κ.έ.). Ἄς μᾶς ἐπιτραποῦν στό σημεῖο αὐτό ὀρισμένες ἐπιστημάνσεις.

Γνωρίζαμε ὡς τώρα ὅτι ἡ χριστιανική Δύση τοῦ Μεσαίωνα εἶχε υἱοθετήσει μέ κάποιες ἐπουσιώδεις ἀναπροσαρμογές τό ἀριστοτελικό κοσμοεἶδωλο καί τή συναφῆ λογική τῆς ἱεραρχικῆς καί μονοσήμαντης σύνδεσης τῶν ἐπιστημῶν. Ἐρμηνεύαμε δηλαδή τή συμπεριφορά της ἀπέναντι στίς καινοφανεῖς, λόγου χάριν, θεωρίες ὡς ἀπαίτηση τῆς θρησκευτικῆς ἐξουσίας νά διδάξει καί νά ἐπιβάλλει ἕνα φυσικό ἐπιστημονικό λόγο σύμφωνο μέ τόν προηγούμενο στήν κλίμακα τῶν ἐπιστημῶν θεολογικό. (Τό ἴδιο βεβαίως φαίνεται νά ἐπιδιώκει καί σήμερα μέ τίς νεωστί ἐγκεντρισμένες στό θεολογικό κορμό ἐπιστήμες). Οἱ μὴ εἰδικοί διαπιστώνουμε τώρα ὅτι καί ἡ «χειραφετημένη» θρησκευτικῶς Δύση ἐπιστημολογεῖ κατὰ παρόμοιο τρόπο ἔχοντας ἀπλῶς ἀντικαταστήσει τήν «ἀρχική» θεολογική ἢ θρησκευτική τροφοδοσία. Μέ τήν ἴδια τέλος διαπίστωση μπορούμε ἴσως νά αἰτιολογήσουμε καί ἕνα τυπικό σύνδρομο τοῦ αἰώνα μας, τό ἐπιδημικό φαινόμενο τῶν ἀθεϊστικῶν ἢ μὴ ἀθεϊστικῶν ἐπιστημῶν πού δείχνει νά κατατρέπει ἀδίκως καί ἀτυχῶς κι ὀρισμένους δικούς μας θρησκευτικούς κύκλους.

Ἡ δεύτερη ἐπισήμανση ἀναφέρεται στό εἶδος τῆς (φιλοσοφικῆς) διείσδυσης πού ἐπεχείρησε ὁ συγγραφεύς. Ἡ θίξη τῶν ἀξιωματικῶν θεμελίων μιᾶς ἐπιστήμης, ὅταν γίνεται στά ὅρια κάποιας κριτικῆς παρέμβασης, μᾶς ἐπαναφέρει στό ἐπίπεδο καί τίς συνήθειες τῶν δυ-

ζαντινῶν ἀντιρρητικῶν. Αὐτοί καί παιδεῖα θεολογική διέθεταν καί ἐν πείρα ἐγένοντο τῆς ἐξωθεν σοφίας. Ἐγνώριζαν δηλαδή ἀκριβῶς πρὸς τά πού καί πῶς ἔπρεπε νά μολήσουν, τί καί γιατί ἔπρεπε νά ἀμφισβητήσουν.

Θά κλείσουμε τήν ἀναφορά μας στή μελέτη τοῦ Χρήστου Γιανναρά, —μαζί καί τό κείμενό μας— μέ μιᾶ ἐπισήμανση πού ἀναφέρεται στήν τελευταία της παράγραφο. Τό τμήμα αὐτό ἀποτελεῖ καί τόν σκληρότερο πυρῆνα τῆς μελέτης, ἀφοῦ σ' αὐτό κυρίως θεμελιώνεται θετικά ἡ συμπερασματική πρόταση τοῦ συγγραφέα. Ἀπό μόνη της ἡ παρουσίαση καί ἀποτίμηση αὐτοῦ τοῦ σπάνιου ἐξομολογητικοῦ ἐγχειρήματος ἀποτελεῖ ἀντικείμενο ξεχωριστῆς μελέτης. Γι' αὐτό θά ἀρκεστοῦμε σ' ὀρισμένες περιγραφικές διατυπώσεις.

Στά προηγούμενα κεφάλαια τοῦ βιβλίου ὁ συγγραφέας καθιστᾶ φανερό ὅτι ἡ σύγχρονη Πολιτική Οἰκονομία ἐξαρτᾶται ἀπό κοινωνικές νοηματοδοτήσεις οἱ ὁποῖες ἔχουν θρησκευτική καταγωγή. Αὐτή ἡ τελευταία ἐντοπίζεται σέ μιᾶ συγκεκριμένη ἐκδοχή τοῦ Χριστιανισμοῦ, τήν δυτική καί θρησκευιοποιημένη. Συνεπῆς στή βεβαίωση αὐτή ὁ μελετητής εἰσηγεῖται τήν ἀντικατάσταση τῶν θρησκευτικῶν ἀφετηριῶν (σελ. 243) γιά νά νοηματοδοτηθεῖ ἐπί τό πραγματικόν τό ὑπαρκτό. Ἡ πρότασή του, ἀντλημένη ἀπό τήν ἐκκλησιαστική ἐμπειρία καί ἐνισχυμένη ἀπό ὀρισμένα πορίσματα τῆς σύγχρονης φυσικῆς, ἔρχεται νά «ἐκσυγχρονίσει» τό καθυστερημένο κοσμοεἶδωλο τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας καί νά «ἀνακαινίσει» τήν ἀπρηχαιωμένη μεθοδολογία της.

Τό λεπτό καί εὐαίσθητο σημεῖο τῆς πρότασης ἐντοπίζεται στή διαδικασία γιά τήν ἀναζήτηση τῶν ἀρχῶν τῆς Οἰκονομίας. Εἴμαστε τῆς γνώμης ὅτι ὁ συγγραφέας διήνυσε μέ συντομία τό μεσοδιάστημα πού βεβαιώνεται ἀνάμεσα ἀπό τίς προτάσεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας

ὡς τὴν εὐρύτερη κοινωνική νοηματοδότηση, ὅπως καὶ τὸ ἄλλο μεσοδιάστημα ἀπὸ τὴν κοινωνική νοηματοδότηση ὡς τὴν ἀναζήτηση (ἢ τὴ διαμόρφωση) τῶν ἀρχῶν. Αὐτὸ ἔχει ὡς συνέπειες, α) νὰ ἀδικεῖται ἡ καταληκτική πρόταση τῆς μελέτης ἔναντι τῆς κριτικῆς ἀνάλυσης πού προσηγήθηκε ἀναφορικά μὲ τὴν ἐρρίζωσή της στὴν πραγματικότητα, καὶ β) νὰ δίνεται ἡ ἀτυχῆς καὶ σφαλερῆ ἐντύπωση ὅτι μὲσω μιᾶς ἄψογης καὶ ἄρτιας ἐπιστημολογικῆς διαδρομῆς σημειώνεται παρέμβαση στὶς ἀρχές κάποιας ἐπιστήμης. Βεβαίως, οὔτε τὸ εὐρύτερο ἔργο τοῦ Χρήστου Γιανναρᾶ συνάδει σέ κάτι παρόμοιο οὔτε οἱ θέσεις τῆς μελέτης ἀφήνουν νὰ ὑποθέσουμε κάτι ἀνάλογο. Ὁ ἴδιος ὑπεραμύνεται, δεκαετίες τώρα, τῶν ἀνοιχτῶν γνωστικῶν ὀρίων, καὶ τῆς δυναμικῆς πού ἀπελευθερώνεται ἀπὸ τὴν προσωπική ἄσκηση καὶ τὴν ἀληθινὴ χρῆση τοῦ κόσμου. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ στὴ μελέτη του αὐτῆ· διαφαίνεται ἡ συνεχῆς φροντίδα του νὰ μὴν ἀναιρεθεῖ ἡ δυναμικὴ πού κομίζει ἡ πρόταση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας καὶ νὰ μὴ μεταβληθεῖ σέ θεωρητικὸ σχῆμα ἢ ὑποχρεωτικὴ συνεκδοχὴ (βλ. ἐνδεικτικὰ σελ. 247, 248, 263-4, 278). Ἀπὸ εὐγνωμοσύνη πρὸς τὴν πολυετῆ μαθητεία στοὺς λόγους του θεωρήσαμε σκόπιμο νὰ ἐπισημάνουμε τὰ παραπάνω καὶ νὰ ἀναδείξουμε μὲ τὸν τρόπο μας τὴν τελευταία του ἐρευνητικὴ γραφῆ.

* * *

Αἰνικτικός ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὁ λόγος τοῦ παρόντος κειμένου διόδευσε ἀπὸ τίς ἀσυνήθιστες ἀτραπούς πού ὀρίζουν τοπικά τὴν συνεξέταση τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας μὲ τὴν ἀρχαιοελληνικὴ φιλοσοφία. Ἐὰς συγκαταβεῖ ὁ ἀναγνώστης τόσο στὶς τυποποιημένες τεχνικὲς ἐκφράσεις ὅσο καὶ στὶς μετριοπαθεῖς θεολογικὲς διατυπώσεις.

Ἐὰς ἐγγράψει τίς πρῶτες στίς ἀδύναμες ἀπόπειρες γιὰ κοινὴ συνεννόηση καὶ ἄς ἐκλάβει τίς τελευταῖες ὡς ἐλάχιστη συνέπεια πρὸς τὴν παλαιότερη ἐκείνη «παράδοσιν τῶν θεολόγων», οἱ ὅποιοι ἀποφεύγουν νὰ ἐκθέσουν τὰ πάντα εἰς κοινὴν θέαν. Ἐὰς τὸ ὑπολάβει δηλαδὴ ὡς ἀφορμὴ γιὰ νὰ βεβαιώσει ὁ ἴδιος τὴν ἐγκυρότητα τῶν ἀπορρήτων πλᾶι στὰ φαινόμενα, τὰ ἐμφανῆ καὶ τὰ γνωριμώτερα.

Εικ. 319. Ζώδιο Μάρτιου (καθ. 1199, σ. 193D)
Εικ. 320. Ζώδιο Ἀπριλίου (καθ. 1199, σ. 179D)
Εικ. 321. Ζώδιο Μαΐου (καθ. 1199, σ. 177D)

Εικ. 322. Ζώδιο Ἰουνίου (καθ. 1199, σ. 189D)
Εικ. 323. Ζώδιο Ἰουλίου (καθ. 1199, σ. 195D)
Εικ. 324. Ζώδιο Αὐγούστου (καθ. 1199, σ. 202D)

(Ἀπό τόν Δ' τόμο τῆς Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν,
ΟΙ ΘΗΣΑΥΡΟΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ)

2. Η ΖΩΗ ΤΩΝ ΖΩΔΙΩΝ

Ἐκκλησιαστική πρόταση γιά τήν σχέση
ἀρχαιοελληνικοῦ πολιτισμοῦ καί πατερικῆς θεολογίας¹

Ο κώδικας 1199 τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Βατοπεδίου εἶναι περγαμηνός. Γράφτηκε στήν Τραπεζοῦντα τό 1346 διά τοῦ ἀργυροῦ Ἰωάννου. Γέγονεν ἐκ πάσης συνδρομῆς καί ἐξόδου τοῦ κυρίου Προκοπίου τοῦ Χαντζάμη καί ἀφιερώθη εἰς τήν εὐαγγῆ μονήν τοῦ ἀγίου μεγαλομάρτυρος Εὐγενίου τοῦ θαυματουργοῦ ψυχικῆς ἔνεκεν σωτηρίας αὐτοῦ... Τά περισσότερα ἀπό τά 315 φύλλα του φιλοξενοῦν τίς ἀκολουθίες τοῦ ἐτήσιου ἐκκλησιαστικοῦ κύκλου (φ. 45α κ.έ.), τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς (φ. 214α) καί τοῦ Πεντηχοσταρίου (φ. 270).

Καί οἱ δώδεκα μῆνες τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους εἰσάγονται στόν κώδικα μέ εἰδική σύνθετη παράσταση. Μία ἀντιπροσωπευτική στιγμή ἀπό τήν ἀγροτική συνήθως ἐνασχόληση ἀποδίδει τήν βιωτική μέριμνα τοῦ μηνός. Στό δεξιό μέρος τῆς παράστασης ἐμφανίζεται καί τό «ἀρχαιοελληνικό ζώδιο», πού ἀντιστοιχεῖ στόν συγκεκριμένο μῆνα, ἀρχῆς γενομένης μέ τόν Ζυγό γιά τόν μῆνα

1. Περιοδικό «ΣΥΝΑΣΗ» (τεῦχος 63, 1997), Ἀριέρωμα στήν Θεσσαλονίκη Πολιτιστική Πρωτεύουσα τῆς Εὐρώπης

Σεπτέμβριο. Λεπτομέρεια τελευταία, πλήν σημαδιακή: καί τῶν δώδεκα παραστάσεων ὁ κάμπος εἶναι βαθύς ὀλόχρυσος. Ὁ ἀναγνώστης ξενίζεται ἀπό αὐτή τήν ἀσυνήθη εἰκαστική σύνθεση: τὰ ζώδια νά εἰσάγουν τίς ἐκκλησιαστικές ἀκολουθίες γιά τόν δωδεκαμερῆ ἐνιαυτό τῆς τοῦ Κυρίου χρηστότητος; Εἶναι συμβατή ἡ συγκεκριμένη συνύπαρξη ἡγουν συνοδεία;

* * *

Ἡ συνανάγνωση τῆς ἀρχαιοελληνικῆς παράδοσης μέ τήν ἐκκλησιαστική καί πατερική θεολογία, ἄν καί διαθέτει τόσο μακρό καί πλούσιο παρελθόν μέ ἀναρίθμητες καί πολυποίκιλες ἐφαρμογές, ἄν καί ἔχει ἤδη ἐξασφαλισμένο ἕνα ἄκρως ἐνδιαφέρον παρόν, ὡστόσο, δέν εἶναι πάντοτε ὑπόθεση εὐεπιχειρήτη. Ἐμμονες ἰδέες, προκαταλήψεις, μονομέρειες, ρηχότατες προσεγγίσεις, καθοδηγοῦν ἕναν ἀτέλειωτο χορό προσπαθειῶν, κατά τρόπο ὥστε οἱ σοβαρές προσεγγίσεις νά μὴν βρίσκουν εὐκολα θέση στό προσκήνιο. Τό ἀποτέλεσμα πλέον ἢ προφανές: ἐνῶ ἡ σχέση τῶν δύο παραδόσεων εἶναι μακρά, θεβαία, μαρτυρημένη καί ἱστορική, ἡ ἀκριβῆς ἀνάγνωσή της νά παραμένει εἰσέτι γιά τούς πολλούς ζητούμενο.

Στό βάθος τοῦ ζητήματος λανθάνει σοβαρή παθολογία. Γιά νά διαβάσεις κάποια σχέση, γιά νά ἐπιχειρήσεις συν-ανάγνωση, δέν ἐξαρκεῖ ἡ καλή προαίρεση. Ἀπαιτεῖται ἐπιπροσθέτως — ἴσως πρωτίστως — ἐποπτεία συνολική γιά τὰ δύο συμβαλλόμενα. Δέν ἐννοοῦμε μ' αὐτό τήν προϋπόθεση νά διαθέτουμε γνώση εἰδική, ἐπιστημονική κ.λπ., ἀλλά νά κατέχουμε θέαση καί θεωρία τοῦ ὅλου. Αὐτή βασίζεται ἐνδεχομένως στήν ἐπί μέρους γνώση: δέν προκύπτει ὅμως κατ' ἀνάγκην ἀπό τήν ἐξειδίκευση. Ἄν καί θεολόγος πανεπιστημιακός, ἀδυνατῶ νά ἐκ-

φραστῶ μέ θεβαιότητα γιά τό εἶδος καί τήν πληρότητα τῆς ἐποπτείας πού διαθέτουμε σχετικά μέ τήν πατερική θεολογία. Ὑπονοῶ πάντως ὅτι ἡ διαθέσιμη ἐπαρκεῖ τόσο ὥστε νά μπορεῖ νά στηρίξει ἀπό τήν πλευρά της τό ἐγχείρημα μιᾶς ἐγκυρης συνανάγνωσης. Τά πράγματα ὅμως δέν φανερώνονται ἐπαρκῶς φωτεινά ἀπό τήν ἄλλη πλευρά.

Ἡ θεώρηση πού διαθέτουμε γιά τήν ἀρχαία ἐλληνική παράδοση παρουσιάζεται ἄκρως προβληματική. Ἄν καί ἡ ἐπὶ κλήσῃ της στήριξε κατ' ἀρχάς τήν διαμόρφωση τοῦ ἐλεύθερου κρατικοῦ μας βίου, ἄν καί μέ πολλές παραλλαγές ἡ σχετική γραμματεία βρίσκεται γιά ἐνάμισον αἰῶνα στά θεμέλια τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ μας οἰκοδομήματος, ἐν τούτοις οὔτε ἀρχαιογνωσία σοβαρή διαθέτουμε, οὔτε ἐπιρροή μετρία ἢ ἔστω μετρήσιμη ἐξασφαλίσουμε ἀπό αὐτήν στίς κύριες κατευθύνσεις τῆς παιδείας μας. Εὐτυχῶς πού ὑπάρχουν οἱ ἐθνικές ἐπέτειοι καί οἱ ἐθνικοί ἐπίλογοι (...)!

Τά τελευταῖα χρόνια χρονίζουσι οἱ συζητήσεις γιά τήν χρόνια καχεξία πού τείνει νά μετεξαλλαγεῖ σέ γενετική δυσμορφία. Οἱ διαγνωστικές κρίσεις πού κατατίθενται συνήθως πληθωρίζουσι τό ζητούμενο. Ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος κρίνουμε ὅτι αὐτές οἱ κρίσεις ἀδυνατοῦν νά ἐρμηνεύσουν συνολικά τήν δυσκολία μας. Δέν μᾶς εὐκολύνουν νά προσεγγίσουμε δημιουργικά τόν ἀρχαιοελληνικό πολιτισμό. Ἐχοντας ξοδέψει εἴκοσι περίπου χρόνια, μελετῶντας ὀρισμένες πηγές τῆς σχετικῆς γραμματείας, ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νά ὑποδείξω μίαν αἰτία ἐξ η γ γ η τ ι κ ῆ γιά τήν σύνολη παθολογία. Εἶναι δάνεια: καί ἔχει ἤδη κατατεθεῖ «δημοσίως πλήν ἀναρμοδίως» δύο φορές τά τελευταῖα ἐξήντα χρόνια. Σ υ μ π τ ω μ α τ ι κ ῶ ς κ α ἰ ὄ λ ω ς π α ρ α δ ὄ ξ ω ς ὄ χ ι μ ὄ ν ο ν δ ἔ ν χ ρ η σ ι μ ο π ο ι ε ῖ τ α ἰ ἄ λ λ ' ο ὔ δ ἔ κ ἄ ν μ ν η μ ο ν ε ῦ ε τ α ἰ ἀ π ὸ τ ο ῦ ς κ α θ ' ὕ λ η ν

άρμοδιους· έχει εξοβελιστεί ολοσχερώς από τις σχετικές συζητήσεις. Κι όσοι τολμούν να την επαναφέρουν στον μικρόν έστω χώρο τής ευθύνης τους, πληρώνουν ανυπολόγιστο τίμημα (...).

Η πρώτη κατάθεση έμπεριέχεται στον *Διάλογο πάνω στην ποίηση* του Γ. Σεφέρη. Πρόκειται για κείμενο του 1938. Γιατά πνευματικά ζητούμενα του καιρού μας τά σχετικά γραπτά τής επικοινωνίας Γ. Σεφέρη και Ί. Τσάτσου συστήνουν ξεχωριστά μνημεία μέτρου και ευθύτητας, ήθους συνάμα και παρρησίας. Μέ τήν ιστορία νά κρίνει απολύτως, δηλαδή άδεκάστως, εκ του αποτελέσματος τήν «ρωμαλεότητα του κρείττονος». Μέσα σ' αυτό τό όρυχεϊο τεκμηριώσεων περί τήν νεοελληνική μας αυτοσυνειδησία υπνώττει αναξιοποίητη μιά μοναδική διαγνωστική έρμηνεία για τήν δυσκαμψία μας περί τήν αρχαιοελληνική μας αφή. Ίδού τί αποφαίνεται σχετικά τό 1938 ό Γ. Σεφέρης:

Αισθάνομαι πώς μ' αυτά πού γράφω μπορεί νά μου προσάψουν ότι ή μόνη άποψη πού παραδέχομαι είναι ό άγνωστικισμός. "Όχι. λέω μονάχα πώς ή σημερινή Έλλάδα, προσπαθώντας νά βρει τή σωστή της θέση άπέναντι στην αρχαία παράδοσή της, πού τή γνωρίζει σχεδόν αποκλειστικά από ξένες πηγές· αρχίζοντας μόλις τώρα τελευταία νά συνειδητοποιεί και τήν πιό πρόσφατη ιστορία της αναγκασμένη νά εισάγει ένα πολύ πιό μεγάλο μέρος τής πνευματικής της τροφής, από εκείνο πού ή ίδια παράγει έχει, σαν πνευματική φυσιογνωμία, ελάχιστα γνωστά σημεία, περιτριγυρισμένα από μιά μεγάλη έκταση χέρσα και άγνωστη. Αυτό ή έκταση απομονώνει, αν μπορώ νά μιλήσω έτσι, κάποτε πολύ σκληρά τόν καλλιτέχνη πού θέλει νά

ζήσει σ' αυτό τόν τόπο και τόν κάνει πότε ν' αποστεγνώνεται και πότε νά χάνεται στό κενό. Και είναι και τουτο ένας λόγος πού βλέπουμε νά ξεκινούνε τόσο πολλοί και νά φτάνουνε τόσο λίγοι στό τέρμα. Και άφού είναι τόσο δύσκολη ή θέση του, άς μήν του τή δυσκολεύουμε ακόμη περισσότερο βαραίνοντάς τον μέ θεωρίες πού δέν τόν βοηθάνε διόλου.

Φαντάζει φορτική, άλλ' είναι ζωτική, ή επανάληψη: «ή σημερινή Έλλάδα προσπαθ(εϊ) νά βρει τή σωστή της θέση άπέναντι στην αρχαία παράδοση, πού τή γνωρίζει σχεδόν αποκλειστικά από ξένες πηγές...»

Ό ποιητής έβαλε δίπλα δίπλα δυό ζόρικα έπιρρήματα τό «σχεδόν» για τό μέτρο και τό ήθος, τό «αποκλειστικά» για τήν ιταμότητα τής κρίσεως. Στίς προηγούμενες σελίδες του ήταν άπόλυτος στην ιστόρησή τους, για τό πώς δηλαδή έφυγαν

*τά βαριά σταμνιά, γιομάτα
μέ τή στάχτη τών προγόνων*

και φέρανε τόν έλληνικό σπόρο στή Δύση. Για τό πώς έγινε ή Ευρωπαϊκή Αναγέννηση. Πώς, ακόμη, φλεγόμενοι από τόν πόθο νά ξαναφέρουμε στην Έλλάδα ό,τι έλληνικό, βλέποντας επιφάνειες έλληνικές, κουβαλούσαμε πίσω, χωρίς καθόλου να πάμε βαθύτερα, χίλιες άλλοτριες αξίες, πού βέβαια δέν είχαν καμιά σχέση μέ τόν τόπο μας. Κι ό ποιητής ολοκληρώνει αταλάντευτος τήν κρίση του μέ τό ίδιο πάντα ήθος του μέτρου: «ίσως στίς ώρες πού ζούμε νά τελειώνει ό ευρωπαϊκός έλληνισμός». [Οί ώρες του ποιητή μπορεί νά συγγενεύουν μέ τά έτη τών οφθαλμών του Κυρίου]. «Ό "έλληνικός έλληνισμός"

δέν ἐδημιουργήθηκε ἀκόμη οὔτε ἀπόχτησε τὴν παράδοσή του». (...)

«Ἀρχαία παράδοση, γνωστή σχεδόν ἀποκλειστικά ἀπὸ ξένες πηγές». Ἀπόφανση ὀξεῖα, ὀδυνηρή, καταλυτική, ὑπὸ ὄρους ἐνδεχομένως τε λυτρωτική.

* * *

Εἴκοσι τόσα χρόνια ἀργότερα ὁ Ζ. Λορεντζάτος, ἓνας ἄλλος πυλώνας τῆς νεοελληνικῆς αὐτοσυνειδησίας, δη-μοσιεύει τὸ Χαμένο κέντρο, μὲ ἀφορμὴ τὰ τριάντα χρό-νια τῆς σεφερικῆς Στροφῆς. Δύο κύρια, τὰ θέματα τῆς γραφῆς. Ἡ θέση τοῦ Σεφέρη στὰ ἑλληνικά γράμματα, καὶ ὁ Σεφέρης. Χωρὶς διάθεση ὑπερβολῆς θὰ μπορούσα-με νὰ ἰσχυριστοῦμε ὅτι ἡ κατάθεση αὐτῆ βρίσκεται ἀκρι-βῶς στὴν προέκταση τῆς σεφερικῆς πρόβλεψης γιὰ τὸν ἐρ-χό-με-νο καὶ ἀρ-χό-με-νο ἑλληνικὸ ἑλληνι-σμό. Αὐτὸ ἰσχύει ἀκόμη καὶ ὑπὸ τὴν συνδρομὴ δύο ἀντίξων διαγνώσεων: (α) ὅτι ἡ κατάθεση ἀφορᾷ καὶ τὸν ἴδιο τὸν Σεφέρη, καὶ (β) ὅτι δέν τέλειωσαν ἀκόμη οἱ «ὄρες τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἑλληνισμοῦ». Ἐξ αἰτίας τῆς κε-φαλαιώδους σημασίας της, ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ παραθέ-σω ἓνα ἐκτεταμένο ἐδάφιο της:

Θὰ ἔπρεπε στό σημεῖο τοῦτο νὰ παρατηρήσουμε πῶς ἡ πρώτη πλάνη, πού λέγαμε πῶς ἀρχίζει ἀπὸ τὴν Ἀνα-γέννηση καὶ ἐδῶθε, μᾶς ἔχει διαποτίσει ὅλους, ὅσους τουλάχιστο ξέρομε γράμματα στὴν Ἑλλάδα, τόσο πολὺ, (καὶ τὸν ἴδιο τὸν Σεφέρη) —χωρὶς νὰ τὸ καταλαβαίνο-με— ὥστε καμιὰ φορά νὰ εἶναι σήμερα δύσκολο νὰ ξέρομε πότε μιλάμε ἐμεῖς, ὅπως φανερώνει τὸ ἀκόλουθο ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ «Ἡμερολόγιο ἐνός ποιήματος» (Μάιος - Δεκέμβριος 1946): «Ἡ ἀττική τραγωδία, ὑψηλότατη

ποιητικὴ εἰκόνα αὐτοῦ τοῦ κλειστοῦ κόσμου πού ὀλοένα πάει νὰ πέσει μέσα στὴ μαύρη ἄβυσσο πού ὀλοένα ἀγω-νίζεται νὰ ζήσει καὶ ν' ἀνασάνει στὴ στενὴ χρυσὴ λουρί-δα, ἐν-τῶ-μεταξύ, χωρὶς ἐλπίδα νὰ σωθεῖ ἀπὸ τὸν κατα-ποντισμό. Αὐτὸ κάνει τὴν ἀνθρωπιὰ της.

[...] (Παραλείπονται δεκαεπτὰ σειρές).

Καθὼς εἶπαμε, μοιάζει μερικὲς φορές σὰ νὰ μὴν μπο-ροῦμε νὰ ξέρομε ἂν ὅσα λέμε σήμερα ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες ξεφεύγουν ἢ ὄχι ἀπὸ τὴ μεγάλη σκιά πού ρίχνει ἀπάνω μας εὐθύς ἀπὸ τὴν ἀρχή—1821— αὐτὴ ἢ διαποτιστικὴ παραμόρφωση, αὐτὴ ἢ docta adulteratio τῆς Ἀναγέννη-σης.

Μέχρι τότε ἐμεῖς δέν εἶχαμε κανένα πρόβλημα σχετι-κό μὲ τὴ διανομὴ τῆς πανάρχαιας κληρονομιάς μας, εἶχαμε περάσει «μὲ καιρὸ καὶ μὲ κόπο» (Σολωμός), μὲ αἰῶνες πολλοὺς συντήρηση καὶ ἀξιοθαύμαστη σοφία ἢ σύνεση ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ στὴ χριστιανικὴ μορφή τῆς παράδοσής μας, καὶ οἱ ἀνοιχτοὶ μας λογαριασμοὶ μὲ τὰ μάρμαρα ἢ μὲ τὰ ἀρχαῖα ἀγάλματα εἶχαν κλείσει, οὐ-σιαστικά, προτοῦ κλείσει ὁ Ἰουστινιανὸς τίς σχολές στὴν Ἀθήνα (529) καὶ φύγουν οἱ τελευταῖοι νεοπλατωνικοὶ στὴν Περσία. Ἡ μιά παράδοση εἶχε παραχωρήσει τὴ θέση της στὴν ἄλλη, εἶχε ζήσει κανονικά τὸ θάνατο καὶ πεθάνει τὴ ζωὴ τῆς ἄλλης, καθὼς λέει ὁ Ἡράκλειτος, ζῶντες τὸν ἐκείνων θάνατον, τὸν δὲ ἐκείνων βίον τεθνεῶ-τες (fr. 62). Οἱ Ἕλληνες δέν εἶχαμε ἑλλειψη ἀπὸ παρά-δοση — δέν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε πῶς ἐμεῖς δὲ γνωρίσαμε μήτε Ἱερὴ Ἐξέταση, μήτε Ἀναγέννηση, μήτε Μεταρ-ρύθμιση— μηδὲ ἡ παράδοσή μας πέρασε ποτέ ἀπὸ κρίση ἀπέναντι στὸν ἐχθρὸ ἢ ἀμφιβολίες, ὅπως τῶν Εὐρω-παίων. Ἐμεῖς δέν χρειαζόταν νὰ δείχνουμε προγονικὴ νοσταλγία ἢ νὰ κοιλοπονᾶμε διάφορες σκέψεις γύρω ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα ἀγάλματα, δέν ἀμφιβάλλαμε ποτέ γιὰ τὴ

ζωντανή παράδοσή μας, αλλά απλούστατα ξέραμε πώς είχαν και οι αρχαίοι, έναν καιρό, τήν πνευματική ή τήν μεταφυσική παράδοσή τους —τά ὅσια και τά ιερά τους— ὅπως τά δικά μας ἐμεῖς. «Τ' ἀγάλματα εἶναι γερά [= ἱερά] πράγματα» (Μακρυγιάννης Β, 63). Ἐκεῖνο πού προοριζόταν νά ζήσει, ἀπό τήν ἑλληνική μορφή τῆς παράδοσης, ὅπου και ζεῖ μέχρι σήμερα — ἐν ἑτέρᾳ μορφῇ— γιατί αὐτό πού λέμε Ἑλλάδα ἢ ὅ,τι βιώσιμο πνευματικά περισώθηκε ἀπό τήν παράδοση τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, δέν ἔζησε ποτέ —ὅπως πολλοί νομίζουν— και δέ ζεῖ, βέβαια, στό Schleiermacher, στό Shelley ἢ στήν «Ὀδή σέ μία ἑλληνική ὑδρία» («Ode on a Grecian Urn»), ἀλλά στό ἄδυτο τῆς χριστιανικῆς πνευματικότητος, ὅπως τή μετέδωσαν στούς ὀρθόδοξους προγόνους μας οἱ Πατέρες τῆς Ἀνατολῆς ἢ ὅσοι διατήρησαν ἀπαρασάλευτη, μέσα ἀπό τόσους ἀμειλιχτους αἰῶνες, τήν ἴδια ἀκριβῶς μεταφυσική ἢ ἱερή γεωγραφία, χτίζοντας συχνά τούς ναούς των, ἀκόμα και μέ τά ἴδια λιθάρια, ἢ στά ἴδια μέρη ὅπου χτίστηκαν, μία φορά, οἱ σωπασμένοι ναοί (ἀπέσβετο και ἄλλον ὕδωρ) τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Μονάχα ὕστερα ἢ λίγο πρὶν τό '21 —ἡ Εὐρώπη μᾶς ἔβαλε νά ψάχνουμε κατά τή μεριά αὐτή τά δικά μας ζητήματα ἐμεῖς τά εἶχαμε λυμένα ἀπό δύο χιλιάδες σχεδόν χρόνια πρὶν— παρουσιάστηκαν και στήν Ἑλλάδα κρούσματα παθολογικῆς νοσταλγίας γιά τήν ἀρχαία δόξα, προβλήματα ἐρεπίων, ἀντιθέσεις ἢ διάλογοι (στόν τόπο αὐτόν), μέ κύρια πρόσωπα «τ' ἀρχαῖα μνημεῖα και τή σύγχρονη θλίψη» (Σεφέρης) ἢ και ἀπόπειρες νεκρανάστασης θεαματικῆς. Και, πρώτη φορά, μόνο τώρα ὕστερα ἀπό τό '21, οἱ νέοι Ἑλληνες πᾶμε νά κάνουμε στή παράδοσή μας

μιά καινούρια, νόθη ἢ δίγνωση — και πνευματικά ἀλλήθωρη— ἱστορικῆ τοποθέτησης.

Φαίνεται ἀλήθεια, σάμπως καμιά δύναμη νά μήν μπορεῖ νά σβήσει τήν παραφθαρμένη εἰκόνα ἢ τό τερατούργημα τῆς Ἑλλάδας, τό ἀποτυπωμένο μία γιά πάντα, ὕστερα ἀπό τήν πρώτη διδάσσα, τήν Ἀλεξάντρεια, μέσα στούς παραμορφωτικούς καθρέφτες πού μεταχειρίστηκε, γιά τή φτωχή πατρίδα μας —ὅσο αὐθαίρετα ἄλλο τόσο και αὐτάρεσκα— ὁ ἀνθρωπισμός τῆς Ἀναγέννησης.

Ὁ Λορεντζάτος στοιχεῖται πρὸς τίς διαγνωστικές κρίσεις τοῦ Σεφέρη, πού παραθέσαμε νωρίτερα. Τό πράττει ὅμως μέ δύο ἀξιοσημείωτες παραλλαγές. (α) Εἶναι μετριοπαθέστερος στίς κρίσεις του, και (β) εἶναι ἱστορικώτερος στή θεμελίωσή τους. (Τό δεύτερο ἐνδεχομένως δέν τό χρειάζοταν ὁ Σεφέρης τοῦ διαλόγου μέ τόν Τσάτσο). Ὅσα ἀκολουθοῦν προέρχονται και ὡς ἐρευνητικά ἐρεθίσματα και ὡς τελικές ἀπόψεις ἀπό αὐτές τίς θεμελιωμένες κρίσεις τοῦ Λορεντζάτου. Καί καταβάλλεται σύντονη προσπάθεια νά κινηθοῦν ὑπεναντίως μέν ἀλλά εὐθυγράμμως μία και τήν αὐτή κίνηση: ἀφ' ἑνός νά ἐπεκτείνουν τίς ἀναγνώσεις πρὸς τά μετόπισθεν τῆς ἱστορίας και ἀφ' ἑτέρου νά τίς ὀδηγήσουν στίς δικές μας ὥρες.

* * *

Δύο ἀκραῖα εἰκαστικά γεγονότα τῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης ἢμποροῦν νά ὀδοποιήσουν τίς ἐπόμενες κινήσεις. Ὄντας εἰκαστικά, προσφέρονται γιά εὐκρινέστερη ἀνάγνωση. Ὄντας ἀκραῖα, ὀριοθετοῦν μέ τόν τρόπο τους τήν ἀφετηρία, τό μεσοδιάστημα και τό πέρασ

ολόκληρης πνευματικῆς διαδρομῆς. Ὄντας ἐκκλησιαστικά, ὑποδηλώνουν (καί) τό εἶδος τῆς συναναγνώσεως. Στή συγκεκριμένη ὁδοιπορία ἡ θεώρηση τῆς ἀρχαιοελληνικῆς παράδοσης, οὔτε καθαυτήν ἐπιτελεῖται, οὔτε μέ ὄρους ἰσοτιμίας πρός τήν ἐκκλησιαστική δι-ενεργεῖται. Τό πεδίο ὀρίζεται ἀπό τούς κανόνες τῆς ἐκκλησιαστικῆς πρακτικῆς· καί ἡ πρωτοβουλία ὄλων—ἀνεξαίρετως ὄλων—τῶν κινήσεων ἀνήκει στούς ὑποφιασμένους τῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης.

Στό Καθολικό τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἰβήρων, στό ἀριστερό καί ἄνω μέρος τοῦ ἐξωνάρθηκα, τό μάτι τοῦ ἀνυποψίαστου ἐπισκέπτη πέφτει ἐπάνω σέ μιά ἀρκοῦντως ἀσυνήθη καί πρωτότυπη σύνθεση. Σ' ἓνα πρώτο ὀρθογώνιο πλαίσιο, ὁ Ἰησοῦς Χριστός καθήμενος, εὐλογῶν, καί συγκρατῶν τήν σφαῖραν τῆς ὅλης δημιουργίας. Σέ ἀντικριστά μεταξύ τους διαζώματα, Ἄγγελοι, Ἀρχάγγελοι, Ἀρχές, Δίκαιοι, Βασιλεῖς, Ἅγιοι, ἀναπέμπουν ἀκαταπαύστως τόν τρισάγιο ὕμνο τῶν ἀγγέλων πρός τόν Κύριον οὐρανοῦ καί γῆς, ὁμολογοῦν τήν πανταχοῦ παρουσία τῆς θείας δόξης του. Στίς γωνίες τοῦ πλαισίου οἱ εὐαγγελιστές, ὑπό τά γνωστά σύμβολά τους οἱ τρεῖς, συγχρονίζονται μέ τούς ρυθμούς τοῦ τρισαγίου ὕμνου. Ἡ ὅλη σύνθεση περιβάλλεται ἀπό εἰδική (περιμετρική) ταινία πού φέρει μοναδικό εἰκαστικό καί στιχουργικό διάκοσμο: ὁμολόγως πρός τόν τρισάγιον ἀγγελικό ὕμνο ὀδηγοῦν τήν ὀρθογώνια ὕμνολογία οἱ γνωστοί ψαλμικοί στίχοι:

ΑΙΝΕΙΤΕ ΤΟΝ ΚΥΡΙΟΝ ΕΚ ΤΩΝ ΟΥΡΑΝΩΝ ΑΙΝΕΙΤΕ ΑΥΤΟΝ ΕΝ ΤΟΙΣ
ΥΨΙΣΤΟΙΣ ΑΙΝΕΙΤΕ ΑΥΤΟΝ ΠΑΝΤΕΣ ΟΙ ΑΓΓΕΛΟΙ ΑΥΤΟΥ ΑΙΝΕΙ
ΤΕ ΑΥΤΟΝ ΠΑΣΑΙ ΑΙ ΔΥ' ΝΑΜΕΙΣ ΑΥΤΟΥ ΣΟΙ ΠΡΕ ΠΙΕΙ ΥΜΝΟΣ
ΤΩ ΘΕΩ ΑΙΝΕΙΤΕ ΑΥΤΟΝ ΕΝ ΤΥΜ ΠΑΝΩ ΚΑΙ ΧΟΡΩ ΑΙΝΕΙΤΕ
ΑΥΤΟΝ ΕΝ ΧΟΡ ΔΑΙΣ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΩ ΠΑΣΑ ΠΙΝΟΗ ΑΙΝΕΣΑ ΤΩ
ΤΟΝ ΚΥΡΙΟΝ.

(Εὐγενική παραχώρηση Ἱερᾶς Μονῆς Ἰβήρων)

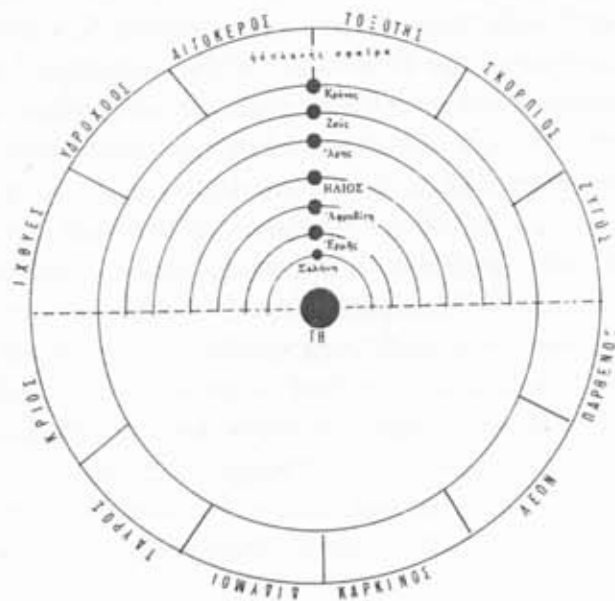
Γιά νά ὑποπτεύσουμε τήν ἄληπτη ἀρχή, γιά νά ὑπονοήσουμε δηλαδή τό ἄληκτο τέλος τῆς συμπαντικῆς ὕμνολογίας, διορίζουμε ὅτι οἱ στίχοι ἀρχίζουν ἀπό τήν ΚΕΦΑΛΗΝ τοῦ Χριστοῦ καί ὀλοκληρώνονται πάλι σ' αὐτήν, χωρίς ὅμως νά εἶμαστε σέ θέση νά τάμουμε ἠχητικά ἢ ὀπτικά τήν ἀκατάπαυστη δοξολογία. Ἄν καί ἡ μείζων σύνθεση ἀπό τήν ὀροφή τοῦ Νάρθηκα κατέρχεται χαμηλότερα μέ τέσσερις πλευρικές καί ὁμόλογες πρός ἑαυτήν ἐξειδικεύσεις, ἐμεῖς ὀφείλουμε νά πεζοπορήσουμε στό ἄναντες, νά σταθοῦμε στήν περιμετρική ταινία. Γιά νά διαβάσει ὁ προσκυνητής τῆς θείας δόξης τό περιεχόμενο τοῦ περιγράμματος, χρειάζεται δύο κατ' ἐλάχιστον λογιῶ γράμματα. Ἐν πρώτοις τά (ὑστερο-)βυζαντινά

μεγαλο-γράμματα, και εκ δευτέρου τά (ἀρχαιο-) ἑλληνικά ἱερογλυφικά τῶν ζωδιακῶν παραστάσεων. Ὅπως ὑποδείξαμε καί στήν ἀπόδοση τῶν ψαλμικῶν στίχων, οἱ φράσεις ἀκόμη καί οἱ λέξεις τοῦ Δαβὶδ κόβονται ἀτέχνως πλὴν ἐνσόφως γιά νά παρεμβληθοῦν στά χαινοντα κενά τῆς μεγαλογραμμάτου τά μικρότερα σύμβολα τῶν ζωδίων. Οἱ συνήθως ἡρμωσμένες καί συγχρονισμένες ΧΟΡ-ΔΑΙΣ χωρίζονται αἰφνης χωρίς νά κόβονται, καί γίνονται δύο, ΧΟΡ καί ΔΑΙΣ, γιά νά χωρέσουν τούς ἀχώριστους Διδύμους.

Ὁ ἀνυποψίαστος θεωρός δοκιμάζεται μπροστά σ' αὐτή τήν μικτή γραφή. Ἡ διάνοιά του προσκρούει στό ἀσυνεχές τῶν στοιχείων, πού λειτουργοῦν ὡς συνεχῆ μέ τήν συνδρομή ἕτερογενῶν παρεμβολῶν. Ὁ νοῦς τοῦ προσκυνητῆ δοκιμάζεται ἐν συνεχείᾳ, ἀφοῦ τό πέρασμά του ἀπό τή γραφή στή ζω-γραφική ἔχει ὅπωςδῆποτε ὀδοποιηθεῖ μέσω τῶν ζωδίων ἀλλά δέν ἔχει τελεωθεῖ, δέν βρίσκει τήν ὀλοκλήρωσή του, ἔστω κι ἂν ὅλη ἡ σύνθεση ἐγείρει ἀξιώσεις ὀλιστικές. Ἡ σύμ.ΠΑΣΑ ΠΝΟΗ δύναται νά αἰνεῖ τόν ΚΥΡΙΟΝ τῆς δόξης, ἡ νεωτερικῆ ὁμως διάνοια ἀδυνατεῖ νά λειτουργήσῃ παρευθύς ὑμνητικά ἐπιζητῶντας λογικές μεταβάσεις καί νοητικά ἐρείσματα.

Γιά νά ὑποβαστάσουμε τήν διάνοια τοῦ θεωροῦ, ὀφείλουμε νά προσαγάγουμε στήν ἀνάγνωσι τῆς συνθέσεως στοιχεῖα εἰδικά τρίτης καί τέταρτης γραφῆς. Κατά πρῶτον μπορούμε νά ἐπισημειώσουμε ὅτι τά δώδεκα ζῶδια — ἀνεξάρτητα ἀπό τήν σημερινή ἔκπτωσή τους — διαθέτουν μακρά προϊστορία στήν ἑλληνική παράδοση καί ξεχωριστή ἀποστολή στό ἀρχαιοελληνικό συμπαντικό κοσμοεἶδωλο. Ἡ γεωκεντρική εἰκόνα τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ κόσμου σχηματιζόταν ἀπό ἐπτά ὁμόκεντρα καί ἐπάλληλα (περιμετρικά) διαζώματα (ζῶνες) ὀριζόμενα ἀπό τίς πλανώμενες περιφορές τῶν ἐπτά πλάνητων ἀστέρων (τῆς

Σελήνης, τοῦ Ἑρμῆ, τῆς Ἀφροδίτης, τοῦ Ἥλιου, τοῦ Ἄρη, τοῦ Διός καί τοῦ Κρόνου). (Ἡ ἄφιξη τοῦ Ἀπόστολου Παύλου μέχρι τοῦ τρίτου οὐρανοῦ νοεῖται ἀκριβῶς σ' αὐτή τήν ἐπταμερῆ διαστρωμάτωση τοῦ ὑπερσελήνιου — τοῦ οὐράνιου — χώρου). Μέ τήν τελευταία ζώνη τοῦ Κρόνου κλείνει ὁ κύκλος τῶν ἀστέρων πού πλανῶνται κατά τήν περιφορά τους γύρω ἀπό τήν γῆ, καί ἀρχίζει ἕνας ἔσχατος κύκλος, αὐτός τῶν ἀπλανῶν ἀστέρων (τῆς καθορισμένης καί ἀπλανοῦς περιφορᾶς), τῶν δώδεκα δηλαδή ζωδίων. Τό γράφημα πού παραθέτουμε ἀποδίδει ἐποπτικώτερα τήν προηγούμενη διάταξη τοῦ ἀρχαίου κοσμοεἰδώλου.

Γιά νά ἀσφαλίσουμε τόν νοῦ τοῦ θεωροῦ ἀπό ἐνδεχόμενες περιπλανήσεις περί τά ἀπλανῆ, ὀφείλουμε νά ὑπενθυμίσουμε ὅτι οἱ χριστιανοί συγγραφεῖς ἀντιμετώπισαν μέ περισσή σχολαστικότητα τήν σχετική μέ τά ἀρ-

χαιοελληνικά ζώδια ισχυρότατη παράδοση. Ὁ Ἰππόλυτος, Ἐπίσκοπος Ρώμης τῶν μεταποστολικῶν χρόνων, εἶναι ὁ περιφανέστερος εκπρόσωπος τῆς πύθαι ἀδυσώπητης κριτικῆς πού ἀσκήθηκε εἰς βάρος τῆς μαντικῆς πρακτικῆς πού στηριζόταν στίς κινήσεις καί τίς θέσεις τῶν δώδεκα ζωδίων. Γιά νά οἰκονομήσουμε τήν προκειμένη χρεία, ἀξίζει νά μνημονεύσουμε τήν ἀταλάντευτη θέση τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ: «(...) παραχωρῶ στά ζώδια τήν δικαιοδοσία νά ἐπηρεάζουν τόν καιρό, τίς βροχές καί τοὺς ἀνέμους· σέ καμιά ὅμως περίπτωση δέν θά μπορούσα νά δεχτῶ ὅτι αὐτά μποροῦν νά γίνουν αἷτια τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων...»!

Μέ τίς προηγούμενες ὑποσημειώσεις μπορεῖ νά συσταθεῖ μιά πρώτη ἀνάγνωση τῆς εἰκαστικῆς σύνθεσης: Πᾶσα πνοή αἰνεῖ τόν Κύριον τῆς δόξης, σημαίνει ὅτι ὅλα τά δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ ἀναπέμπουν —εἶναι φτιαγμένα νά ἀναπέμπουν— ἀκατάπαυστη δοξολογία στόν δημιουργό τους. Πᾶσα πνοή εἶναι, μεταξύ ἄλλων, ἡ πνοή τῶν ὑδάτων, ἡ αὔρα τῶν ἀνέμων, ἡ ροή τοῦ λόγου, ἡ περιφορά τῶν ἀστέρων, ἡ περιδίνηση τῶν κυμάτων, ἡ προσβολή τῶν ὀλόλαμπρων φώτων, οἱ παλμοί τῆς καίόμενης καρδίας, ὁ παλμός τῆς χορδῆς, τά σκῆπτρα τῶν ἀνάκτων, ἡ μαρμαρυγή ἀπό τήν καρδιά τῶν ἐτοιμοθανάτων, οἱ ράβδοι τῶν δικαίων, ἡ βιαία πνοή τῆς βροντῆς, ἡ ὀρθρινή, ἡ μυροφόρος, ἡ ἀναστάσιμη αὔρα τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς. Ὁ νοῦς καί ἡ διάνοια καλοῦνται ἀφ' ἑνός νά βροῦν, ἂν τό ἐπιθυμοῦν, τή θέση τους σ' αὐτή τήν συμπαντική εὐωχία, καί ἀφ' ἑτέρου νά συν-εκ-ταθοῦν ἕως τοῦ ἐβδόμου, καί ἄνω, οὐρανοῦ, νά ἀκροασθοῦν ἢ νά συμφάλουν τόν ἀσίγητο ἀγγελικό ὕμνο. Ὁ Ἐξωνάρθηκας τῆς Ἰβήρων ἢ τοῦ οἰουδήποτε ἀπλούστερου Καθολικοῦ εἶναι τό πρῶτο σκαλοπάτι τῆς κομιδῆς τῶν τόπριν διεστώτων, τῆς εἰς-κομιδῆς τοῦ νοός, τῆς προσ-

κομιδῆς τῶν θραυσμάτων, τοῦ κόσμου στόν ἕνα καί δημιουργό Θεό. Σ' αὐτό τό πρῶτο σκαλοπάτι ἐναποθέτουν οἱ πιστοί τά δῶρα τους, τά πρόσφορα, τά «διεσκορπισμένα ἐπάνω τῶν ὀρέων» ἢ ὑπεράνω τῶν οὐρανίων ἀστέρων.

* * *

Οἱ σπουδαστές τῶν δύο ἐκκλησιαστικῶν σχολῶν, πού ξενίζονται στήν Ἱερά Μονή Βελᾶς (στήν περιοχὴ τῶν Ἰωαννίνων) ἔχουν τήν ἀριστοκρατική προνομία νά ἐκκλησιάζονται μέ τόν Σχολάρχην καί τοὺς Δασκάλους τους σ' ἕνα μαγευτικό ἐκκλησάκι — καθολικό τῆς Μονῆς. Τό ἐλληνικό κράτος, ὁ Ἰπουργός Πολιτισμοῦ μπορεῖ καί ἔχει νά ξοδεύει (ἀσυλλογίστως;) τέσσερις ὡς ἕξι ἑκατοντάδες ἑκατομμύρια γιά νά περπατήσῃ τό Καρναβάλι τῆς Βενετίας στοὺς δρόμους τῆς Θεσσαλονίκης, ἀδυνατεῖ ὅμως, ὡς φαίνεται, νά ἐξεύρει ὀλίγα χιλιάρικα γιά νά ἀσφαλίσῃ τόν ναό ἀπό τή βροχὴ πού πέρασε στό ἐσωτερικό καί διέβρωσε τίς ὑστεροβυζαντινές ἀγιογραφίες του (...) Πόσο κρῖμα, ὀπόση ντροπή γιά τοὺς κατοίκους αὐτοῦ τοῦ ἐκσυγχρονιζόμενου κράτους!

Ἡ εἴσοδος τοῦ ναοῦ, ἀπό μόνη της ἕνα ἐτήσιο σεμινάριο ἐκκλησιαστικοῦ ἤθους: πρέπει νά σκύψεις γιά νά μπεῖς· ἀλλιῶς ἢ ἐπηρεμένη ὀφρὺς θά χτυπήσῃ στόν νοῦ καί στήν διάνοια. Στό ἔσω ἀριστερό τῆς εἰσόδου, ἕνας συμπαγῆς κυβόσχημος ὄγκος, χτισμένος ὡς τό ὕψος μέσου ἀνθρώπου: ἐκεῖ (ὅποια περιδίνηση τοῦ μυαλοῦ!) φυλάσσονται καί ἀναμένουν τά ὄστα τῶν προκεκοιμημένων πατέρων καί ἀδελφῶν τῆς Μονῆς. Γενιές εἰσφισμένων ψυχῶν ψάλλουν, πάντοτε καί τώρα, μαζί μέ τοὺς σπουδαστές, ὕμνους τῆς καθ' ἡμέραν ἀκολουθίας περιμέ-

Ἐν τῷ ναῷ ἐστῶτες τῆς δόξης σου
ἐν οὐρανῷ ἐστάναι νομίζομεν...

Οὐρανός πολύφωτος ἡ ἐκκλησία
ἀνεδείχθη ἅπαντας
φωταγωγοῦσα τοὺς πιστοὺς...

Ὁ χῶρος στά παράπλευρα κλίτη δεν διαθέτει ἐπαρκῆ φυσικό φωτισμό· τὰ ὅσα ὅμως τῶν κεκοιμημένων σέ καθοδηγοῦν μέ τό δικό τους ἰλαρό φῶς ὡς τό Ἱερό, ὡς τήν Ἱερά Προσκομιδή, ὡς τό ἱερό δισκάριο τῆς κομιδῆς καί τῆς ἀναφορᾶς. Ὅταν ὑψώσεις τά μάτια γιά νά θεωρήσεις ἕως ποῦ μπορεῖ νά φτάνει αὐτή ἡ ὑψωση τῶν τιμίων δώρων, θωρεῖς πάνω ἀπό τήν Προσκομιδή τόν ἐπίγειο χῶρο, ἀπό ὀρθογώνιος νά μεταποιεῖται σταδιακά σέ κυκλοτερῆς. Μέ ἀλλεπάλληλες περιμετρικές ζῶνες. Στό κέντρο πάλι ὁ αὐτός Ἰησοῦς Χριστός καθήμενος σέ μιά ἀπό τίς γωνιές ὑπερφουῶς τετραγώνου καί εὐλογῶν. Ἀπό τίς πλευρές τοῦ θείου σχήματος ἐξέρχονται γωνιές ἄλλου τετραγώνου στίς ὁποῖες περιέχονται τά στόματα τοῦ Λόγου, οἱ ἱεροί Εὐαγγελιστές. Καί τά δύο τετράγωνα περιγράφονται ἀπό μιά πρώτη (περιμετρική) ταινία μέ τοὺς γνωστούς μας ἤδη στίχους ἀπό τό Πασαπνοάριο. Ἡ δεύτερη ταινία, ἀκριβέστερα τό ἐπόμενο κυκλικό διάζωμα, εἶναι μεγαλύτερο. Χωρίζεται σέ ἰσάριθμα τμήματα γιά νά χωρέσει τά ἐννιά ἀγγελικά τάγματα. Τό στόμα τους, μέ ἐλαφρά ἐμπρόσθια κλίση, τείνει νά ἀκουμπήσει στοὺς στίχους τοῦ Ψαλμωδοῦ. Ἡ τρίτη ζώνη, ἐμφανῶς μικρότερη ἀπό αὐτή τῶν ἀγγέλων, περιέχει — ὡ τῆς ἐκπλήξεως — τά δώδεκα ἀρχαιοελληνικά ζῶδια! Στό ἐξωτερικό της καί μέ ἀνάλογο χρωματισμό, χωρίς ἐμφανῆ γραμμῆ διακρίσεως, περιτίθενται νέφη ἢ βᾶθη οὐρανοῦ. Γιά νά περάσουμε ἐν συνοχῇ ἀσυναίσθητως καί

χωρίς καμία πλέον διαστρωμάτωση στίς χορεῖες ἀπό ΒΑΣΙΛΕΙΣ ΚΑΙ ΠΕΝΗΤΕΣ· (...) ΚΑΙ ΑΡΧΟΝΤΕΣ, ΝΕΑΝΙΣΚΟΥΣ ΚΑΙ ΠΑΡΘΕΝΟΥΣ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥΣ ΚΑΙ ΝΕΩΤΕΡΟΥΣ, καί λοιπούς ὕμνωδούς οἱ ὅποιοι δοξολογοῦν τόν Κύριον τῆς δόξης ΕΝ ΚΥΜΒΑΛΟΙΣ ΕΥΗΧΟΙΣ (...)

(Εὐγενική παραχώρηση τοῦ Σχολάρχου
π. Δημητρίου Ἀργυροῦ)

Τό εἰκαστικό γεγονός εἶναι ἀκραῖο. Βρίσκεται στήν κορύφωση μιᾶς μακρᾶς πνευματικῆς ὁδοιορίας. Εἶναι κι ἀσυνήθιστο: στά ἐνδότερα τοῦ καταπετάσματος, στόν προκεχωρημένο ἀναβαθμό τῆς ἱερῆς μυσταγωγίας, ὀδηγήθηκε ὁ σύμπας κόσμος μέ ὅλους τοὺς ὕμνωδούς. Ἀπό αὐτή τήν προσαγωγή καί τήν ἀναφορά δέν ἔλειψαν οὔτε τά χιλιοπαρεξηγημένα ζῶδια τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ συμπαντος κόσμου. Γιά νά τολμήσει ἀγιογράφος αὐτή τή θεολογική ὑποζωγράφιση, ἐξάπαντος διέθετε καρδιά μέ εὖρος καί μῆκος οὐρανοῦ ἰσοστάσιο!

Τά μάτια τοῦ ποιητῆ βλέπουν καί ἀπώτερα καί ὀξύτερα: ὅ,τι βιώσιμο πνευματικά περισώθηκε ἀπό τήν παράδοση τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος δέν ἔζησε ποτέ — ὅπως πολλοί νομίζουν— καί δέ ζεῖ, βέβαια στόν Schleiermacher... ἀλλά στό ἄδυστο τῆς χριστιανικῆς πνευματικότητος, ὅπως τή μετέδωσαν στούς ὀρθόδοξους προγόνους μας οἱ Πατέρες τῆς Ἀνατολῆς... Τόν προηγούμενο αἰῶνα ἦσαν ὅλοι αὐτοί πού νόμιζαν ὅτι ἡ παράδοση τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος ζοῦσε στόν Schleiermacher. Τό 1961 ἔγιναν «πολλοί». Τό 1991 εὕρισκει κανεῖς ὀλίγους, κι αὐτούς σέ καταστήματα «ἐπιδοτουμένων θερμοκηπίων». Τόν ἐρχόμενο αἰῶνα, ἴσως ἐκλείψουν διά παντός.

Ἀναφέραμε ἤδη ὅτι ὁ Λορεντζάτος δέν ἀρκεῖται στίς διαγνώσεις. Ἀλλά καταφεύγει στούς Πατέρες τῆς Ἀνατολῆς γιά νά ἀσφαλίσει τόν λόγο του. Τό κείμενο πού ἀκολουθεῖ, ἀπό τό ἔργο τοῦ Γρηγορίου Νύσσης *Εἰς τόν βίον τοῦ Μωϋσέως*, δέν ἐπεξηγεῖ μόνον τήν ἐπίκληση αὐτή. Ἐπιπροσθέτως τήν διευρύνει, τήν καθιστᾷ θέση παγία ἐρμηνευτική μέ διαχρονική καί ἀπαράμιλλη ἀντοχή:

Οὐκοῦν ὁ ὑψηλότερος λόγος τῆς προχείρου διανοίας ἀρμοδιώτερος, ὁ κελεύων τούς τόν ἐλεύθερον βίον μετιόντας δι' ἀρετῆς καί τόν ἐξωθεν τῆς παιδεύσεως πλοῦτον παρασκευάσασθαι, ᾧ οἱ κατά τήν πίστιν ἀλλόφυλοι καλλωπίζονται. Τήν γάρ ἠθικήν τε καί φυσικήν φιλοσοφίαν, γεωμετρίαν τε καί ἀστρονομίαν, καί τήν λογικήν πραγματείαν, καί πάντα ὅσα παρά τοῖς ἔξω τῆς Ἐκκλησίας σπουδάζεται, κελεύει ὁ τῆς ἀρετῆς καθηγούμενος παρά τῶν τῶν τοιαῦτα πλουτούντων ἐν Αἰγύπτῳ λαβόντα λόγῳ χρήσεως ὑποδέξασθαι, ὡς ἐν καιρῷ χρησιμεούντων,

ὅταν δέη τόν θεῖον τοῦ μυστηρίου ναόν διά τοῦ λογικοῦ πλοῦτου καλλωπισθῆναι. Οἱ γάρ τόν τοιοῦτον ἑαυτοῖς θησαυρίζαντες πλοῦτον προσάγουσι τῷ Μωϋσεῖ περί τήν σκηνήν τοῦ μαρτυρίου πονοῦντι τό παρ' ἑαυτοῦ ἕκαστος πρός τήν τῶν ἁγίων κατασκευήν συνεισφέρων, ὃ δὴ καί νῦν ἔστιν ἰδεῖν γινόμενον. Πολλοί τήν ἔξω παιδείωσιν τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ καθάπερ τι δῶρον προσάγουσιν, οἷος ἦν ὁ μέγας Βασίλειος, ὁ καλῶς τόν Αἰγύπτιον πλοῦτον ἐμπορευσάμενος κατά τόν τῆς νεότητος χρόνον καί ἀναθείς τῷ Θεῷ καί τῷ τοιοῦτῳ πλοῦτῳ τήν ἀληθινήν κατακοσμήσας τῆς Ἐκκλησίας σκηνήν.

Σέ παλαιότερο ἄρθρο² γραμμένο εἰδικά γιά τό ἀφιέρωμα τῆς Σύναξης «Ἡ θεολογία στήν Ἑλλάδα» χρησιμοποίησαμε, μεταξύ τῶν ἄλλων, ἓνα ἀντιπροσωπευτικό ἐδάφιο ἀπό Λόγο τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Ἀγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, γιά νά δεῖξουμε καί τήν συσταση τῆς ἀρχαιοελληνικῆς φιλοσοφίας καί τήν συσταση τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν ἀπέναντι σ' αὐτήν. Τό κείμενο πού παραθέσαμε εἶναι ἀπλούστερο στήν σύνθεσή του, γι' αὐτό καί ὀλικώτερο στίς ἐπεκτάσεις τῶν ἐφαρμογῶν του. Ἐκεῖνο ὑποδείκνυε τήν στάση τοῦ ἐγγραμμάτου καί ἐν πολλοῖς λογίου μελετητῆ τῆς θύραθεν σοφίας. Ἐτοῦτο συλλαβίζει τό εἰσαγωγικό ἀλφαβητάρι καί κατηχεῖ τά πρῶτα βήματα χωρίς νά ἀποσιωπᾷ τά ἔσχατα. Γιά τήν σύγχυση τῶν ἐσχάτων ἡμερῶν μας ὁ λόγος τοῦ Ἐπισκόπου Νύσσης εἶναι καί εὐκολώτερος καί λυσιτελέστερος. Ἐπί πλέον, ὁ λόγος αὐτός στοιχεῖται καί φτιάχνει ἀνέλπιστη εὐθεῖα γραμμῆ δεκαπέντε αἰῶνων μέ τά προηγούμενα, τά δύο εἰκαστικά γεγονότα

2. Βλ. τό προηγούμενο μελέτημα.

καί τά δύο λογοτεχνικά πεπραγμένα.

Σκοπεύουμε νά επανέλθουμε μέ ἄλλη ἀφορμή στά περίχωρα καί στό βαθύτερο νόημα αὐτοῦ τοῦ ἔδαφίου. Γιά τήν προκειμένη χρεία ἀξίζει νά ὑπογραμμίσουμε ἐμφαντικά τά ἐπόμενα:

(α) Ὁ ἔξωθεν πλοῦτος τῆς παιδεύσεως, ἡ ἔξω παιδευσίς, καλύπτει ὅλα ὅσα καλλιεργοῦν οἱ ἐκτός τῆς Ἐκκλησίας, οἱ ἀλλόφυλοι κατά τήν πίστη.

(β) Στόχος ἐν ταύτῳ καί κίνητρο—πλήν αὐτοπαθές— τοῦ συγκεκριμένου πλουτισμοῦ εἶναι ὁ αὐτοπαθής καλλωπισμός.

(γ) Οἱ ἄνθρωποι τῆς Ἐκκλησίας γυρίζουν τίς ἀνά τόν κόσμον ὅλον ἀγορές—ιδίως στά χρόνια τῆς νιότης— καί ἐμπορεύονται ὅ,τι μποροῦν ἀπό αὐτόν τόν ἔξωθεν πλοῦτον.

(δ) Οἱ ἄνθρωποι τῆς Ἐκκλησίας δέν κρατοῦν γιά τόν ἑαυτό τους τήν συγκεκριμένη ἐμπορία. Ὁ καθείς συνεισφέρει τήν δική του κομιδή καί τήν προσάγει ὡσάν ἄλλο τίμιο δῶρο στήν Ἐκκλησία γιά νά κατασκευαστοῦν τά ἅγια τῶν ἁγίων, γιά νά στολιστεῖ μέ τό παραπάνω ὁ ἀληθινός ναός τῆς Ἐκκλησίας.

Μέ αὐτή τήν εἰδική ἀνάγνωση ἐννοοῦμε πληρέστερα τήν προτροπή τοῦ Συνοδικοῦ πού διαβάζουμε στήν Κυριακή τῆς Ὁρθοδοξίας: «νά διερχόμεθα τά ἑλληνικά μαθήματα ἐπί τῷ λόγῳ μόνον τῆς παιδεύσεως...» Ἡ παιδεία ἐν προκειμένῳ δέν νοεῖται ὡς ἰδιωτική ἐνασχόληση ἀτομοκεντρικοῦ θησαυρισμοῦ. Ἡ παιδεία αὐτή εἶναι μακρό ὁδοιπορικό στόν κόσμο τῆς σπουδῆς, τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης, τοῦ λόγου τῶν ἀλλοφύλων, τό ὅποιο ἀποσκοπεῖ στόν καταρτισμό τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, στήν κατασκευή τῶν ἁγίων στόν (πνευματικό) καλλωπισμό τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ παιδεία αὐτή εἶναι πολυκλίμακα ἀθλήσεως καί ἀσκήσεως: «ποῦ θά πάω, τί θά ἀγοράσω, πῶς θά συγχρωτιστῶ μέ τόν ἀλλόφυλο

κατά τήν πίστη, πόσα θά πληρώσω, πότε θά ἐπανακάμψω, πῶς θά βρῶ τόν μοχθοῦντα Μωϋσῆ, πῶς θά περιμένω καιρό τόν δέοντα, πῶς θά καταθέσω δῶρα ὡς τίμια, πῶς θά συνεισφέρω πρός τήν τῶν ἁγίων κατασκευήν»; Ἡ συγκεκριμένη παιδεία βλαστάνει στήν νιότη ὡς ἄνθος ὑπακοῆς, καί καρπίζει ἀργότερα «ἐν καιρῷ τῷ δέοντι», ὅταν τό παραχωρήσει ὁ ἀρχιμάρτυρας τῆς οἰκοδομῆς. Ὡς τότε δοκιμάζονται ὡς χρυσός ἐν χωνευτηρίῳ ἡ διάκρισή μας καί ἡ συστράτευση μας.

Μέ αὐτή τήν τελευταία ἐρμηνευτική διεύρυνση ἡ προσαγωγή δώρων στόν ἔξωθεν τῆς Ἐκκλησίας φανερώνεται ἔργο ζωῆς, ζωῆς ἐκκλησιαστικῆς, ἐκκλησιαστικῆς καί ἀγιοπνευματικῆς. Κι ὅταν κανείς φτάσει στόν ἔξωθεν τῆς Ἐκκλησίας, βρίσκει πάλι στήν ἀρχή. Ἐκεῖ ὀφείλει νά ἐμπιστευθεῖ (σ)τόν ἐκάστοτε κάθιδρο Μωϋσῆ. Νά κατέλθει χειραγωγούμενος στό κυβιόσχημο τῶν τεθνεώτων. Νά ἐγκλιβωτισθεῖ μέσα στήν πυκνωμένη μνήμη τοῦ λατρευτικοῦ χρόνου. Νά συμπορευτεῖ μεθ' ἐτέρων ὑπό τίς ὁδηγίες τοῦ ἱεουργοῦ ὡς τό κατώφλι τῶν ἀδύτων. Καί νά ἐμπιστευθεῖ στόν Δημιουργό του, στήν Ζωή ἡμῶν τῶν ζωδίων, καί τήν ζωή του, καί τά δῶρα του, καί τήν ἐλπίδα τῆς ὅλης ζωῆς του. Ἡ προσαγωγή τῶν δώρων φανερώνεται ἐντός τοῦ ἱεροῦ περιβόλου πράξη ἐκστατική ἤγουν κενωτική.

* * *

Τά χρόνια μετά τό Χαμένο κέντρο εὐτυχῆσαμε οἱ νεώτερες γενιές νά χαροῦμε δασκάλους πού γύρισαν, νέοι, ὅλες τίς ἀγορές τῆς ἀνά τόν κόσμο Αἰγύπτου, τῆς πάλαι καί τῆς νῦν. Τριάντα καί πλέον χρόνια προσκομίζουν τά δῶρα τους, συνεισφέρουν στήν κατασκευή τῶν ἁγίων, κατακοσμοῦν τήν ἀληθινή σκηνή τῆς Ἐκκλη-

σίας. Οἱ μαθητές τους εἶμαστε σ' αὐτούς εὐγνώμονες, γιατί μᾶς ἐπέστησαν ἔγκαιρα τήν προσοχή εἰς τόν καιρόν τῆς ἐμπορίας. Κυρίως ὅμως τούς εὐγνωμονοῦμε ἐπειδή, ὄντας ἐκεῖνοι προχωρημένοι στή νέα σκηνή τῆς ἀληθείας, μᾶς ἀναμένουν στόν ἐξωνάρθηκα, παραλαμβάνουν τήν ἀτελῆ ὀλοκάρπωση τῶν χειρῶν μας, καί τήν προσκομίζουν ἀνθ' ἡμῶν στά ἐνδότερα τοῦ καταπετάσματος.

3. ΓΟΝΕΙΣ ΠΟΘΕΙΝΟΙ ΤΩΝ ΑΕΙ ΠΑΙΔΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Παναγιώτατε, ἐπιτρέψατέ μου νά σᾶς ἐκφράσω τήν εὐγνωμοσύνη μου ἐπειδή μέ συμπεριελάβατε κι αὐτή τή χρονιά στούς εἰσηγητές τοῦ προκειμένου Θεολογικοῦ Συνεδρίου. Ἐκλαμβάνω τήν πατρική αὐτή χειρονομία ὡς εὐλογία καί τιμή. Δεχθῆτε σᾶς παρακαλῶ τόν ἰσχύό λόγο τῆς εἰσηγήσεώς μου ὡς ἐλάχιστο ἀντιχάρισμα στήν πατρική σας ἀγάπη.

Σεβαστοί πατέρες, κύριε πρόεδρε, κύριοι καθηγητές, ἀγαπητοί ἀδελφοί, αἰσθάνεται κανεῖς εἰλικρινά τήν ἀνάγκη νά ἐξομολογηθεῖ δημοσίως τήν ἀδυναμία του νά προσπελάσει τό ἔργο, τή δράση καί τά συγγράμματα τοῦ μεγάλου πατρός, τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Ἡ ἀδυναμία γίνεται ἀκόμη μεγαλύτερη, ἐάν ἕνας «μή πολίος τήν σοφίαν ἐρευνητής» θελήσει νά ἐξετάσει τή σχέση τοῦ μεγάλου ἀνδρός πρός τήν ἑλληνική εἰδωλολατρική φιλοσοφία. Καί βεβαίως θά μπορούσε κάποιος νά εὔρει πάμπολλες σχετικές ἀναφορές, νά δείξει τή λιπαρά γνώση τῆς ὁποίας ἀντέχεται στερρῶς ὁ ἅγιος ἢ μπορεῖ κάποιος ν' ἀναπτύξει εἰδικά φιλοσοφικά θέματα, τά ὁποῖα ὄχι μόνο γνωρίζει σέ βάθος ὁ Ἱερός Πατήρ ἀλλά καί τά

ὅποια καταγγέλλει ὡς λοιμικά γιὰ τὴν θεοπαράδοτη πίστη τῆς ἐκκλησίας, ὡς ἀσύμβατα πρὸς τὴ μωρία τοῦ Σταυροῦ. Ὁφείλω νὰ ὁμολογήσω ὅτι οἱ περισσότερες ἀπὸ τίς προσπάθειες τῆς ὀλιγόχρονης ἐνασχόλησής μου ἐκινούντο μέσα σ' αὐτό τό ἀπλό περίγραμμα. Ἐξ αἰτίας τοῦ προκειμένου θεολογικοῦ καὶ ἐπιστημονικοῦ συνεδρίου — καί γι' αὐτό σᾶς εἶμαι εἰλικρινὰ εὐγνώμων, Παναγιώτατε, ἔλαβα τὴν ἀφορμὴ νὰ μελετήσω καὶ νὰ καταστῶ κοινωνός μιᾶς ἄλλης θεώρησης: πῶς δηλαδή ἕνας ἐκκλησιαστικός ἀνὴρ ἤμπορεῖ νὰ καταγγέλλει αἴφνης ἀπαράδεκτα ἑλληνικά καὶ φιλοσοφικά δόγματα περί προνοίας, περί ψυχῆς, περί αὐταρκίας τῶν ἀρετῶν, καὶ ἐν συνεχείᾳ νὰ ἀσκει κυρίως ὑψηλοῦ ἐπιπέδου ποιμαντικό καὶ πνευματικό ἔργο. Πῶς δηλαδή ἕνας ἀνὴρ ἤμπορεῖ νὰ κακίζει τοὺς Ἑλληνας καὶ ἐν ταυτῇ νὰ δακρύζει προσευχόμενος ὑπὲρ αὐτῶν κατὰ τὴν μαγευτικὴ ἔκφραση τῆς ὁμιλίας του εἰς τὸν μάρτυρα Βαβύλα. Γιὰ ν' ἀνταποδώσω καὶ τὴν σχετικὴ τιμὴ στὸν ἅγιο ἐπιτρέψατέ μου ν' ἀρχίσω τὴν εἰσήγησή μου διαβάζοντας ἕνα ἐδάφιο σὲ ἐλεύθερη ἀπόδοση ἀπὸ τὴν Ὁμιλία εἰς τὴν πρὸς Κορινθίους Α' ἐπιστολή:

Ἄς γίνουμε λοιπὸν ποθεινοὶ καὶ ἄς διαθέσουμε εὐνοϊκὰ τοὺς Ἑλληνας πρὸς ἡμᾶς αὐτό θὰ τό ἐπιτύχουμε ἐάν προετοιμαστοῦμε πνευματικά, ὄχι μόνο νὰ μὴν τοὺς προξενούμε κάποιο κακό, ἀλλὰ ἐπιπροσθέτως νὰ εἴμαστε ἔτοιμοι νὰ ὑποστοῦμε κάποια ζημιά. Δέν βλέπουμε τί συμβαίνει μέ τοὺς γονεῖς καὶ τὰ μικρά παιδιά; Ὄντας στήν ἀγκαλιά τοῦ πατέρα τους προξενοῦν πληγές στίς παρειές τοῦ γονιοῦ πού τὰ βαστάζει ἀγόγγυστα. Δέν παρατηροῦμε μέ πόση ἠδύτητα ὁ πατήρ ἐπιτρέπει στό παιδί του νὰ ἐμφορηθεῖ ἀπὸ τὴν ὀργή: Δέν διακρί-

νουμε πόσο φαιδρύνεται ὁ ἴδιος ὁ πατήρ ὅταν διαπιστώσει ὅτι τό σπλάγγνο του ἔχει ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ αὐτόν τόν θυμό ἀφοῦ τόν ἐκκένωσε στή δική του παρεία; Ἔτσι ἄς πράξουμε κι ἐμεῖς οἱ Χριστιανοί. Ὅπως οἱ γονεῖς φέρονται πρὸς τὰ μικρά παιδιά, μέ τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο ἄς διαλεχθοῦμε πρὸς τοὺς Ἑλληνας. «Παιδιά εἰσὶν ἅπαντες Ἑλληνες. Καί ταῦτα τινές τῶν παρ' αὐτοῖς εἰρήχασιν. Ὅτι αἰεὶ παῖδες ἐκεῖνοι καὶ γέρων Ἑλλην οὐδεῖς». Τὰ παιδιά δέν στέργουν νὰ φροντίσουν γιὰ τίποτε τό χρήσιμο. Ἔτσι καὶ οἱ Ἑλληνες ἀρέσκονται νὰ παίζουν στό διηνεκές. Κεῖνται χαμηλά στή γῆ. Χαμαιπετεῖς ὄντας καὶ χαμαίζηλοι. Ὅταν ἐμεῖς οἱ ἐνήλικοι συζητᾶμε σοβαρά γιὰ ἐπείγοντα ζητήματα, τὰ παιδιά δέν ὑποψιάζονται τίποτα ἀπὸ τὴν κρισιμότητα τῆς στιγμῆς, χασκογελοῦν χωρὶς σταματημό. Ἔτσι ἀκριβῶς εἶναι οἱ Ἑλληνες.

Στό ἐδάφιο πού παραθέσαμε βρίσκονται ἐν συνόψει σὲ θαυμαστὴ πύκνωση ἀλλὰ καὶ ἀξιοζήλευτη σαφήνεια τυπωμένα τὰ κύρια γνωρίσματα τοῦ θέματος. Ἐν πρώτοις ἡ πνευματικὴ ἀρχοντιά ἐνός χαρισματικοῦ κληρικοῦ, ἡ ὑψηλὴ του εὐθύνη καὶ ἡ βαθύτατη ποιμαντικὴ συναίσθηση τοῦ λειτουργήματός του. Κατὰ δεύτερον, ἡ προκλητικὴ γιὰ τὰ μέτρα τῆς κοσμικῆς ἐπιστημοσύνης ἀλλὰ ἐξάπαντος ἱστορικὴ ἀνάγνωση τοῦ εἰδωλολατρικοῦ ἑλληνισμοῦ. Γέλωτες τῶν παιδῶν δίπλα στήν πνευματικὴ ἐνηλικίωση. Οἱ πληγές τῆς παιδικῆς ὀργῆς στίς γνάθους τῶν πολυπάθων πνευματικῶν πατέρων. Καὶ τρίτον, ἡ ὀλοτελής καὶ πανσθενὴς ἐλπίδα γιὰ τὴν βεβαία ἔκβαση πού εἶχαν καὶ θὰ ἔχουν ὅλες οἱ ἱστορικὲς ἀψιμαχίες αὐτοῦ τοῦ κόσμου, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τὴ διαπάλη τοῦ εἰδωλολατρικοῦ ἑλληνισμοῦ πρὸς τὴν ἐκκλησία. Αὐτές οἱ

ἀψιμαχίες κρίθηκαν ἐφάπαξ στήν ἀναπεπταμένη ἐπί τοῦ Σταυροῦ ἀγκάλη τοῦ Χριστοῦ, ἀπό τή μωρία τοῦ Σταυροῦ. Καί θά κρίνονται ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος στίς ἀνεκτικές ἀγκάλες τῶν πνευματικῶν ἡγητόρων. Καί οἱ τρεῖς πτυχές τοῦ θέματος βρίσκουν ἀναμφίλεκτη τήν τεκμηρίωσή τους κατά πρῶτον στίς ἡμέρες καί τά ἔργα τοῦ μεγάλου ἐκκλησιαστικοῦ ἀνδρός εἰς τόν ὁποῖο εἶναι ἀφιερωμένο τό συνέδριο. Ἄλλά καί ἡ ἴδια ἡ ἱστορία καί ἡ φωνή τῶν πραγμάτων εἶναι μέ τό μέρος τοῦ Ἁγίου. Θά προσπαθήσουμε ν' ἀναπτύξουμε μέ ἄκρα συντομία αὐτές τίς πτυχές χρησιμοποιῶντας κατ' ἐπιλογήν ἀναγκαστικά κάποια συμβάντα ἀλλά καί τίς ἐρμηνεῖες τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρός. Προηγουμένως ὅμως θά ἤθελα νά δώσω μιᾶ σύντομη ἱστοριοφιλοσοφική πλαισίωση γιά τό λῆμμα: «Ἕλληνες αἰεὶ παῖδες, γέρων Ἕλλην οὐδεῖς», πού εἶναι καί ἡ μεταφορική βάση τῆς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ Ἁγίου. Αὐτή ἡ ἀποψη περιέχεται στόν Τίμαιο τοῦ Πλάτωνος, καί φαίνεται νά ἔχει λεχθεῖ ἀπό Αἰγύπτιο Ἱερέα στόν σοφὸ Ἀθηναῖο Σόλωνα. Τό νόημά της βεβαίως δέν ἔχει νά κάνει μέ τό πνευματικό ἐπίπεδο τῆς σκέψης τῶν Ἑλλήνων. Ἡ συνάφεια τοῦ κειμένου εἶναι σαφής. Εἶστε νέοι κατά τίς ψυχές, λέει ὁ ἱερεύς, «ἐπειδὴ οὐδεμίαν ἐν αὐταῖς (ἐννοεῖται, ταῖς ψυχαῖς), ἔχετε παλαιάν δόξαν, δι' ἀρχαίαν ἀκοήν, οὐδέν μάθημα χρόνῳ πολιόν». Οἱ Αἰγύπτιοι ἐν προκειμένῳ, ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ ἡ ἔκφραση, δέν κάνουν τίποτε ἄλλο ἀπό τό νά διαφημίζουν τήν κατ' αὐτούς ἀρχαιότερη παράδοσή τους.

Ὁ ἱερός Χρυσόστομος ἔζησε στήν ἴδια του τή σάρκα τίς ὀδύνες καί τήν ἔνταση πού προκλήθηκαν στήν πόλη τῆς Ἀντιόχειας ἀπό τά τραγικά γεγονότα τῆς καταστροφῆς τῶν Ἀνδριάντων. Ἰδοῦ τό πρῶτο συμβάν. Ὁ βασιλεὺς ἀποστέλλει τόν μάγιστρο Καισάρειο ὑποστηριζόμενο ἀπό τόν στρατηλάτη Ἑλέβιχο γιά νά διενεργή-

σουν τίς σχετικές ἀνακρίσεις. Ἀπό αὐτούς συνεκροτήθη τό φοβερόν ἐκεῖνο δικαστήριον γιά τήν ἀπόδοση τῶν εὐθυνῶν. Ἡ πόλις εἶχε στερηθεῖ ἤδη ὀρισμένων ἀπό τῶν προνομίων της. Καί ὁ φόβος τῶν προσωπικῶν ποινῶν, δημεύσεων, ἀκόμη καί θανατώσεων, ἐπεκρέματο ἐμφανῶς σέ ὅλους τοὺς πολίτες. Σ' αὐτή τήν ἀτμόσφαιρα τῆς ἔντασης, τῆς ἀνασφάλειας, ἐπισυμβαίνουν δυό τροπικές καί τοπικές ἀντιμεταθέσεις. Οἱ μοναχοὶ τῶν περιχώρων, πού ἀσκοῦσαν τήν «νέαν φιλοσοφίαν», ἀφήνουν τά σπήλαια οἰκήματά τους, φεύγουν στήν πόλη νά παρρησιαστοῦν καί νά μοιραστοῦν τίς κοινές πρὸς τοὺς ἀδελφούς τους εὐθύνες τῆς κοινῆς μητρό(ς)-πόλης. Τήν ἴδια στιγμή οἱ ἐπαγγελλόμενοι τήν παλαιὰ φιλοσοφία, αὐτοὶ πού περιέφεραν τήν φιλοσοφία τους σέ κάθε σημεῖο τῆς πόλης, οἱ ἄνθρωποι τῶν συμποσίων, τῆς ἄνεσης καί τῶν δημοσίων ἐμφανίσεων, αὐτοὶ λοιπόν οἱ φιλόσοφοι, κατά τίς περιγραφές τοῦ Ἁγίου, ἐξαφανίζονται ἀπό προσώπου τῆς πόλεως. Ὅταν ὁ Ἱερός Χρυσόστομος ἐκφωνεῖ τήν 17ῃ καί 18ῃ Ὁμιλία ἀπό τήν ομάδα τῶν σχετικῶν λόγων, ἡ ἔκβαση βεβαίως τῶν πραγμάτων εἶχε κριθεῖ. Ἡ πόλις καί οἱ πολίτες εἶχαν ὑποστεῖ τίς σοβαρότερες κυρώσεις. Στήν μνήμη ὅμως τοῦ Ἁγίου εἶχαν τυπωθεῖ ἀνεξίτηλα οἱ δυό ἀσύμμετρες, οἱ δυό ἀσύμβατες καί ἀσύμπτωτες κινήσεις. Οἱ φερόμενοι ὡς κληρονόμοι καί ἐξηγητές τῆς ἀρχαίας σοφίας, οἱ ἐκφραστὲς τῆς περιώνυμης παρρησίας τοῦ παλαιοῦ ἀθηναϊκοῦ δήμου, ἀδυνατοῦν στόν δ' χριστιανικό αἰῶνα νά ψελλίσουν καί τήν παραμικρὴ ἀπολογία ἐνώπιον τῶν αὐτοκρατορικῶν ἀρχῶν. Αὐτοὶ οἱ ἐπώνυμοι τῆς σοφίας καί τῶν διακεκριμένων τριβῶνων φαντάζουν ἀδύνατοι καί ἀδύναμοι νά σταθοῦν ἀλληλέγγυοι μέ τό πλῆθος τῶν ἀπλῶν καί ἀνωνύμων. Τῆ θέση τους ὅμως αὐτὴ σπεύδουν νά καταλάβουν εὐθαρσῶς καί οἰκεία βουλήσει οἱ περιώνυμοι τῆς ἐρημικῆς ἐνδοχώρας.

Μέ τήν ἀρχή τῆς πνευματικῆς εὐθύτητας ὑπερκαλύπτουν τό κενό, τό ἔλλειμμα ὅπως θά λέγαμε σήμερα, πού προκάλεσε ἡ φυγή τῶν κατ' ὄνομα ὑπερασπιστῶν τοῦ κοινοῦ συμφέροντος. Ἔτσι παρρησιάζονται ἀντί τῶν πνευματικῶς πρωτευόντων αὐτοί οἱ ἀπλοῖ καί ἀνόνητοι, οἱ ἀγράμματοι καί ἀνυπόληπτοι γιά τά μέτρα τοῦ κόσμου. Οἱ μοναχοί, ἄν καί ἰδιῶτες τῷ λόγῳ, φθάνουν νά ὑποκαταστήσουν τούς φυσικούς δῆθεν προστάτες τῆς κοινωφελείας, ἀντλώντας δύναμη ἀπαράμιλλη ἀπό τή μωρία τοῦ Σταυροῦ.

Μ' αὐτή τή θαυμαστή εὐκαιρία ὁ Ἱερός πατήρ μᾶς παρέχει καί μιά βαθυσπούδαστη διάγνωση, μέ ἐνδιαφέρουσα ἀντιφιλοσοφική κρίση. Ὅπως εἶναι γνωστό, οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες φιλόσοφοι καί ἰδιαίτερα αὐτοί τῆς ἀριστοτελικῆς παράδοσης εἶχαν ἀπλώσει, ἀριστοτεχνικά θά λέγαμε, τήν ἠθική συμπεριφορά σέ τρία ἀλληλοδιάδοχα ἐπίπεδα. Πρῶτον ὀμιλοῦσαν διά τόν ἐνάρετο βίο κατά τήν προσωπική βιοτή. Αὐτό ὀνομαζόταν ἠθική ἐπιστήμη. Ἐν συνεχείᾳ, ἐρρυθμιζαν μέ ὁμόλογες πρός τῆς ἠθικῆς ἀρχές τά ζητήματα τῆς οἰκογένειας. Αὐτή ἦταν ἡ οἰκονομία. Καί τρίτον, ἔφθαναν στήν ὀργάνωση τῆς πόλεως μέ τόν τρόπο τῆς προσωπικῆς καί οἰκογενειακῆς ἐνάρετης βιοτῆς. Κι αὐτό ὀνομαζόταν πολιτική ἢ πολιτεύεσθαι.

Ὁ Ἱερός Χρυσόστομος γνωρίζει καί τήν ἱεράρχηση τῶν τριῶν σχημάτων καί τήν ἀρχική τους τροφοδοσία. Γνωρίζει δηλαδή, ὅπως θά λέγαμε κάπως ἐλεύθερα, ὅτι, ὅποιος δέν τά καταφέρνει στήν προσωπική βιοτή καί τήν οἰκογενειακή καθ' ἡμέραν ἀθλήση, αὐτός συνήθως ἀστοχεῖ κατά τήν ἐνασχόληση μέ τά κοινά, μέ τό πολιτεύεσθαι. Στίς μέρες μας βρίσκει κανεῖς ἐν ἀφθονίᾳ τίς σχετικές ἐπαληθεύσεις. Ἔτσι, στήν κριτική πού ἀπευθύνει ὁ Ἱερός πατήρ στούς εἰδωλολάτρεις Ἕλληνες καί σοφιστές

φιλοσόφους γιά τήν ὀλιγοψυχία πού ἔδειξαν κατά τήν συγκεκριμένη περίσταση τῆς πόλης, ἀξιοποιεῖται μέ σπάνια πνευματική διάκριση τό φιλοσοφικό σχῆμα τῶν ἰδίων τῶν κρινομένων. Οἱ κατ' ἐπάγγελμα ὑφηγητές τοῦ κοινοῦ καλοῦ, οἱ φιλόσοφοι, δέν μπόρεσαν ν' ἀνταποκριθῶν σ' αὐτό το χρέος ἐπειδή προηγουμένως ἀστόχησαν (ἢ ἀμέλησαν τά) περί τόν ἐνάρετο προσωπικό βίο. Ἐπιδείξεις, γέλωτες, τράπεζες, πώγωνες, τρίβωνες ἦσαν ὅλο κι ὅλο τό πνευματικό ὄχυρό καί ὄπλοστάσιο τῶν σοφιστῶν τῆς ἐποχῆς. Κι αὐτά εὐνοήτως δέν ἀρκοῦν γιά νά συστήσουν ἢ νά ἐξασφαλίσουν μεγαλοψυχία, ἀνδρεία, διακεκριμένη παρρησία ἐνώπιον τῶν ἀνακριτικῶν ἀρχῶν τοῦ αὐτοκράτορος. Στούς μοναχοὺς ὑπεναντίως αὐτό τό σχῆμα (ἐνάρετη ζωή - αἴσθηση ὑψηλῆς πολιτικῆς εὐθύνης) λειτουργεῖ ἐπιτυχέστατα κατ' ἀνεξήγητο τρόπο γιά τά κείμενα κοσμικά κριτήρια. Οἱ ἀσκούμενοι ἡμέρας καί νυκτός κατά τῶν παθῶν ἡμῶν, οἱ μοναχοί τῆς ἀθλήσεως καί τῆς προσευχῆς, ἐμφανίζουν ἀσυνήθιστο γιά τά κοινά μέτρα αἴσθημα εὐθύνης. Γιά τήν πόλη, τήν ὁποία ὑποτίθεται ἀρνήθηκαν, ἐπιδεικνύουν ἀδιάγνωστο δείκτη μεγαλοψυχίας ἐναντι τῆς πεζοπορούσης φυγοδικίας. Ἀποκαλύπτουν, τέλος, ἀσύλληπτο βαθμό παρρησίας ἐνώπιον τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας. Ἡ προσωπική ἀσκηση τῶν ἀρετῶν, ἡ ἐν πνεύματι ἀγίῳ χαρίτωσή τους, ἦταν τό ἀπαραίτητο βάθρο ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηρίχθηκαν οἱ πνευματικές ἐπιδόσεις τοῦ κοινῶς πολιτεύεσθαι.

Ἔστερα ἀπ' αὐτή τήν εἰδική ιστορικοφιλοσοφική παρέμβαση μποροῦμε νά ἐπιστρέψουμε στό τρίπτυχο τοῦ θεματός μας. Ἀπομένει νά σχολιάσουμε ἐν συνδέσει τά παιδικά πλήγματα τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων στίς παρειές τῶν πνευματικῶν γονέων καί τήν πίστη τῶν Χριστιανῶν στήν τελική ἔκβαση ὅλων τῶν ἀψιμαχιῶν αὐτοῦ τοῦ κόσμου. Ὁ Ἱερός Χρυσόστομος καταθέτει γι' αὐτό

τό θέμα έμπεριστατωμένες και άσυνήθιστες άναγνώσεις. Βεβαίως τό νά διαβάσει κάποιος τή σχέση τής έλληνικῆς φιλοσοφίας πρός τήν Έκκλησία μέ τή λογική πού διέπει τή σχέση άτακτούντων ἢ όργισμένων παιδων και ύπομονετικῶν γονέων, αυτό ἤδη συνιστᾶ ειδική συμβολή από έναν έκκλησιαστικό πατέρα, ό όποιο στήν ξένη συνήθως έρευνα δέν έχει τήν φήμη του φιλοσοφοῦντος άνδρός. Έκεινο όμως πού συναρπάζει έν προκειμένω τόν ειδικό έρευνητή είναι τό γεγονός ότι ό έν άγίοις πατήρ προβάλλει πάνω στην ιστορία τήν πνευματική θέαση τῶν πραγμάτων. Διαβάζει δηλαδή αυτές τίς σχέσεις έλληνισμού και νέου κηρύγματος μέ άντεστραμμένη τήν συμβατική λογική. Θά λέγαμε ότι ό Έρός πατήρ διαβάζει τήν ιστορία από τά έσχατα πρός τά πίσω. Μ' αυτή λοιπόν τήν «έξωκοσμική», τήν έσχατολογική σοφία του Σταυροῦ, εισέρχεται μέσα στην ιστορία. Βλέπει τά πράγματα μέ τήν πνευματική τους σειρά, μέ τήν πνευματική τους ιεράρχηση. Τό πρώτο συμβάν μέ ακριβέστατη θεολογική τυπολογία, μέ διαχρονική σπουδαιότητα και άπαράμιλλο δυναμισμό έντοπίζεται στον λόγο πού άπευθύνει ό Απόστολος τῶν έθνῶν Παῦλος στους Άθηναίους. Ό Έρός Χρυσόστομος διαβάζει μέ άσυνήθιστη ένάργεια τά τμήματα τής Όμιλίας. Διακρίνει κάτω από τίς λιτές θεολογικές προτάσεις του Άποστόλου τήν φιλόλαμπρη και εύαγγελικώτατη στάση του. "Ότι δηλαδή οί Άθηναῖοι άκροατές, γνωστοί για τό φιλοπερίεργο και φιλομαθές του πνεύματός τους, μέ επικούρειους και στωικούς φιλοσόφους στίς τάξεις τους, αυτοί λοιπόν οί Έλληνες δέν παύουν νά είναι παῖδες κατά τά μέτρα τά εύαγγελικά τής πνευματικῆς ένηλικίωσης. Γι' αυτό και τά θέματα τά όποια αναπτύσσει ό Απόστολος στό χῶρο όπου συνήθως διεξάγονται «αί φονικαί δίκαι», είναι εισαγωγικά θέματα πού προσιδιάζουν σέ αρχαίους. «Πολλῶ

μείζονα εκείνων δόγματα εισάγει καιτοι οὐδέποτε μεγάλα εἶπεν. Οὐπω γάρ καιρός ἀλλ' ὡς παισί διελέγετο, τήν δημιουργίαν, τήν κυριότητα, τό άνενδεές». Εὔκολα άναγνωρίζουμε ἐδῶ τό φιλόλαμπρο κριτήριο του Άποστόλου περί τήν διάκριση τής πνευματικῆς τροφοδοσίας σέ γάλα και στερεές τροφές, ανάλογα μέ τήν κατάσταση τῶν παραληπτῶν. Η κρίση του Έρου Πατήρ για τους Έλληνες φιλοσόφους και λοιπούς, ως παῖδας, δέν εξαντλείται κατά τήν άποψη μας μόνο στην διαβάθμιση τής πνευματικῆς τους ώριμότητας. Ὑποδηλώνει έν ταῦτῶ και τό άμείωτο πατρικό ενδιαφέρον. Τήν άκοίμητη ελπίδα και φροντίδα τῶν κηρύκων για τήν έν καιρῶ ένηλικίωσή τους.

Άπό τά πρώτα άποστολικά κηρύγματα ὡς τήν εποχή του Έρου Χρυσοστόμου μεσολάβησαν κοσμογονικές αλλαγές. Η διάδοση του εύαγγελικού κηρύγματος σέ ὅλο τόν τότε γνωστό κόσμο ἦταν πλέον έμφανής, ένῶ ὁρατή ἦταν πλέον και ἡ κατάρρευση του ειδωλολατρικού έλληνικού κόσμου. Σέ μία περίτεχνη άποστροφή του ό Έρός πατήρ εικονίζει τόν αρχαίο ειδωλολατρικό κόσμο ὡς περιλαμπρη πόλη πού καταστράφηκε. Χάθηκαν οί κάτοικοί της, σίγησαν οί ρήτορες και οί άγορές της· μόνο κάποια παιδιά —πάλι ό ίδιος ὅρος— και κάποια γραῖδια — πόσον εύγλωττος ό άλλος ὅρος— άπέμειναν ξεχασμένα στίς άπόμερες γειτονίες ν' άσχολοῦνται μέ τά δικά τους.

Διατρέχοντας τήν άπόσταση από τό παλαιό κλέος ὡς τήν κατάπτωση τῶν ἡμερῶν τήν ειδωλολατρική, ἡ προφητική του ὄραση στέκεται στά χρόνια τῶν άπηνῶν διωγμῶν, ένα άλλο ὀδυνηρό συμβάν για τίς σχέσεις του ειδωλολατρικού έλληνισμού πρός τή νέα πίστη. Ό Έρός πατήρ φαίνεται νά συμμερίζεται τήν άποψη ότι οί διωγμοί δέν έξηγοῦνται καθ' ὅλοκληρίαν μέ τή μανία τῶν

διωκτῶν βασιλέων. Ἄλλά ὅτι καί οἱ φιλόσοφοι εἶχαν καί τό δικό τους μερίδιο στήν ἐξαψη αὐτῆς τῆς καταδίωξης. Ὅμως ἡ ἐρμηνευτική, ἡ θεολογική πρόσληψη καί αὐτῶν τῶν συμβάντων εἶναι θαυμάσια. Οἱ διωγμοί, ἀντί νά βλάψουν, ὠφέλησαν ἐν τέλει τήν ἐκκλησία, στερέωσαν τοὺς εὐκτήριους οἴκους στό αἷμα καί τά ὄστᾶ τῶν μαρτύρων. Τοὺς ἐκόσμισαν μέ τοὺς στεφάνους τῆς ἐντελοῦς ἀθλήσεώς των. Καί ἀποτέλεσαν τό πιό ἀμάχητο κήρυγμα γιά ἀμέτρητους νέους πιστοὺς. Μέ εὐκολία εἶναι δυνατόν νά ἐντάξουμε αὐτήν τήν ἀνάγνωση τῶν διωγμῶν στόν μεταφορικό λόγο τῆς εἰσαγωγῆς μας. Πρόκειται γιά τίς πληγές πού κατάφεραν ἐν ὀργῇ τά παιδιά πρὸς τοὺς γονεῖς, οἱ ὁποῖοι ἐπέμεναν παρά τήν καταφορά νά τά ἔχουν στήν πνευματική τους ἀγκάλη. Ἡ ἐκκλησία τῶν μαρτύρων εἶναι ἡ μητέρα πού πορεύεται αἰμόφυρτη ἔχοντας στήν ἀγκάλη τῆς ἀκόμη καί τοὺς διώκτες τῆς, τοὺς ἠθικούς καί φυσικούς αὐτουργούς τῶν διώξεῶν τῆς.

Ἐνα ἀκόμη συμβάν ἡμπορεῖ κάλλιστα νά ἀναγνωριστεῖ στίς ἀντιεκκλησιαστικές συμπεριφορές ὀρισμένων πολιτικῶν ἀρχόντων τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἁγίου. Ὁ ἱερός πατήρ ζεῖ ὁ ἴδιος τίς ὀδυνηρές παρενέργειες ἀπό αὐτές τῆς πνευματικῆς ἀποστασίας. Γιά νά στηρίξει τοὺς χριστιανούς ἀδελφούς του, κηρύσσει τήν βεβαία ἐλπίδα τῆς ὀριστικῆς κατίσχυσης τῆς ἐκκλησίας καί ὑποστηρίζει τόν λόγο του μέ τήν καθολικότητα πού ἔλαβε τό κήρυγμα τῶν ἀγραμμάτων, τό ὁποῖο, ἂν καί ἐπάλαισε πρὸς ὄλες τίς ἀρχές, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορες τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου, κατάφερε νά ἐπικρατήσῃ. Ἀντίθετα ὁ ἐλληνισμός «παντοῦ τῆς γῆς καί τὰς ἀπάντων ἀνθρώπων ψυχὰς κατασχών οὕτως ὕστερον μετά τήν τοσαύτην ἰσχύν καί τήν ἐπίδοσιν ὑπό τῆς τοῦ Χριστοῦ κατελύθη δυνάμεως».

Παναγιώτατε, ὁ Ἱερός Χρυσόστομος ἀσκειῖ δρυμύτα-

τη κριτική στοὺς Ἑλληνας φιλοσόφους ὀνομαστί καί κατὰ σχολάς προκειμένου νά καταδείξει τά λοιμικά γιά τήν πίστη τῆς ἐκκλησίας ἐλληνικά δόγματα. Κυρίως ὁ ἱερός πατήρ ἐνδιαφέρεται καί πασχίζει μέ τόν τρόπο του καί τόν λόγο του νά ζωγήσει εἰδωλολάτρες καί σοφιστές τῆς ἐποχῆς του. Αὐτή ἡ διπλῆ ποιμαντική καί πνευματική φροντίδα ὑποδηλώνεται ἐμφανῶς στό ἐπόμενο τροπάριο πού προέρχεται ἀπό τόν κανόνα τῆς ἐορτῆς τοῦ ἁγίου. «Ἰλομανούσας τὰς ἀρούρας τῶν ψυχῶν, Χρυσόστομε, τῇ πανσόφῳ γεωργίᾳ τῶν λόγων ἐξεκάθηρας, σαφῶς καρποφόρους ἔδειξας τοῖς οὐρανίοις ὄμβροις ταύτας ἐπάρδων θεόληπτε».

4. ΚΕΙΜΗΛΙΑ ΑΛΛΟΦΥΛΩΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΝΕΑ ΣΚΗΝΗ ΤΟΥ ΜΑΡΤΥΡΙΟΥ

Qσεί φορτίον βαρύ βαρύνει τούς ασθενείς ἡμῶν τῶν εἰσηγητῶν ὧμους ἢ παροῦσα ἐπισκοπικὴ ἐντολή: νά παρρησιασθῶμεν ἐνώπιόν σας καί νά ἐκθέσουμε μέρος, ἔστω μικρόν, ἀπό τήν διδασκαλία ἐνός μεγάλου Πατρός, τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Ἐπισκόπου Νύσσης. Ἡ αἴσθησις αὐτὴ δέν ἐκπορεύεται μόνον ἀπό τό ἀπαράσκευον τοῦ συνειδότος· ἐάν ὁ περιούσιος λαός τῆς Ἐξόδου —κατά τόν τιμῶμενον ἅγιον— ἔμεινεν στίς ὑπώρειες τοῦ Σινᾶ, καί ἐάν ὁ οἰκέτης τοῦ Θεοῦ καί φίλος, μόνος αὐτός, ὡς κεκαθαρμένος καί ἠλεημένος παρά Θεοῦ, προχειρίστηκε νά ἀναβεῖ καί νά εἰσέλθει εἰς τόν θεῖον τῆς θεογνωσίας γνόφον, πῶς ἡμεῖς, πού δουλεύομεν εἰσέτι εἰς τὰς δουλείας τῶν κοσμικῶν φροντίδων καί τῶν ἐμπαθῶν λογισμῶν, θά ἠμπορέσουμε νά ἀκολουθήσομε ἀπαράσκευοι εἰς τόν δρόμον εἴτε ἐκείνου τοῦ Μωσέως εἴτε τοῦ πιστότατου φιλοθεάμονος (ἐκείνων τῶν ἀπορρήτων) Γρηγορίου τοῦ Νύσσης;

Θαρροῦντες ὅμως, Πάτερ καί Δέσποτα, εἰς τές εὐλογίες τῆς Ἑμετέρας Παναγιότητος καί εὐελπιστοῦντες εἰς τήν συγκατάβασις πατέρων καί ἀδελφῶν, τολμᾶμε νά

προσεγγίσουμε καί ἐμεῖς εἰς αὐτά τά ἐγγύτερα τοῦ καταπετάσματος, νά ἐγκύψουμε ἀπεριέργως πλὴν εὐσεβῶς εἰς τά ἐν αὐτῷ ἀποθησαυρισμένα, νά ἐποπτεύσουμε τά ἐκεῖσε τελούμενα. Ἐν ὀλίγοις διώκομε νά ὁμολογήσομε τήν πατρώα πίστη γιά τόν ἐπίγειον οἶκον τοῦ ἐπουρανοῦ Πατρός. Ἡ νέα σκηνή τοῦ μαρτυρίου καί τῆς ἀληθείας εἶναι ἢ μήτηρ ἡμῶν Ἐκκλησία, εἶναι ὁ οἶκος τοῦ Θεοῦ καί τῶν ἠλεημένων τέκνων του. Καί ἐμεῖς θεωροῦμε ἤδη ἐπαχθές ἢ καί κοπιῶδες νά ψηλαφήσομε ὀρισμένα ἀπό τά ὑλικά τῆς κατασκευῆς του. Ἐχομε δηλαδή τήν πρόθεσις νά ἐξηγήσομε αὐτά τά ἀξιοπεριέργα «κειμήλια τῶν ἀλλοφύλων». Αὐτά πού συμπεριελήφθησαν ἅπαξ ὡς κόσμος τότε εἰς τήν παλαιά σκηνή καί ἔκτοτε ἀνακαινίζονται εἰς τό διηνεκές προκειμένου νά κατακοσμοῦν τήν νέα, τήν ἀληθινή σκηνή τῆς Ἐκκλησίας.

Ἀσυνήθης ἢ ἐρευνητικὴ διεισδυτικότητα, ἢ ἱστορικὴ λεπτοργία τοῦ Ἐπισκόπου Νύσσης: νά συλλάβει τό βάθος καί τήν προφητικὴ δυναμικὴ μιᾶς ἡσσοнос ἐνεργείας τῶν ὑπόδουλων Ἰσραηλιτῶν, νά "ὑπεξαιρέσουν" δηλαδή "κειμήλια ἀλλοφύλων" εἰς τόν καιρό τῆς Ἐξόδου ἀπό τήν Φαραωνίτιδα. Ἀνυπολόγιστης ἀξίας ἢ προφητικὴ λειτουργία μέ τήν ὁποία περιβάλλει ὁ Ἅγιος τήν σκύλευσιν τῶν πατρῶων θησαυρῶν πού εἶχαν θησαυρίσει οἱ ἀλλόφυλοι. Γιά νά ἀποτιμήσομε ἀκριβέστερα τήν μοναδικότητα τῆς θεολογικῆς ἐπεξεργασίας εἰς τήν ὁποίαν ὑποβάλλει τά σχετικὰ βιβλικά δεδομένα ὁ ἅγιος Ἐπίσκοπος τῶν Νυσσαίων, ἃς μᾶς ἐπιτραπεῖ νά κινηθοῦμε τρία βραχύτατα καί ὁμόλογα στάδια:

α) νά ὑπομνήσομε ἐν τάχει τήν σχετικὴ βιβλικὴ ἀφετηρία,

β) νά ἐκθέσομε τήν θεολογικὴ τῆς ἐπεξεργασίας πού περιέλαβε ὁ ἅγιος συγγραφέας στό ἔργο του *Εἰς τόν βίον τοῦ Μωυσέως* καί

γ) νά μνημονεύσουμε, ἐν εἶδει δείγματος, μιάν ἀναξιοποίητη, ἐξ ὧν γνωρίζουμε, σχετική ἐφαρμογή ἀπό τὰ δογματικά ἔργα τοῦ ἁγίου Γρηγορίου.

Γιὰ νά ἱστορήσει τόν βίο τοῦ Μωϋσέως ὁ ἅγιος πατήρ, ἀνατρέχει εἰς τήν ἱερή ἱστορία τοῦ ἐκλεκτοῦ λαοῦ, ὅπως αὐτή ἔχει ἀποτυπωθεῖ εἰς τὰ βιβλία τῆς Ἐξόδου, τοῦ Λευίτικοῦ, τῶν Ἀριθμῶν, τοῦ Δευτερονομίου. Ἐξ αὐτῶν ἐπιλέγει ἐκεῖνα τὰ συμβάντα τοῦ ἐκλεκτοῦ λαοῦ πού ὀρίζονται συμβολικῶς ἐκατέρωθεν μέ τήν γέννηση καί τόν θάνατο τοῦ Μωϋσέως. Εἰς τό πρῶτο μέρος τῆς σχετικῆς πραγματείας τοῦ Νύσσης, ἀφοῦ διακριβώνεται ἐν προοίμιῳ ὁ σκοπός τῆς συγγραφῆς (ἡ κατά Χριστόν τελειότης τοῦ βίου) προτείνεται ὡς «ὑπόδειγμα», ὡς «πρωτότυπον ἐν μορφῇ κάλλους» ὁ βίος τοῦ μεγάλου Μωϋσέως. Κυρίους σταθμούς αὐτῆς τῆς ἱερᾶς «σταδιοδρομίας» ἀποτελοῦν ἡ ἀνατροφή τοῦ Μωϋσῆ, ἡ προετοιμασία τῆς Ἐξόδου ἀπό τήν δουλεία, οἱ δέκα πληγές, ἡ διέλευση τῆς Ἐρυθρᾶς, οἱ θαυματουργές θεοφάνειες ἐν τῇ ἐρήμῳ. Κορύφωση τῶν σχετικῶν ἱστορήσεων συνιστοῦν τὰ σχετικά μέ τήν μυσταγωγική ἀνάβαση τοῦ Μωϋσῆ εἰς τό Σινᾶ, τήν παραλαβή τοῦ θεοπαράδοτου νόμου, τήν ὄπτασία τῆς ἄνω σκηνῆς, αὐτή τήν κατασκευή τῆς ἐπιγείου σκηνῆς τοῦ Μαρτυρίου. Πάνω σ' αὐτά τὰ μεῖζονα γεγονότα θά οἰκοδομήσει ἐν συνεχείᾳ στόν Β' Λόγον του ὁ ἅγιος Ἱεράρχης τό ὑπόδειγμα τοῦ τελείου βίου.

Κρινόμενος μέ τὰ τρέχοντα ἠθικολογικά δεδομένα, εἶναι ἐνδεχόμενο νά θεωρηθεῖ ὁ Ἅγιος ὡς ἰδιόρρυθμος συμπληρῆτης περιστατικῶν, τὰ ὁποῖα εἰς μέν τήν ἀρχικήν τους διάταξη ὑπηρετοῦν τόν ἕνα σκοπό τῆς παλαιᾶς ἱερᾶς ἱστορίας, εἰς τήν σύνθεση ὅμως τήν ἰδική του ἐμφανίζουν πρόδηλα τὰ σημεῖα τῆς ἀσυνοχῆς. Ἡ σύγκυση γιά τόν ἀνυποψίαστο ἀναγνώστη ἡμπορεῖ νά ἐπι-

ταθεῖ, ἂν αὐτός ἐπιλέξει νά περιοριστεῖ ἢ ἐάν ἀρκεστεῖ εἰς τό γνωστό δίπολο σχῆμα τῆς «γραμματικῆς καί ἀλληγορικῆς» μεθόδου. Χωρίς νά ἀμισθητοῦμε οὐδέ πρὸς στιγμὴν τήν ὑπαρξή ἢ τήν χρησιμότητα τῆς ὡς ἄνω μεθόδου, ἅς μᾶς ἐπιτραπεῖ νά σημειώσουμε ὅτι στήν προκειμένη περίπτωση ὁ ἅγιος Γρηγόριος αἶρεται ὑψηλότερα ἀπό τὰ συμβατικά διλήμματα κάποιων ἐρμηνευτικῶν μεθόδων. Προεξαγγελτικά ἡμποροῦμε νά καταθέσουμε ὅτι σ' αὐτή τήν γραφή τοῦ Νύσσης ἐμπεριέχεται ἐν κεφαλαίῳ τό ὄλον μυστήριον τῆς περὶ ἡμᾶς σωτηριώδους τοῦ Θεοῦ οἰκονομίας. Καί ἂν πρέπει νά γίνει λόγος γιά κάποια μέθοδο, ὁ Ἅγιος χρησιμοποιοῖ τήν μία ἐκκλησιολογική καί χριστοκεντρική, αὐτήν τῆς ὁποίας τό ἀλφαβητάρι ἐμπεριέχεται στό Ἀποστολικό Ἀνάγνωσμα τοῦ Μεγάλου Ἀγιασμοῦ τῶν Θεοφανείων:

οἱ πατέρες πού διῆλθον διὰ τῆς θαλάσσης... ἔπινον ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας... ἡ δέ πέτρα ἦν ὁ Χριστός...

Τό γεγονός τῆς παλαιᾶς ἱστορίας πού ἐνδιαφέρει τήν διερεύνησή μας ἐπισυμβαίνει μετά τίς δέκα πληγές πού ἔπληξαν τοὺς Αἰγυπτίους. Τό εἰδικώτερο πλαίσιο τῆς συνάφειας ὀρίζεται ἀπό τόν πάγκοινο ὀλοφυρμό τῶν Αἰγυπτίων γιά τήν τελευταία συμφορά τους, τήν ἀπώλεια τῶν πρωτοτόκων τους. Εὐρισκόμαστε ἤδη στίς στιγμές τίς τελευταῖες τῆς προετοιμασίας γιά τήν ἱστορική ἀναχώρηση τῶν ἑξακοσίων χιλιάδων Ἰσραηλιτῶν ἀπό τήν δουλεία τοῦ Φαραῶ πρὸς τήν γῆ τῆς Ἐπαγγελίας. Ἰδοὺ πῶς ὁ ἅγιος Γρηγόριος μεταφέρει σέ ἕνα στίχο τό ἀσυνήθιστο συμβάν:

Ἐπί τούτοις...

καθηγεῖται τῆς ἐξόδου τοῖς Ἰσραηλίταις ὁ Μωϋσῆς

προκατασκευάσας αὐτούς
 ἐπὶ σχήματι χρήσεως
 μεθ' ἑαυτῶν τὸν τῶν Αἰγυπτίων πλοῦτον ἀνακομί-
 σασθαι
 (Α 100. 7, 10-11)

Τό βιβλίον τῆς Ἐξόδου, πού ἀκολουθεῖ ὁ Γρηγόριος,
 ἀποδίδει τό συμβάν μέ δύο στίχους:

οἱ δέ υἱοὶ Ἰσραήλ ἐποίησαν
 καθά συνέταξεν αὐτοῖς Μωϋσῆς,
 καί ἤτησαν παρά τῶν Αἰγυπτίων σκεύη ἀργυρᾶ
 καί χρυσᾶ
 καί ἱματισμόν
 καί Κύριος ἔδωκεν τήν χάριν τῷ λαῷ αὐτοῦ
 ἐναντίον τῶν Αἰγυπτίων,
 καί ἔχρησαν αὐτοῖς
 καί ἐσκύλευσαν τοὺς Αἰγυπτίους
 (*Εξ. 12. 35-36)

Τό ἐβραϊκό κείμενο εἶναι κατά τι πιό ἀποκαλυπτικό
 στόν δεύτερο στίχο του:

...καί ὁ Κύριος ἐδημιούργησεν εἰς τὸν λαόν
 τοιαύτην εὐνοίαν ἐκ μέρους τῶν Αἰγυπτίων,
 ὥστε οὗτοι ἔδωκαν εἰς αὐτούς ὅ,τι τοὺς ἐζήτησαν
 καί οὕτω ἀπεγύμνωσαν τοὺς Αἰγυπτίους.

Ἐκπληξή προκαλεῖ στόν καλοπροαίρετο ἐρευνητή ἡ
 ἀνάγνωσις αὐτοῦ τοῦ συμβάντος. Ὁ μὴ καλοπροαίρετος
 ἐνδέχεται νά κινηθεῖ ὑπεναντίως:

Οἱ Αἰγύπτιοι μαστίζονται ἀπό συμφορές ἐπάλληλες.

Ἐν τέλει χάνουν καί τοὺς πρωτοτόκους των. Μέσα στόν
 γενικό καί εἰδικό ὄδυρμό οἱ ἀνέπαφοι ἀπό τίς μάστιγες
 δοῦλοι Ἰσραηλιῖτες, τοὺς πλησιάζουν ἐπιτηδεῖως καί τοὺς
 ζητοῦν ὡς δανεικά ρουχισμό καί ὅλα τά τιμαλφῆ τους.
 Ἐκεῖνοι μέσα στήν ἀπόγνωσή τους τά ἐκχωροῦν καί
 μένουν θεόγυμνοι (...)!

Γιά νά ἀναδειχθοῦν καί ἡ ἔντασις αὐτῶν τῶν ιστορι-
 κῶν γιά τήν Ἐξοδο στιγμῶν καί τό μέγεθος τῆς σκύ-
 λευσης τῶν ἀγαθῶν, ὀφείλουμε νά ὑπενθυμίσουμε τήν
 εὐρύτερη συνάφεια τῆς ἱερᾶς ἱστορίας.

α) Κατά τήν φανέρωσις τοῦ Γιαχβέ εἰς τόν ποιμένα
 Μωϋσῆ στήν γνωστή θεοφάνεια τῆς φλεγομένης βάτου,
 ὁ Θεός μαζί μέ τήν ὑπόσχεσις τῆς Ἐξόδου, παρέχει
 στόν Μωϋσῆ τήν διαβεβαίωσις ὅτι ὁ λαός του δέν θά
 ἀναχωρήσει γιά τήν μεγάλη πορεία μέ τά χέρια ἀδεια-
 νά:

Καί θά δώσω χάριν τῷ λαῷ τούτῳ
 ἐναντίον τῶν Αἰγυπτίων
 ὅταν δέ ἀποτρέχητε,
 οὐκ ἀπελεύσεσθε κενοί.

αἰτήσει γυνή παρά γείτονος καί συσκήνου αὐτῆς
 σκεύη ἀργυρᾶ καί χρυσᾶ καί ἱματισμόν,
 καί ἐπιθήσετε ἐπὶ τοὺς υἱούς ὑμῶν
 καί ἐπὶ τάς θυγατέρας ὑμῶν
 καί σκυλεύσετε τοὺς Αἰγυπτίους.
 (*Εξ. 3. 21-22)

β) ἡ αὐτή θεϊκή ὑπόσχεσις ἐμπεριέχεται στήν προεξ-
 αγγελία τῶν δέκα πληγῶν, τήν ὁποία ἐνεπιστεύθη ὁ
 Θεός στόν Μωϋσῆ (*Εξ. 11. 1-3). Τό νέο στοιχεῖο πού

προκύπτει από αυτή τήν επανάληψη είναι ή μυστικότητα του τοῦ ὄλου ἐγχειρήματος:

λάλησον οὖν κρυφῇ εἰς τὰ ὄτα τοῦ λαοῦ
καί αἰτησάτω ἕκαστος παρά τοῦ πλησίον
καί γυνή παρά τῆς πλησίον
σκευή ἀργυρᾶ καί χρυσᾶ καί ἱματισμόν (11. 2).

Ὅπως ἤδη σημειώσαμε, ὁ ἅγιος Γρηγόριος παραλαμβάνει μόνον τόν πυρῆνα αὐτοῦ τοῦ ἀσυνήθους συμβάντος εἰς τό πρῶτο μέρος τῆς πραγματείας του. Στό δεύτερο ὅμως μέρος, στήν λεγόμενη «θεωρία», δέν γίνεται μόνον ἐκτενέστερος. Ἐπιπροσθέτως διακοσμεῖ τήν ὄλη πνευματική ἀναγωγή τοῦ ἱστορικοῦ συμβάντος μέ ἕνα θεωρητικό πλαίσιο ἀπαράμιλλης θεολογικῆς ἀρτιότητος. Κατά τήν ἀποψή μας, ή ἰσχὺς αὐτῆς τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ Ἁγίου ἀποκαλύπτεται ἀνέπαφη ὡς νεάζουσα καί διαχρονική σέ ὅσους (παρ-)ἀκολουθοῦν, ἀκριβέστερα διακονοῦν, τήν εὐρύτερη ἱερά ἱστορία.

Δύο παράγραφοι μνημειώδους θεολογικῆς παρρησίας μεταφέρουν τά ἐν λόγῳ συμβάντα στό διαχρονικό ὑπόδειγμα τῆς κατά Χριστόν τελειότητος. Ἴδού πῶς ἐπιτελεῖται ή θαυμαστή διέλευση:

Ὅσοι ἀκολουθοῦν τόν πρός ἀρετήν προπορευόμενον
ὀφείλουν
οὔτε πένητες τοῦ Αἰγυπτίου πλούτου
οὔτε ἀκτήμονες τῶν τῶν ἀλλοφύλων κειμηλίων
νά εἶναι.
Ὅφείλουν ἀντιθέτως,
ἀφοῦ λάβουν ὅσα σχετικά ὑπάρχουν στοὺς ἀντιπά-
λους,

νά τά κρατοῦν μαζί τους γιά (ἐνδεχόμενη) μελλοντική
χρήση
(B' 131. 20-24)

Ὁ ἅγιος Πατήρ παρεμβάλλει ἐν συνεχείᾳ δύο ὑποθετικές ἐρμηνεῖες αὐτοῦ τοῦ κατά παραγγελίαν "ἀνεπίστροφου δανεισμοῦ" (: ἔμμεση ἀπολαβή τῶν δεδουλευμένων τῆς δουλείας, δόλια ὑπεξαίρεση, B' 131. 25-37).

Δέν ἀναιρεῖ ὡστόσο τίς ἐκ τοῦ προχείρου εἰκασίης τῆς πρώτης ἀνάγνωσης. Τίς ὑπερβαίνει τάχιστα μεταβαίνοντας ὁ ἴδιος σέ ἄλλο πεδίο ἐφαρμογῶν. Ἡ σχετική μετάθεση ἔχει ὡς ἐξῆς σέ ἐλεύθερη, πάντως, ἀπόδοση:

Ἀπό τήν πρόχειρη ἀνάγνωσι
ἀρμοδιώτερος ἀποδεικνύεται ὁ ὑψηλότερος λόγος·
αὐτός πού συνιστᾶ σέ ὅσους δι' ἀρετῆς μετέρχονται
τόν ἐλεύθερον βίον,
νά παρασκευάσουν καί τόν ἐξωθεν πλοῦτον τῆς
παιδεύσεως,
αὐτόν μέ τόν ὅποιον καλλωπίζονται οἱ κατά τήν
πίστιν ἀλλόφυλοι
Ἐντέλλεται, λοιπόν, ὁ τῆς ἀρετῆς Καθηγούμενος,
καί τήν ἠθική,
καί τήν φυσική φιλοσοφία,
καί τήν γεωμετρία,
καί τήν ἀστρονομία,
καί τῆς λογικῆς τήν σπουδή,
καί ὅλα ὅσα καλλιεργοῦν οἱ ἐκτός τῆς Ἐκκλη-
σίας,
λαμβάνοντάς τα ἀπό τοὺς κατά περίπτωσι
πλουσίους
μέ τόν λόγο τῆς χρήσεως
νά τά δεχθοῦν φιλοφρόνως

προκειμένου νά χρησιμεύσουν ἐν καιρῷ,
ὅταν δηλαδή θά χρειαστεῖ νά καλλωπισθεῖ
μ' αὐτό τόν λογικό πλοῦτο ὁ θεῖος ναός τοῦ
μυστηρίου.

Ὅσοι, λοιπόν, ἐθησαύρισαν γιά τόν ἑαυτόν τους
τόν σχετικό πλοῦτο,
τόν προσάγουν στόν Μωϋσῆ, αὐτόν πού μοχθεῖ
ἀκαταπαύστως γιά τήν σκηνή τοῦ μαρτυρίου,
συνεισφέροντας ὁ καθείς τό ἰδικό του μερτικό
γιά νά κατασκευαστοῦν τά ἅγια.

Αὐτό ἤμποροῦμε νά τό βεβαιώσουμε γιγνόμενο
καί σήμερα.

Πολλοί προσάγουν στήν Ἐκκλησία ὡς ἄλλο
(τίμιο) δῶρο

τήν θύραθεν παιδείσή τους.

Ἐνας ἐξ αὐτῶν (ὀνομαστός) ὑπῆρξε ὁ Μέγας
Βασίλειος

αὐτός ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ στά χρόνια τῆς νιότης του
ἐμπορεύτηκε καλῶς τόν Αἰγύπτιο πλοῦτο,
καί ἀφοῦ ἐν συνεχείᾳ τόν ἀφιέρωσε στόν Θεό,
ἐκόσμησε ἐξαιρετικά μ' αὐτό τόν τρόπο
τήν ἀληθινή σκηνή τῆς Ἐκκλησίας

(Β' 131. 38-132. 17)

Ἡ μεταβίβαση τοῦ σκηνικοῦ εἶναι θαυμαστή. Καί
μοναδική ἀποκαλύπτεται ἡ νέα λειτουργία του. Κρατῶν-
τας ὡς δεσμευτικές τίς ἐκατέρωθεν θεολογικές συντε-
ταγμένες, ὀφείλουμε νά ἀναδείξουμε τήν νέα, τήν μία,
τήν μοναδική κατασκευή ἐντός τῆς ὁποίας ὅλα τά λοιπά,
μικρά τε καί μεγάλα, λαμβάνουν νόημα καί ὑπόσταση:
εἶναι ὁ θεῖος ναός τοῦ μυστηρίου, ἡ
μία καί ἀληθής σκηνή τῆς Ἐκκλησίας. Στό κέντρο
αὐτῆς τῆς ἀειδομούμενης κατασκευῆς, ὁ νέος Μωϋσῆς,

ὁ Ἐπίσκοπος, εἰς τόπον Χριστοῦ, ἀδιακόπως μοχθῶν
καί πονῶν γιά τήν κατασκευή τῶν ἁγίων. Καί περὶ
αὐτόν οἱ πιστοί, προσάγοντας τά δῶρα τῆς κομιδῆς τους
γιά τόν εὐτρεπισμό τῆς σκηνῆς.

Ἐφέλιμο ὡστόσο γιά τοὺς χαλεπούς καιρούς μας
κρίνεται νά ἀναδείξουμε καί τά γνωρίσματα τῆς παλαιᾶς
σκηνῆς πού μεταφέρονται καινοποιούμενα στήν νέα, σύμφω-
να μέ τήν θεσπέσια εἰκόνα τοῦ Ἁγίου. Ὅτι δηλαδή ἡ
ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἀδιαλείπτως πορευομένη, ἡ
κινουμένη καί λυομένη σκηνοπηγία, ἡ στάσιμος ἤγουν
βεβαία ἀεικινήσια. Ὅτι ὁδῖτες καί σκηνηῖτες, οἱ νέοι
πορευόμενοι. Ἀποφασισμένοι μέ τόν καθοδηγούμενον τῆς
τοπικῆς σκηνῆς νά ἐξέλθουν ἀπό τήν δουλεία τοῦ παρόν-
τος αἰῶνος εὐθυνόμενοι εἰς τήν γῆ τῶν νέων ἐπαγγελιῶν.
Ὅτι πιστός ὁ Θεός. Καί ὅτι διὰ τοῦ Ἰησοῦ
του ἐν ἀγίῳ Πνεύματι τοὺς στηρίζει στήν νέα ἔρημο μέ
ἀκατάπαυστες θαυματουργές θεοφάνειες. (...)

Ὅποση καί ἰσχυρή ἐξέρχεται ἡ ἐλπίδα ἀπό αὐτό τόν
παράλληλισμό τοῦ βεβαίου τελικοῦ προορισμοῦ. Ἀλλά
ὅποση καί τραγική συν-εξάγεται ἡ ἀφή τῆς νέας ἱστο-
ρίας ἀπό τήν ψηλαφητή ἰχνηλάτηση τῶν κοινῶν βημα-
τισμῶν: πόσα δάκρυα, ὅποσος πόνος, πόσον αἶμα (...)
Αἶμα βεβαίως καί τῆς ἄλλης σταφυλῆς!

Μέ τήν ὑπενθύμιση τῶν κύριων θεολογικῶν δεδομέ-
νων ἤμποροῦμε ἀσφαλέστερα νά ἀναφερθοῦμε στό περιε-
χόμενο τῆς θαυμαστῆς μεταφορᾶς πού φιλοτέχνησε ὁ
τιμῶμενος Πατήρ. Ὅλοι ἐννοοῦμε ὅτι πρόκειται γιά τήν
ἐξω παιδείση, τήν σύμπασα φιλοσοφία καί ἐπιστήμη τῶν
ἐκτός τῆς Ἐκκλησίας. Κι αὐτά, σέ μιά διαχρονική ἀνά-
γνωση. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος δέν γνωρίζει μόνον τά τμή-
ματα αὐτῆς τῆς σπουδῆς. Ὡς ἐπίσκοπος ἔχει, πρῶτον,
ἀνατάμει ἐν πνεύματι τήν βαθύτερη ὑπόστασή της, καί,
δεύτερον, ὡς προηγούμενος τῆς ἀρετῆς εἰσηγεῖται ὑπευ-

θύνως, ασφάλτως και έπιτυχώς την μία και λυσιτελή, την ασφαλή εκκλησιαστική στάση απέναντι στην κατά κόσμον σοφία. Ίδού έν συνόψει και ή πνευματική διάγνωση και ή εκκλησιαστική ευθύνη:

(α) Οί έξω, οί κατά την πίστιν άλλόφυλοι, καλλιεργούν αυτή την μακρά άλυσίδα έπιστημών και τεχνών προς ίδιον πρωτίστως όφελος, για τον άτομικό τους καλλωπισμό.

(β) Όσοι άντιθέτως εκ των πιστών σπουδάζουν τά μαθήματα των έξω, αυτοί περιδιαβαίνουν, ίδίως «κατά τον χρόνον της νεότητος», τίς άγορές της παλαιάς και νέας Αιγύπτου, έμπορεύονται καλώς τον Αιγύπτιον πλουτον της σπουδής, πλην δέν τον παρακρατούν για άτομικό πλουτισμό. Τόν προσάγουν «καθάπερ τι δώρον» στον έκάστοτε μοχθοϋντα Μωϋσή, τον Έπίσκοπο, προκειμένου να τελεωθει και να καλλωπιστει ή νέα σκηνή του μαρτυρίου. Η σπουδή περι τά κοσμικά μαθήματα για τά μέλη της Έκκλησίας αποκαλύπτεται στα κείμενα του Έπισκόπου Νύσσης ευθύς και ολοτελής μονόδρομος: ακολουθει την λιτή (πλην σωτήρια) περι τά πρόσφορα μαστορική των μητέρων μας προετοιμάζουν και προσφέρουν στην Ίερά Προσκομιδή τά πρόσφορα για τά τίμια δώρα της άναιμάκτου θυσίας!

Η ως άνω διττή πνευματική θεώρηση του Γρηγορίου για τά (νέα) κειμήλια των άλλοφύλων ως στοιχεΐα για την οικοδομή της νέας σκηνης εξέρχεται περαιτέρω ενισχυμένη, θά λέγαμε ολοκληρωμένη, εάν συνδυασθει με μίαν δεύτερη έρμηνευτική μεταφορά. (Συνήθως αυτή ή δεύτερη μόνη προβάλλεται από τους έρευνητές ως άποψη του Νύσσης). Πρόκειται για την εικόνα της φιλοσοφίας που την υπεμφαίνει «άγονον [θυγατέρα] αεί ωδίνουσαν

και μηδέποτε ζωογονούσαν τῷ τόκῳ». Και αυτή ή εικόνα είναι έξαιρετικώς ευγλωττη και αποκαλυπτική, εάν βεβαίως αναδειχθει μέσα από τό ιδικό της θεολογικό περίγραμμα εις τό όποιο την έχει εντάξει ο άγιος Πατήρ. Η έν λόγω έπεξεργασία έμπεριέχεται και αυτή στο έργο *Είς τον βίον του Μωϋσέως*, στην αρχή του δεύτερου μέρους όπου αποδίδονται θεωρητικώς τά σχετικά με την γέννηση του Μωϋσή. Η σχετική ιστόρηση είναι θαυμαστή. Τό βρέφος Μωσής, ασφαλισμένο ασφάλτω και πίσση εις την λάρνακα-κιβωτόν, πλην έρριμμένο στο ρεΐθρο του Νείλου, εύρίσκεται από την θυγατέρα του Βασιλέως και λαμβάνεται υπό την ευνοϊάν της. Τό βρέφος όμως με την φυσική του διαίσθηση «άπεστράφη τήν άλλόφυλον θηλήν». Και με την συνδρομή όρισμένων που έγνώριζαν την φυσική μητέρα εξασφαλίστηκε τό ζωογόνο μητρῶο γάλα.

Ο άγιος Γρηγόριος μεταπλάθει άριστουργηματικά την ιερή ιστορία σε άκρως διδακτική θεολογία. Η στείρα, ή άγονος θυγατέρα του Βασιλέως, είναι έν προκειμένῳ ή έξωθεν φιλοσοφία, ή πλασματική, ή άχρι καιρού μητέρα του παιδευόμενου πιστού. Η πραγματική μητέρα είναι ή φυσική τροφός Έκκλησία, έν γνώσει και αδεία της όποιίας τελει ή προσωρινή αποδημία του άρτιγεννήτου. Και ο Γρηγόριος ολοκληρώνει με την άπαράμιλλη τέχνη του την κριτικώτατη θεολογική έπεξεργασία:

Άγονη ως άληθῶς και άτεκνη ή έξω παιδείουση
 άφοϋ άδιαλείπτως ωδίνει και έγχυμονει
 ποτέ όμως με τον τόκο δέν απογεννά ζωή
 Ποιόν άλλωστ' έδειξαν καρπό,
 τόσες μακρές ωδίνες
 ή ποιόν καρπόν άντάξιον
 τόσων και τόσων πόνων;

Τὴν χάριν δεδεγμένος τοῦ Πνεύματος
διείλες τό εὐτελές ἔνδυμα τοῦ νομικοῦ γράμματος,
καί τό κρυπτόμενον κάλλος τῶν ἐννοιῶν
ἡμῖν ἀπεκάλυψας (ᾠδὴ δ').

Γ'

1. ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ ΜΑΣ,
«ΟΙ ΑΡΧΗΓΙΚΟΙ ΚΑΘΗΓΕΜΟΝΕΣ»

οὕτω γοῦν
οἱ τῆς καθ' ἡμᾶς θεοσοφίας
ἀρχηγικοί καθηγεμόνες
ὑπὲρ ἀληθείας ἀποθνήσκουσιν
πᾶσαν ἡμέραν,

μαρτυροῦντες
ὡς εἰκός,
καί λόγῳ παντί καί ἔργῳ
τῇ ἐνιαίᾳ τῶν Χριστιανῶν ἀληθο-
γνωσία,

τό πασῶν αὐτήν εἶναι
καί ἀπλουστέραν καί θειοτέραν,
μᾶλλον δέ τό αὐτήν εἶναι
τήν μόνην ἀληθῆ καί μίαν καί
ἀπλήν θεογνωσίαν

Θεῖος Διονύσιος

Σύναξη χαρᾶς, Σύναξη ἀπόδοσης τιμῶν, Σύναξη ἀναλογισμοῦ εὐθυνῶν ἢ προκειμένη σέ μᾶς σήμε-
ρα, Ἀξιότιμοι προσκεκλημένοι. Ἡ Ἐκκλησία βρί-

Εἰσαγωγική παρουσίαση τοῦ Διεπιστημονικοῦ Συνεδρίου μέ θέμα «Τό πρόσωπον» (Θεσσαλονίκη 1996).

σκεται πρώτον ἐν τῷ μέσῳ τῆς Μεγάλης ἑορτῆς· δεύτερον ἄγει ἑορτὴν πανίερων, τοῦ πρώτου καὶ μεγίστου Θεολόγου, καὶ τρίτον ὑπομνηματίζει τὴ μνήμη Ἀρσενίου τοῦ Μεγάλου, τοῦ Ἀναχωρητοῦ ἀπὸ τὰ Αὐτοκρατορικά μαθήματα, τοῦ πολιστῆ τῆς Ἐρήμου.

Ὁ Τομέας Δογματικῆς Θεολογίας (τοῦ Τμήματος Θεολογίας) τοῦ ὁποῦ μῆλος συναποτελῶ χάριτι, χαίρεται, ἀφοῦ ἔχει τὴν τιμὴ νὰ συνάζει ἐπὶ τὸ αὐτὸ τόσους διακεκριμένους τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων.

Ἐνώπιον τόσων καὶ τοσούτων γραμμάτων ἀδυνατοῦμε νὰ φθογγήσουμε τὰ πρέποντα. Γι' αὐτὸ προσφεύγουμε στὴν ἀφθαρτὴ γλῶσσα τῶν ποιητῶν, γιὰ νὰ ἀναπληρώσουμε τὴν ἐγγενῆ θεολογικὴ μας δυσλεξία.

Ἄς ἀρχίσουμε στιχολογῶντας μιὰν ἄλλη «Ἐνάτη», ποιητικὴ. Διαβάζεται πρὶν ἀπὸ τὴν «Ὡρα πού τὰ ὄνειρατα ἀληθεύουν στό γλυκοχάραμα τῆς μέρας...».

Θ'

Μιλοῦσες γιὰ πράγματα πού δὲν τὰ ἔβλεπαν
κι αὐτοὶ γελοῦσαν.

Ὅμως νὰ λάμνεις στό σκοτεινὸ ποταμὸ
πάνω νερά

νὰ πηγαίνεις στὸν ἀγνοημένο δρόμο
στά τυφλά, πεισματάρης
καὶ νὰ γυρεύεις λόγια ριζωμένα
σάν τὸ πολύροζο λιόδενδρο
ἄφησε κι ἄς γελοῦν.

Καὶ νὰ ποθεῖς νὰ κατοικήσει κι ὁ ἄλλος κόσμος
στὴ σημερινὴ πιγερὴ μοναξιά
στ' ἀφανισμένο τοῦτο παρόν
ἄφησέ τους.

Ὁ θαλασσινὸς ἄνεμος κι ἡ ὄροσιά τῆς αὐγῆς
ὑπάρχουν χωρὶς νὰ τὸ ζητήσῃ κανένας.

Μαζὶ μὲ τὸν Ποιητὴ ὁ πιὸ Λόγιος τοῦ 5ου καὶ 6ου Ἀλεξανδρινοῦ αἰῶνα συνομολογεῖ: «...τὰ χρώματα τοῦ ὀστράκου λάμπουν στὸν ἀθεώρητο βυθό, ἔστω κι ἂν ποτέ μᾶτι ἀνθρώπου δὲν ἔχει φτάσει ὡς ἐκεῖ».

Ὁ ποιητὴς ἀντλεῖ ἀπὸ τὴν παράδοση, αὐτὴν τοῦ Γραμματικοῦ. Ἴδου ἡ ὁμολογία του μπροστὰ ἢ ἀκριβέστερα «πάνω σέ μιὰ χειμωνιάτικη ἀχτίνα»,

Εἶπες ἐδῶ καὶ χρόνια:

«Κατὰ βάθος εἶμαι ζήτημα φωτός».

Καὶ τώρα ἀκόμη σάν ἀκουμπᾶς

στὶς φαριδιές ὠμοπλάτες τοῦ ὕπνου

ἀκόμη κι ὅταν σέ ποντίζουν

στό ναρκωμένο στῆθος τοῦ πελάγου

φάχνεις γωνιές ὅπου τὸ μαῦρο ἔχει τριφτεῖ

καὶ δὲν ἀντέχει

ἀναζητᾶς ψηλαφητὰ τὴ λόγχη τὴν ὀρισμένη

νὰ τρυπήσει τὴν καρδιά σου

γιὰ νὰ τὴν ἀνοίξει διάπλατα στό φῶς.

Ἄγνοοῦμε τὴν αἰτία πού ἔσπρωξε τὸν ποιητὴ νὰ λουσθεῖ ἐξομολογητικά «μὲ μιὰ χειμωνιάτικη ἀχτίνα» ἐνῶ βρίσκεται ποιητικά στό «θερινὸ Ἡλιοστάσι».

Μᾶς γνώρισε ὅμως στά «Ἐστρατίσματα ἀπὸ τοὺς Ὀμηρικούς Ὕμνους» ὅτι «Τέλος φθινοπώρου» ἦταν πού συνέβη ἡ ἄνοδος, ἀκριβέστερα ἢ βύθιση σ' αὐτὴ τὴν ἐκτός ἐπικαιρότητας ἰδιοσυστασία τοῦ φωτός. Ἴδου τί καταθέτει ὡς προσωπικὴ ὁμολογία ὅταν σχολιάζει τὴν φράση τοῦ Πικάσσο «Δέν θέλω νὰ ζωγραφίσω Ἀγγέλους γιατί δὲν τοὺς εἶδα ποτέ μου».

Γράφει ὁ Σεφέρης: «Βρέθηκα ἀνάμεσα σέ δύο σχολές.

Ἐπειτα συλλογίστηκα πώς ἡ καλλιτεχνική δημιουργία δέν γίνεται ποτέ μόνο μ' αὐτά πού βλέπουμε. Σέ τοῦτο ἦρθε νά μέ ἐνισχύσει καί ἡ σκέψη τοῦ ποιητῆ W. B. Yeats: [Essays and Introduction, Macmillan Λονδίνο 1961] "Δέν εἶναι δυνατό νά καταλάβουμε τήν ποίηση, χωρίς μιά πλούσια μνήμη" γράφει. (Καί συνεχίζει ὁ Σεφέρης). Αὐτή ἡ πλούσια μνήμη δέν περιορίζεται, νομίζω μόνο στή μνήμη ἑνός μόνο ἀνθρώπου· εἶναι μνήμη καί πολλῶν ἄλλων πρὶν ἀπό αὐτόν. Βαθιά μνήμη· χωρίς αὐτήν, δέ μοῦ φαίνεται νά ὑπάρχει καλλιτεχνική λειτουργία.

Μιά φορά, ἓνα τέλος τοῦ φθινοπώρου, μοῦ φάνηκε πώς μέ κεραυνοβόλα ἐνάργεια πέρασε ὁ θεός, ἡ ἡ βυθισμένη τούτη μνήμη κοντά μου. Καί εἶπα: "Κατά βάθος εἶμαι ζήτημα φωτός". Ἦταν μιά ἐμπειρία πού πρέπει νά ἔρχεται πραγματικά πολύ σπάνια στή ζωή μας καί τή φωτίζει ὀλόκληρη· δέν μπορεῖ κανεῖς ρηματικά νά τή μεταδώσει. Φτάνει τόσο». (Δοκίμης Β' σελ. 246, 247).

Σέ πέντε φράσεις τοῦ ποιητῆ, ἰδοῦ ὀλόκληρη ἡ ζωή δασκάλων καί μαθητῶν. Σέ δύο λέξεις τοῦ ποιητῆ, ἡ φύση καί ὁ σκοπός τῆς προκειμένης συνάξεως.

«Στό(ν) σκοτεινό ποταμό τοῦ "1960 τόσο" νά ἀφήνεις τήν ἐπιφάνεια τῶν σύγχρονων εὐσεβῶν, νά λάμνεις πάνω νερά, νά πηγαίνεις στόν ἀγνοημένο δρόμο στά τυφλά, πεισματάρης», «νά γυρεύεις λόγια ριζωμένα σάν τό πολύροζο λιόδεντρο», «νά ποντίζεσαι στό ναρκωμένο στῆθος τοῦ πελάγου»! Κυρίως ὅμως νά «ἀναζητᾶς ψηλαφητά τή λόγχη τήν ὀρισμένη, νά τρυπήσει τήν καρδιά σου γιά νά τήν ἀνοίξει στό φῶς». Γιά νά μπεῖ τό φῶς, ὀφείλει ἡ καρδιά οἰκειοθελῶς νά ματώσει μέ τήν λόγχη! Εἶδαμε δασκάλους μέ ματωμένη τήν

καρδιά! Γεννηθήκαμε ἀπό δασκάλους μέ ματωμένη τήν καρδιά! Τούς θωρούσαμε, ἀμίλητοι ἐμεῖς, νά μιλοῦν ἐκεῖνοι γι' αὐτά τά ἀθώρητα ΠΡΑΓΜΑΤΑ, καί οἱ ἄλλοι νά γελοῦν! Πέρασαν τόσες δεκαετίες. Κι αὐτοί νά ποθοῦν μ' ὄλο τό εἶναι τους, νά πασχίζουν νά κατοικήσει κι ὁ ἄλλος κόσμος στ' ἀφανισμένο τοῦτο παρόν. Οἱ λόγοι τοῦ ποιητῆ ὑπεραρκοῦν γιά νά ἀποδώσουν καί τά μείζονα γνωρίσματα τῆς προκειμένης συνάξεως. Ὁ Σεφέρης ἔχει καταθέσει, μέ τόν τρόπο του, τήν δική του ἀπέριττη ἀνάγνωση γιά ὅσα ἐμεῖς τεχνολογοῦμε ἐπὶ τῶν πηγῶν.

1. Ἡ καλλιτεχνική δημιουργία δέν εἶναι μνήμη ἑνός μόνο ἀνθρώπου, ἀλλά μνήμη πολλῶν ἄλλων πρὶν ἀπό αὐτόν. Ρηματικώτερη ἀπόρριψη τοῦ ἐπιπολάζοντος ἀτομοκεντρισμοῦ δύσκολα θά εὑρισκε κάποιος στά περίχωρα τῆς πνευματικῆς ἐνδοχώρας. Ἰδοῦ ἡ ἐπανεύρεση τοῦ ἑνός σώματος, τῆς κοινῆς μας φύσεως, μαζί μέ τήν σωστική ἐπανεύρεση τῆς Ἱστορίας.

2. Ὁ ποιητής, ὁ δημιουργός, ἐν οἷς κάποτε συναριθμεῖτο καί ὁ ἀνὴρ ὁ Λόγιος τῆς παράδοσής μας, εἶναι κατά βάθος ζήτημα φωτός: Φωτός πού περνάει μέ κεραυνοβόλα ἐνάργεια κοντά μας, φωτίζει τή ζωή μας ὀλόκληρη. Κανεῖς δέν μπορεῖ ρηματικά νά τήν μεταδώσει. Φτάνει τόσο!

Μέ πόσες γραφές χρειάστηκε νά ἀντιπαλαίσουν οἱ σκαπανεῖς δάσκαλοι τήν κυρίαρχη στά πνευματικά μας ζητήματα λογική ταύτιση "πραγμάτων καί νοουμένων"! Πόσος κόπος χρειάστηκε γιά νά συλλαβίσουμε ἐξαρχῆς τήν φιλόθρονη ἀποφατική ἀνάγνωση τῶν πραγμάτων.

3. Ὁ ποιητής, ὁ δημιουργός, μέ τόν ὁποῖο γειτνίαζε κάποτε καί ὁ πεπαιδευμένος τῆς παράδοσής μας, δηλώνει καί εἶναι παρῶν μέ τόν τρόπο του στήν ἐποχή του. Δέν ἀκκίζεται μέ τήν ἰδέα τοῦ κοινωνικοῦ ἐργάτη. Οὔτε

είναι ο ύποβολεύς του κοινωνικού προγραμματισμού. Φέγγει μόνο ως δοχεῖον φωτός, λάμπει στον σκοτεινό ποταμό πάνω νερά. Κι όταν οι δυνάμεις τόν ἐγκαταλείψουν, όταν ἡ σύγκρουση μέ τήν ἐκάστοτε ἐξουσία, αὐτοκρατορική ἢ ἄλλη, κριθεῖ, τότε μαζί μέ τόν δάσκαλο τοῦ αὐτοκρατορικοῦ παιδός Ἀρσένιο ἀναχωρεῖ γιά τήν ἔρημο.

4. Ὁ δημιουργός, ὁ ποιητής, ἐν οἷς καί ὁ θεολόγος, ἀναζητεῖ ψηλαφητά τή λόγχη πού θά τοῦ διαθρύψει τά φυσικά καί ἄλλα προσωπεῖα. Πού θά τόν καταστήσει διάφανο στό φῶς, ἀνάλαφρο στήν ἐκστατική συνάντηση μέ τόν ἄλλον.

Μέ τίς τρεῖς ἐνότητες τοῦ Συνεδρίου μας, αὐτήν τήν ἄλλη ἀνάγνωση τῆς Ἱστορίας καί τοῦ παρόντος ἀναδεικνύουμε: Ἡ πρόταση τοῦ προσώπου δέν εἶναι κάποια ἐπιστημονική ὑπόθεση ἐργασίας. Εἶναι ἡ ζωντανή μνήμη τῆς δικῆς μας παράδοσης πού ἔρχεται δυναμικά στό παρόν μέ φωτισμένους δημιουργούς. Εἶναι ἡ πρόταση πού δοκιμάζει χωρίς διάμεσους τήν ἐλευθερία μας ἐνώπιον τῆς ἀμηχανίας τόσων ἰδεολογημάτων. Ἡ γιά νά παραφράσω τόν ἄλλο μεγάλο ποιητή, εἶναι ἡ πρόταση πού μᾶς δείχνει τή φθορά τῶν πραγμάτων καί μᾶς ταξιδεύει ἐκεῖ «ὅπου οἱ λέξεις μένουν ἄφθαρτες μαζί κι ὁ Θεός»!

2. ΘΥΡΑΘΕΝ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΣΤΙΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ

ιλόδοξος ἐν πολλοῖς καί ὄνειρικός, ὁ στόχος τοῦ προκειμένου Συνεδρίου. Προαπαιτεῖ τόλμη ἰδιάζουσα νά προτείνεις τόν τόπον σου ὡς κέντρο πνευματικό. Οἱ προλαλήσαντες ὑποστήριξαν ὑπερβαλλόντως αὐτή τήν σκόπευση. Εἰς ἐμένα ἄς ἐπιτραπεῖ νά φωτίσω μιάν ἄλλη πλευρά τῆς ἐντόπιας θεολογικῆς μαρτυρίας, νά ἔλθει δηλαδή στό ἐρευνητικό προσκήνιο κάποιο ζητούμενο κριτικῆς αὐτοσυνειδησίας γι' αὐτή τήν μαρτυρία. Γιά νά εἶσαι ἢ νά σκοπεύεις προσεχῶς νά γίνεις κέντρο ὀρθόδοξης θεολογίας, ὀφείλεις νά γνωρίζεις ἐν ἀρχῇ ἢ, ἔστω, ἐπί τά τέλη, ὅποιος ἀκριβῶς εἶσαι. Καί σ' αὐτό τό ἐρώτημα ἡ ὀρθόδοξη θεολογία τῆς ἡμεδαπῆς δέν ἀρέσκειται νά προσπελάζει.

Ἡ προκειμένη εἰσήγηση ἐπιχειρεῖ νά φωτίσει τό ἐρώτημα τῆς θεολογικῆς αὐτογνωσίας μέ ὄρους διάθλασης, μέ τήν τεχνική τῆς ἀντ-ἀνά-κλασης. Ἄδυνατεῖ νά προσβάλλει εὐθέως τό ζητούμενο. Στή βάση τοῦ ἐγχειρήματος ὑπόκεινται δύο ἀξιωματικές θεμελιώσεις: ἡ παλαιά ἐκκλησιαστική ἐκδοχή τῆς Θεολογίας καί ἡ ἀρχαιοελληνι-

Διεθνές θεολογικό Συνέδριο, «Ἡ Θεσσαλονίκη ὡς κέντρο ὀρθόδοξου θεολογίας» (Θεσσαλονίκη 1997).

κή πρόταση περί ἐπιστήμης. Ὡς ἀφετηρία χρησιμεύουν ἄλλες δύο οἰονεὶ κοινότερες παραδοχές. (α) Ἡ σύγχρονη ἀκαδημαϊκὴ θεολογία τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου λειτουργεῖ μέσα σέ σχήματα τῆς εὐρωπαϊκῆς θεολογίας — ἔστω κι ἂν ἡ τροφοδοσία γίνεται, ἐνίοτε ἢ συχνότερα, ἀπό τὰ καθ' ἡμᾶς. (β) Ἡ εἰκόνα τῆς σημερινῆς μας θεολογίας ὡς «ἐπιστήμης μεταξύ ἄλλων ἐπιστημῶν» εἶναι ἀπελπιστικά θολή ἕως ἀδιαπέραστη ἀπό τό ἐρευνητικό φῶς. Ὁμολόγως πρὸς τίς ἀξιωματικές καταθέσεις θά κινηθεῖ καί ἡ πορεία τῆς εἰσηγήσεως: (α) Θά ἀναπτύξουμε ἐν βραχεῖ ρήματι τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐκδοχὴ τῆς θεολογίας καί (β) θά ἐμμείνουμε στὴν δυτικὴ ἐκδοχὴ τῆς ἐπιστήμης ὀριοθετῶντας τό εἰδικό πεδίο τῶν λεγομένων «ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου» ὅπου συστεγάζεται καί ἰδρυτικά καί λειτουργικά ἡ σημερινὴ θεολογικὴ ἐπιστήμη. Μ' αὐτὴν, τέλος, τὴν ἀνάπτυξη εὐελπιστοῦμε νά φωτιστεῖ ἡ θολὴ ἐπιστημολογικὴ εἰκόνα τῆς θεολογίας καί νά ἐγερθοῦν κρίσιμα ζητήματα συμβατότητας πού γεννιοῦνται ἀπό τὴν σχετικὴ συστέγαση καί συνύπαρξη.

Τὰ θεολογικά μας ἐγχειρίδια ἀποζητοῦν ἐναγωνίως νά θεμελιώσουν τίς ἐκάστοτε εἰδικεύσεις σέ πηγές τῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης. Τό ἐγχείρημα ἔχει διττὴ ὑπόσταση. Ὄταν νομίζουμε ὅτι πρόκειται γιὰ παραδοσιακά ἀντικείμενα (π.χ. ἐρμηνεία, ἱστορία, κήρυγμα...), τότε θησαυρίζουμε στὶς «Εἰσαγωγές» τοὺς πιὸ συγγενεῖς πρὸς τὴν ἐνασχόληση συγγραφεῖς καί ἐπισυνάπτουμε κάποιους ἐπιφανεῖς τῆς δυτικῆς παράδοσης. Ἄν καταφανῶς πρόκειται γιὰ ἀλλότριες περιοχές πού πέρασαν στὸ θεολογικό corpus (παιδαγωγικά, ψυχολογία, κοινωνιολογία...) τότε, ἡ εἰσαγωγικὴ θεμελίωση ἀκολουθεῖ πολλές, καί συχνά δυσδιάκριτες, τεθλασμένες.

Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐγκυρότητα ἢ τὴν ἀποτελεσματικὴτητα αὐτῶν τῶν "μετα-ιδρυτικῶν ἐπαναθεμελιώσεων",

ἓνα πρᾶγμα φαίνεται βέβαιο: ὅτι ἀπουσιάζει καταφανῶς μιά ὄραση κοινὴ τῆς θεολογίας, στό ἐσωτερικὸ τῆς ὁποίας θά εὔρισκαν ἀβίαστα θέση ὅλα τὰ θεωρούμενα ἢ προτεινόμενα ὡς τμήματα τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας. Κανεὶς ἄλλωστε σοβαρὸς ἐρευνητὴς δέν ὁμολογεῖ σήμερα ὅτι οἱ γερμανικοὶ κλάδοι ἔμποροῦν νά συνοψίσουν μέ συνέπεια τὴν ὀρθόδοξη θεολογία. Ἐξ οὗ καί τό πρῶτο ἐρώτημα: Ὑπάρχει στὴν παράδοσή μας κάποιο σχῆμα πού θά μπορούσε, ἔστω, νά περιλάβει αὐτὴ τὴν χύδην κατάστασι; Ἀ π ἄ ν τ η σ η π ρ ὶ τ η: τό πιὸ διαδεδομένο στοὺς συγγραφεῖς μας σχῆμα, αὐτό πού διακρίνει τὴν θεολογία ἢ ἄνω τάξη καί τὴν οἰκονομία, περιορίστηκε σέ μιά περιοχὴ, τὴν Δογματικὴ, καί, ὡς φαίνεται, ἀδυνατεῖ νά χωρέσει τὴν σημερινὴ θεολογικὴ δαψύλεια. Ἀ π ἄ ν τ η σ η δ ε ὑ τ ε ρ η: στὴν Θ' Ἐπιστολὴ τῶν Ἀρεοπαγίτικῶν Συγγραφῶν φιλοξενεῖται κάποια λιτὴ περιγραφὴ «τῆς παράδοσης τῶν θεολόγων» πού εἶναι μιά ἀλλὰ διττὴ. Ἄς διαβάσουμε τὰ στοιχεῖα τῆς στό ἐπόμενο διάγραμμα:

Διττὴ ἢ τῶν θεολόγων παράδοσις	
ἢ μὲν ἀπόρρητος	ἢ δὲ ἐμφανής
καί μυστικὴ	καί γνωριμωτέρα

ἢ μὲν συμβολικὴ	ἢ δὲ φιλόσοφος
καί τελεστικὴ	καί ἀποδεικτικὴ

τό δὲ δρᾶ	τό μὲν πείθει
καί ἐνιδρύει τῶ Θεῶ	καί καταδεῖται
ταῖς ἀδιδάκτοις	τῶν λεγομένων
μυσταγωγίαις	τὴν ἀληθείαν

καί συμπλέκεται
τῶ ρητῶ
τό ἄρρητον

Ἡ μοναδικότητα αὐτῆς τῆς περιγραφῆς δέν ἐξαντλεῖται στήν ὀλιστική ἢ τήν ἀνακεφαλαιωτική προοπτική της. Στό βάθος, καί ὑπό ὄρους ἐξάπαντος, εἶναι δυνατό νά ἀναγνωσθοῦν ὅλα βεβαίως τά γενετικά καί οὐσιώδη γνωρίσματα τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας, ἀλλά πρωτίστως καί ὑπερβαλλόντως εἶναι δυνατό νά ἀναγνωσθοῦν κατά τόν σωτήριο τρόπο τῆς χαλκηδόνιας "συμπλοκῆς" καί τοῦ θαβώρειου καταυγασμοῦ τους. Ἐν εἶδει δείγματος διττοῦ καί πολλαπλοῦ: πῶς δηλαδή ἓνα ποίημα αἴφνης εἶναι [ἤμπορεῖ νά εἶναι] καί «Φωνή Κυρίου ἐπί τῶν ὑδάτων», καί βακτηρία πιστῶν λατρευτική, καί ἄσκηση γραφῆς ἀπολαυστική, καί ἀσφάλιση τοῦ νοῦ λυσιτελής, καί σκεῦος τοῦ νοήματος διαμπερές, καί μνημεῖο τοῦ πολιτισμοῦ περικαλλές; Γιατί ὅμως τά ἐν χρήσει θεολογικά σχήματα ἀδυνατοῦν νά χωρέσουν ἢ νά συνυπάρξουν στό προηγούμενο ἀρεοπαγιτικό πλαίσιο; Κατά τήν ἀποψή μας ἡ ἀδυναμία εἶναι τριπλῆ καί ἐκφράζεται ἀπό ἓνα ἀσύμβατο τριῶν ἀνομοίων ἐπιπέδων (α) περιεχομένου, (β) μεθόδου καί (γ) ἀξιωματικῶν ἀρχῶν. Ἄς ξεκινήσουμε ἀπό τό τελευταῖο.

Οἱ σύγχρονοι θεολόγοι συνήθως ἀγνοοῦμε ἢ παραθεωροῦμε τούς ἀκριβεῖς ὄρους μέ τούς ὁποίους συγγραφεῖς ὡσάν τόν Ἅγιο Γρηγόριο τόν Παλαμᾶ ὀριοθετοῦσαν τόν περίβολο τῶν ἱερῶν καί τῶν θύραθεν γραμμάτων. Παραθεωροῦμε ἐπίσης ὡς ξεπερασμένη τήν τεχνική τους, αὐτή τῶν οἰονεῖ φαρμακοποιῶν, μέ τήν ὁποία προσελάμβαναν ἐπιτυχῶς «μόριόν τι» φυσικῆς γνώσεως ἀπό τή θύραθεν σοφία. Ἀκόμη, οἱ σύγχρονοι θεολόγοι ἀδυνατοῦμε νά κατανοήσουμε γιατί οἱ συγγραφεῖς μας ἀπορρίπτουν μετά βδελυγμίας τά «ἔνδοξα» καί τή συναφῆ διαλεκτική μέθοδο, ἐνῶ μέ καίριες προσαρμογές υἱοθετοῦν τήν ἀποδεικτική μέθοδο τῶν ἔξω φιλοσόφων. Ἀφήνοντας ἔξω ἀπό τήν ἀνάπτυξή μας αὐτές τίς "ἐπιστημολογικές λεπτομέ-

ρειες", ἄς σταθοῦμε γιά λίγο στήν εἰκόνα τοῦ θεολογικοῦ πεδίου καί ἄς ἀναζητήσουμε μίαν ἐγκυρη ἀρχαιολόγησή του. Ὁδηγός στήν ξενάγησή αὐτή ἡ ἱστορία τοῦ Μ. Foucault γιά τίς πνευματικές διεργασίες πού ὀδήγησαν στίς λεγόμενες «ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου».

Γιά τόν Foucault, οἱ μοντέρνες ἐπιστῆμες τοῦ 19ου αἰῶνος εἶχαν μακρά περίοδο ἐτοιμασίας πού ξεκινάει ἀπό τόν 17ο αἰῶνα. Στήν βάση τῶν σχετικῶν ζυμώσεων ὑπόκειται ἓνας κοινός (τρισιδιάστατος) χῶρος, ἀνοιχτός πρὸς τρεῖς κατευθύνσεις, πρὸς τήν βιολογία, τήν πολιτική οἰκονομία, καί τήν γλῶσσα ἢ φιλολογία. Αὐτό τό διάστημα ἢ «φιλοσοφία ἔχει παραδοθεῖ σέ ἓναν νέο ὕπνο· ὄχι στόν ὕπνο τοῦ Δογματισμοῦ ἀλλά στόν ὕπνο τῆς Ἀνθρωπολογίας. Κάθε ἐμπειρική γνώση, ἀρκεῖ νά ἀφορᾷ τόν ἄνθρωπο, ἰσχύει ὡς πιθανό φιλοσοφικό πεδίο, ὅπου πρέπει νά ἀποκαλυφθεῖ τό θεμέλιο τῆς γνώσης (...) Ἡ ἀνθρωπολογική διαμόρφωση τῆς μοντέρνας φιλοσοφίας συνίσταται στόν διχασμό τοῦ δογματισμοῦ, στόν καταμερισμό του σέ δύο διαφορετικά ἐπίπεδα πού ἀλληλοὑποβαστώνται καί ἀλληλοπεριορίζονται: ἡ προκριτική ἀνάλυση τοῦ τί εἶναι ὁ ἄνθρωπος στήν οὐσία του γίνεται ἡ ἀναλυτική ὅλων ὅσα ἤμποροῦν νά δοθοῦν ἐν γένει στήν ἐμπειρία τοῦ ἀνθρώπου».

Ἴδού λοιπόν ἡ καινουργῆς ἐπιστημολογική ἔννοια, ὁ ἄνθρωπος, ἡ ὁποία δημιουργεῖ μίαν ἐκρηξη ἐρευνητικοῦ προβληματισμοῦ μέ τήν τριπλῆ στερεομετρική μορφή πού μόλις ἀναφέραμε. Καί ἰδού τά διάδοχα σχήματα: στήν πλευρά τῆς βιολογίας ἔχουμε τήν δημιουργική ἐπέκταση τῆς ψυχολογίας, στήν πλευρά τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας τήν κοινωνιολογία, καί στήν πλευρά τῆς φιλολογίας τήν ἐνασχόληση μέ τά μνημεῖα καί τίς ἐκδηλώσεις τοῦ συνόλου πολιτισμοῦ. Σέ ἀντίθεση μέ τίς παλαιές ἐπιστῆμες, οἱ νέες δέν ἔχουν οὔτε αὐστηρῶς διακεκριμένο ἀντικείμε-

νο οὔτε ἀπολύτως ἐξειδικασμένες μεθόδους. Στήν ἱστορία τῶν Ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου παρακολουθοῦμε νά συνυπάρχουν καί τά τρία μοντέλα ἐπιστημονικῆς γνώσης πού χρησίμευσαν ὡς βάση στήν νέα ἐξέλιξη: τό βιολογικό μοντέλο, τό μοντέλο τῆς οἰκονομίας καί ἐκεῖνο τῆς φιλολογίας ἢ γλωσσολογίας. Καί μ' αὐτή τήν σειρά τό καθένα μοντέλο ὀρίζει τά ἐπιμέρους στάδια τῆς σχετικῆς ἐξέλιξης καί ἐπικυριαρχίας. Κατά τήν κυριαρχία τοῦ βιολογικοῦ μοντέλου δέν πέρασαν μόνον στόν κοινό χῶρο τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἐπιστημῶν τά σχήματα τῶν μαθηματικῶν καί τῆς τυποποίησης· ἐπιπροσθέτως καθιερώθηκαν οἱ ἐρευνητικές προτεραιότητες τῆς «λειτουργίας» καί τῆς «κανονιστικῆς ἀρχῆς». Ἀπό τό δεύτερο στάδιο τῆς οἰκονομίας (ἀπό τό ὅποιο ἐκπορεύτηκε ἡ κοινωνιολογία) καθιερώθηκε τό ζεῦγος τῆς «συγκρότησης» καί τοῦ «κανόνος». Καί ἀπό τό τρίτο στάδιο τῆς γλωσσολογίας-φιλολογίας καταχωρήθηκε στήν ἔρευνα τό ζεῦγος τῆς «ἐρμηνείας-σημασίας» καί τοῦ «συστήματος».

Τό ἀσύνηθες σ' αὐτό τό νέο ἐπιστημολογικό πεδίο δέν ἐντοπίζεται στά νεοφανῆ ἐρευνητικά ἐργαλεῖα καί σχήματα, ἀλλά στήν ρευστότητα καί τοῦ χώρου καί τῶν ἐρευνητικῶν ἀρχῶν πού μόλις μνημονεύσαμε. Οἱ ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου δέν ἀναφέρονται σ' ἓνα προκαθορισμένο καί σαφῶς διακεκριμένο πεδίο. Ὅλα «ὅσα μποροῦν νά δοθοῦν ἐν γένει στήν ἐμπειρία τοῦ ἀνθρώπου» συστήνουν τόν χῶρο αὐτῆς τῆς νέας ἀνθρωπολογίας. Μέ ἄλλα λόγια· «ὁ τόπος τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου ὀρίζεται στήν γειτονία, στά ἄμεσα σύνορα καί σέ ὅλο τό μῆκος τῶν ἐπιστημῶν ὅπου τίθεται ζήτημα γιά ζωή, γιά ἐργασία καί γιά γλῶσσα».

Ἡ ἐξέλιξη τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου θά ὀλοκληρωθεῖ μέ τίς ἐπόμενες (ἐπιστημολογικές) κινήσεις. (α) Ὑποχωρεῖ, μέχρι τοῦ σημείου τῆς ἐκλειψης, ἡ παλαιά

καί ἐνιαία Ἱστορία, αὐτή πού ἦταν τό κύριο ὄχημα ὄλων τῶν κλασικῶν περιόδων. Στή θέση τῆς θά ἐμφανιστοῦν ἀναρίθμητες μικρές ἱστορίες πού θά αὐτονομηθοῦν καί θά ἀκολουθοῦν τίς μικρές διαδρομές τῶν μικρῶν ἀντικειμένων. (Στίς σπουδές τοῦ Τμήματός μας ἔχουμε ἤδη ἐπιτύχει μιάν ἀξιοπρόσεκτη δωδεκάδα ἀπό μικρές καί μικρότερες ἱστορίες). (β) Κατ' εἰκόνα τῶν μικρῶν ἱστοριῶν στόν εὐρύτερο χῶρο τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἐπιστημῶν ἔχουν ἐπινοηθεῖ καί μικρές φιλοσοφίες γιά καθένα ἀπό αὐτά τά μικρά ἀντικείμενα. (Μισή δωδεκάδα παραλλαγῶν φιλοσοφίας ἐπιβιώνει ἤδη ἀπό χρόνου ἱκανοῦ στά ἑλληνικά θεολογικά τμήματα). (γ) Τό ἐπιστημονικό πέρασμα ἀπό τή συνείδηση καί τήν γνωστική (ἀνα)παράσταση στό ἀσυνείδητο θά σφραγιστεῖ μέ τήν ἐμφάνιση τῆς ψυχανάλυσης. Τέλος (δ) ἡ ὅλη διεργασία θά ὀλοκληρωθεῖ μέ τήν καθιέρωση τῆς Ἐθνολογίας.

Δέν χρειάζεται νά σταθοῦμε στίς κρίσεις τοῦ Foucault «γι' αὐτές τίς ψευδοεπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου» πού δέν εἶναι καὶ ἐπιστῆμες, ἀλλά ἀντλοῦν τό κύρος τους ἀπό τήν γειτνίασή τους πρός τίς θετικές λεγόμενες ἐπιστῆμες. Οὔτε ἡμπορεῖ νά συγκινήσει τοὺς παλαιομοντέρνους ἐθισμούς μας ἡ πρόβλεψή του ὅτι ἐπέρχεται στίς μέρες μας τό τέλος αὐτῶν τῶν ἐπιστημῶν. Καί ὅτι τό τέλος αὐτό θά ἐπισυμβεῖ μέ τόν τρόπο «πού σβήνει ἓνα πρόσωπο ἀνθρώπου φτιαγμένο ἀπό ἄμμο στό ἀκροθαλάσσι». Ἐκεῖνο πού κρίνεται ἐπιείγον εἶναι ἡ ὑποχρέωσή μας νά ὑπολογίσουμε μέ κάθε λεπτολόγο ἀκρίβεια καί συνέπεια τί σημαίνει νά ἀσκοῦμε τήν ὀρθόδοξη θεολογία ὡς μία τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου. Κι ἂν βεβαίως ἐπρόκειτο γιά τήν προτεσταντικὴ ἢ τήν νεώτερη ρωμαιοκαθολικὴ ἢ τήν τελευταία οἰκουμενικὴ θεολογία, ἐνδεχομένως τά πράγματα θά ἦσαν ἀπλούστερα, ἀφοῦ αὐτές οἱ θεολογίες ἐν πολλοῖς ἔχουν ἐξυφανθεῖ στά ὅρια τῶν παραπάνω

πνευματικῶν ζυμώσεων. Ἡ ὀρθόδοξη ὅμως θεολογία καί βρέθηκε ἔξω ἀπό αὐτές τίς διεργασίες καί προηγεῖται κατά τήν ἐπιστημολογική της θωράκιση ἀπό αὐτές τίς νεώτερες κατασκευές. Ὅταν δέ ὁμιλοῦμε γιά ἐπιστημολογική θωράκιση τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας, ἐννοοῦμε ὅλην ἐκείνη τή μακρά πνευματική σπουδή καί σκευή μέ τήν ὁποία οἱ συγγραφεῖς της τήν ὀριοθέτησαν μέ σπάνια ἀκριβογνωσία γενικῶς ἀπέναντι στήν οἰανδήποτε φυσική καί ἀνθρώπινη γνώση καί εἰδικώτερα ἀπέναντι στήν ἀρχαιοελληνική φιλοσοφία καί ἐπιστήμη. Ἀπό αὐτή τήν μακρά σπουδή συστήσαμε τό τρίπτυχο «ἄξιωματικές ἀρχές, μέθοδος καί πεδίο ἀναφορῶν», πού ἤδη μνημονεύσαμε.

Ἐχοντας παραδράμει τά δύο πρῶτα σημεῖα καί ἀναφερόμενοι ἐν προκειμένῳ στή σχέση τῶν πεδίων, ὀφείλουμε νά παρησιασθοῦμε ὅτι ἡ σύγχρονη ἀκαδημαϊκή θεολογία δέν κλονίζεται οὔτε ἀπό τό γεγονός ὅτι προσέλαβε ὡς ἴδια μέλη κάποιες ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου οὔτε κλονίζεται ἀπό τήν πρόταση νά μετακομίσει καί νά συστεγασθεῖ στό κοινό ἱερό τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἐπιστημῶν. Αὐτά ἤμποροῦν νά λειτουργοῦν ἐπ' ἀγαθῷ τῆς θεολογίας, ἐάν ἡ παλαμική ὑπόδειξη καί πρακτική τῶν «φαρμακοποιῶν» ἀσκεῖται σέ ὅλο τό φάσμα τῶν διεπιστημονικῶν της γειτνιασεων. Ἡ ἀδυναμία αὐτῆς τῆς ἀκαδημαϊκῆς θεολογίας ἔγκειται στό γεγονός ὅτι ἐκτέθηκε ἀνοχύρωτη καί ἀνυποψίαστη στήν προέλαση τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι ἀλώθηκε σχεδόν ἀμαχητί ἀπό τίς ἀρχές, τίς μεθόδους, τήν σκοποθεσία καί τόν ρηχότατο ἀνθρωποκεντρισμό τῶν θύραθεν ἐρευνητικῶν σχημάτων. Ὅταν αἴφνης ὡς τελευταῖες λέξεις τῆς θεολογικῆς ἐπιστημοσύνης ἀκούγονται ἐδῶ στήν Θεσσαλονίκη ἡ «σύνθεση καί ἡ συστηματικοποίηση», κι ὅταν αὐτά συζητῶνται μετ' ἐπιτάσεως στήν καρδιά τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας, τήν δογματική, τότε ἐννοοῦμε μέ ποιούς

ὄρους παρωχημένων δυτικῶν καί ἡμιθετικῶν ἐπιστημῶν μελετᾶμε καί ἐκθέτουμε σήμερα τήν πατρώα πίστη.

Ἡ ὀρθόδοξη θεολογία κατά τήν ἐν λόγῳ ἀνθρωπιστική της προσάρτηση τείνει νά ἀντιμεταλλάξει, χωρίς πολύ τό συνειδός, τρία μονογενῆ κατά τίς σχετικές ἐφαρμογές ἰδιώματά της. Ἐν πρώτοις τείνει νά μεταλλάξει τό ὑπερφυές ἐναντι τοῦ φυσικοῦ στό εἰδικό πεδίο τῶν ἐρευνητικῶν κριτηρίων, καί σ' ἐκεῖνο τῆς παιδευτικῆς πρακτικῆς. Ἐκ δευτέρου τείνει νά ἀπολέσει τό συναγωγικό καί διαχρονικό ἐπ' ἀμοιβῆ τοῦ κατακερματισμένου καί ἐνδοχρονικοῦ. Καί τρίτον τήν θέση τῆς ἀπλῆς καί ἐνοειδοῦς «θεογνωσίας», σπεύδουν νά καταλάβουν ἀτελείωτες γνώσεις καί μαθήσεις ἔγκυρες, ἐπιστημονικές, τεκμηριωμένες κ.ο.κ. Ἔτσι, ἐνῶ ὁ λογικός ἐξοπλισμός τῆς θεολογίας εἶχε στό παρελθόν προκύψει (ὁμολόγως πρός καί) ἀπό τήν θεανθρωπινότητα τῶν σωτηρίων ἐνεργειῶν μέσα καί ἔξω ἀπό τήν ἱστορία, ἡ σημερινή ἀκαδημαϊκή θεολογία κεῖται ἀποτελεσματωμένη σ' ἕναν ρηχότατο καί ἐν πολλοῖς ὑπέργηρο ἀνθρωποκεντρισμό καί ἐναβρύνεται ἐπί τῆ συναριθμῆσει της πρός τίς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου.

Ἄντι ἄλλου ἐπιλόγου ἢ συμπεράσματος, ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νά ἐπιθέσουμε ὡς κεφάλαιο στά εἰρημένα μιά αἰσιόδοξη διαφυγή πρός τό ἐγγύς μέλλον. Ἡ πρωτοφανῆς θεολογική δημιουργία τῶν τελευταίων τριάντα ἐτῶν ἐπέτρεψε στήν ἑλληνική θεολογία νά σταθεῖ στά δικά της πόδια, νά ἀναμετρήσει τό ἔχει της, νά ἀναμετρηθεῖ μέ ὅ,τι τῆς ἐπιβλήθηκε ἤ μέ ὅ,τι τήν περιβάλλει. Ἄνεξάρτητα ἀπό τίς διαθέσεις ἤ τίς σκοπεύσεις πού συντηροῦνται στά θεολογικά ἐγχειρίδια, ἀνεξάρτητα ἀπό τίς ἀθρόες προσαρτήσεις δυτικῶν σχημάτων —τά οἰκολογικά, τά φεμινιστικά, τά πολυπολιτισμικά εἶναι οἱ τελευταῖες παραλαβές—, ἐκεῖνο πού μᾶς χαροποιεῖ εἶναι τό γεγονός ὅτι αὐτό πού κερδίζει σταθερά ἔδαφος μεταξύ

τῶν νέων ἐρευνητῶν μας εἶναι τό ἐκκλησιωκεντρικό - λατρευτικό μοντέλο. Κάποιος φοιτητής μας, τεταρτοετής ὄντας, εἶχε ἤδη ἐπεξεργαστεῖ ἕνα ἐπιστημολογικό σχῆμα γιά τήν ὀργάνωση τῶν θεολογικῶν σπουδῶν πού ἀπετελεῖτο ἀπό ὁμόκεντρος εἰς τό συνεχές διευρυνόμενους κύκλους: τό κέντρο κατεῖχε ἐδραία καί θαυμαστή ἢ καθ' ἡμέραν λατρευτική πράξη τῆς Ἐκκλησίας. Καί ἄφηνε ὡς στοίχημα καί ὡς ἄθληση νά κερδίζεται κάθε φορά ἀπό τήν ἀρχή κάθε ἐπάλληλη διέυρυνση. Εἶναι ἕνα σχῆμα πού ἐνδεχομένως ἤμπορεῖ νά δοκιμάζει στό διηγετικές τή ζωοποιό δύναμη τῆς Ἐκκλησίας, τό σφρίγος τῆς ἐκκλησιαστικῆς θεολογίας.

3. ΑΠΟ ΤΗΝ ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ: Η ΑΝΟΙΧΤΗ ΔΙΑΒΑΣΗ

Ἡ πλῆ μέ συνέχει συγκίνηση ἐρχόμενος νά μιλήσω γιά τόν ἀείμνηστο Φίλιππο Σέρραρντ. Ἐκεῖνος εἶχε μπεῖ στόν κόπο νά διαβάσει ἕνα ἀπό τά βιβλία μου, εἶχε μάλιστα ἐμπιστευθεῖ ἐγγράφως τή θετική του κριτική σέ κοινό φίλο. Ὁ ὁμιλῶν, νεώτερος καί ὑπολειπόμενος κατά πολύ τῆς παιδείας ἐκείνου, δέν εἶχα ἀξιωθεῖ νά μελετήσω σέ βάθος τά ἔργα του, παρεκτός ὀρισμένων ἀναγνωσμάτων φοιτητικῶν ἀπό τήν σειρά «ΣΥΝΟΡΟ». Κοινοποιῶντας αὐτή τήν προσωπική στιγμή στοχεύω ἐξάπαντος νά φανερώσω κατά πόσον οἱ ἐπιγιγνώμενοι, οἱ μαθητές, ὑπολείπονται σέ λεπτότητα, ἐν πείρα, ἐν διακρίσει τῶν διδασκάλων τους.

Γιατί ὁ Σέρραρντ εἶναι διδάσκαλος. Πρῶτον, ἐπειδή εἶναι πεπαιδευμένος, μέ τήν ἔννοια τήν ἀρχαιοελληνική τοῦ ὅρου. Καί δεύτερον, ἐπειδή ἡ διδασκαλία του ἔχει μετρήσιμο, ψηλαφήσιμο, προσωπικό ἐκτόπισμα.

Ἄν θά μοῦ ἐπιτρέπατε νά δανειστῶ ἐνός ἄλλου διδασκάλου τό λόγο (ὅλοι οἱ λόγοι μας εἶναι δάνειοι — ἀκόμη καί ἡ ζωή μας), θά μπορούσα σέ μιά φράση νά χωρέσω τά λιγοστά τῆς προκειμένης εἰσηγήσεως. Ὁ

κυρ-Νίκος ὁ Πεντζίκης, αὐτός ὁ «τελευταῖος τῶν Βυζαντινῶν», ἀρχίζει ἓνα παλαιότερο ἔργο του μέ τό ἀκόλουθο βασανιστικό ἐρώτημα:

«Ποιά πράγματα εἶναι τοῦ νοῦ καί ποιά εἶναι τοῦ φωτός;»

Ἡ βιοτή ὀλόκληρη, τά μελετήματα, οἱ στίχοι, οἱ γραφές, οἱ ἀσκήσεις τοῦ Φιλίππου θά δέχονταν ἀβίαστα ὡς διακεκριμένο καί πλουμιστό ἐπίσημο αὐτό τό ἐναγώνιο ἀπόρημα. Σπανιώτατα τό ἔργο ἐνός ἐπιφανοῦς μπορεῖ νά δεχθεῖ τόσο λιτή καταχώρηση. Τό ἔργο τοῦ Σέρραρντ εἶναι ἀπλό, «τοῖς νοῦν βεβαίως ἔχουσι». Ἀκριβέστερα, εἶναι κοινότερα ἀπλό σέ ὅσους κοινωνοῦν μέ τήν ἴδια κοσμική, τήν συμπαντική ἀγωνία.

Μέ τήν παρέμβασή μου αὐτή διώκω μετά σπουδῆς νά θιξῶ, (δηλαδή μόλις ν' ἀγγίξω), δύο μελετήματα σχετικά μέ τήν ταλαιπωρία τῆς φύσης. Πρῶτον, τό ἄθλημα ἐν ταυτῷ καί χάρισμα νά λές τά παλαιά (ἀρχαιοελληνικά καί πατερικά) μέ νέον τρόπο. Καί δεύτερον, τό ἄλλο πνευματικό ἀπόκτημα, νά μήν πληγῶνεις τήν πνευματική μήτρα πού σέ γέννησε — ὅσο ἐκπορνευμένη κι ἂν αὐτή φαντάζει στά ἔκγονά της — ἀλλά νά διαλέγεσαι μαζί της.

Νά λές τά παλιά «ἐπιτελῶντας τά μέτρα τοῦ καιροῦ σου», θά φώναζε ἀπό τόν δεύτερο αἰῶνα ὁ Ἐπίσκοπος Ρώμης Ἰππόλυτος. Πόσες στ' ἀλήθεια ἄψογες ἀκαδημαϊκές μελέτες δέν ἔχουμε γιά τό περίφημο Δόγμα τῆς Χαλκηδόνας! Κι ὅμως, ἔξω ἀπό τούς συνοφρυωμένους — ἐν ὥρα τῆς κρίσεως — κριτές, σπανιώτατα κάποιος κινεῖται νά τίς φυλλομετρήσει. Ὁ Φίλιππος ἔχει τόν τρόπο ὄχι μόνον νά θέτει στό κέντρο τῆς δουλειᾶς του τήν ἀσύγχυτη ἔνωση τῶν δύο φύσεων στό πανάγιο πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ, ἀλλά κυρίως νά πείθει τόν ἀναγνώστη ὅτι ἡ ὀρθή ἀνάγνωση αὐτοῦ τοῦ δόγματος εἶναι ὁ μόνος

ν ο ς ὁ ρ ό μ ο ς γιά νά ξαναβροῦμε τόν ἀπομακρυσμένο Θεό, τόν διαλυμένο ἄνθρωπο, τήν χαμένη κτίση-φύση. Ἡ περιχώρηση ἐν Χριστῷ τῶν δύο φύσεων ὀδηγεῖ ἐξάπαντος στή συνεργασία ἀνθρώπου καί Θεοῦ, πρωτίστως ὅμως ἰσοροπεῖ σωστά καί σωστικά τήν ὑπερβατικότητα τοῦ Θεοῦ μαζί μέ τήν ἐνθαδικότητά του. Ἐξασφαλίζει ἐπίσης τά μείζονα ἐρμηνευτικά ἐρείσματα γιά νά πορευτοῦμε πρὸς τήν ἐπανεύρεση τοῦ χαμένου ἱεροῦ. Πρὸς τήν ἴδια κατεύθυνση καί μέ τόν αὐτό ἀπαράμιλλο τρόπο ὁ Σέρραρντ ἀξιοποιεῖ θαυμάσια ἄλλα τρία κεφάλαια τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησιαστικῆς πίστεως, τήν Σάρκωση τοῦ Λόγου, τή Μεταμόρφωση τοῦ Χριστοῦ καί τήν Ἀνάστασή Του. Καί σ' ὅλον αὐτόν τό δρόμο νά τοῦ φέγγει ὀδηγητικά τό ἓνα φῶς, αὐτό τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, μέ τό ὅποιο εἶναι πλήρης ὄχι μόνον ὁ οὐρανός ἀλλά καί ἡ γῆ, ἡ σύμπασα δημιουργία.

Ἀφήνοντας τά θεολογικά —πράγματα ἄλλωστε δύσκολα γιά ἐπαγγελματίες θεολόγους— ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νά περάσω στό ἄλλο φορτίο τῶν παλαιῶν, στά ἀρχαιοελληνικά, τό ὅποιο ὁ Φίλιππος διδάσκει νά τό φέρουμε ἀνάλαφρα — ἐκεῖνος μάλιστα τό φέρει ὡς διάδημα ὀλόχρυσο καί ἀκριβό. Γιά τή χρήση τῶν ἀρχαίων ἀπό τόν Σέρραρντ —ὄχι γιά τήν ἀρχαιογνωσία του— εἶναι ἄξιο καί δίκαιο νά φανερωθοῦν κάποιες εἰδικές ἐφαρμογές, πού δέν εἶναι καί τόσο ἐμφανεῖς στούς ἀμυήτους. Ὁ ἴδιος βέβαια τίς προσάγει ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς στήν ἀρχή ἐνός, τοῦλάχιστον, βιβλίου του. Κατά τήν ἀποψή μας, ὁ Σέρραρντ λειτουργεῖ στήν ὀργάνωση τῆς σκέψης καί τῆς γραφῆς του, πιότερο ὡς Ἕλληνα ἀρχαῖο καί πεπαιδευμένος, καί λιγώτερο ὡς Εὐρωπαῖος, ἐπιστήμων ἢ πολυμαθής: εἰδικώτερα διορίζει ἐν πρώτοις τίς ἀρχές, τίς ἀξιωματικές προτάσεις, καί ἐν συνεχείᾳ διερευνᾷ τίς συνειδές τους μέ κάθε δυνατή ἀκρίβεια,

ἐνῶ καί γιά τά δύο ἐπιζητεῖ κατεπειγόντως τό γενικό ἤ ὀλιγό πλαίσιο ὅπου τά προηγούμενα ἀναφέρονται, ἐντάσσονται ἤ λειτουργοῦν. Αὐτό τό τρίπτυχο συστήνει ἐν συνόψει τό ἀλφαβητάρι τῆς εὐκλείδειας λογικῆς ἤ τοῦ ἀριστοτελικοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου. Αὐτό τό ἰσχυρό ἐπιστημολογικό ἐργαλεῖο ἐνισχύεται ἤ πλουμίζεται ἐν συνεχείᾳ μέ εἰδικώτερες ἐκζητήσεις: τό πλαίσιο ἀναφορᾶς μπορεῖ νά εἶναι κοσμολογικό ἤ λειτουργικό, ἤ προσέγγιση διαχρονική ἤ ἐνδοπολιτιστική, ἤ ἀνάγνωση συγκριτική. Ἔτσι ὁ ποιητής Σέρραρντ φιλοτεχνεῖ τά μελετήματά του μέ τήν ἀκρίβεια ἤ τή δικαιοσύνη ἐκκλησιαστικοῦ συγγραφέα πάνω σέ δομικούς ἤ ὀλιστικούς κάμπους ἀρχαίων φιλοσόφων ἀλλά καί μέ τήν δοκιμασμένη ἐλευθερία τοῦ καλλιτέχνη πού δέν διστάζει νά ἐλέγξει τήν ἀντοχή τῶν ἀδύναμων λέξεων μπροστά στά ὀλοσθενῆ πράγματα.

Γιά νά κλείσουμε αὐτή τήν πρώτη καί ἀτελῆ ἀναφορά (στή χρήση τῶν παλιῶν μέ νέον τρόπο) θά ἐπιχειρήσουμε μιά μικρή σύνθεση πού θά εἶναι καί ὁδηγός γιά τή δεύτερη ἀναφορά μας. Πρόκειται γιά τή στέρεη θέση τοῦ Σέρραρντ περί τῶν γνωστικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου. Ἄν βεβαίως δεχθοῦμε ὡς ἰσχυρότερο τό τεκμήριο ὅτι ὁ Φίλιππος μετέφρασε σέ συνεργασία τή Φιλοκαλία στά ἀγγλικά, τότε ἐξηγεῖται σχεδόν αὐτόματα ἐκείνη ἡ μόνιμη μέριμνά του νά διακρίνει τά οὐσιώδη μέσα ἀπό τό φακό τοῦ γνωστικοῦ ὄργανου, μέ τό ὅποιο γνωρίζονται τά οὐσιώδη. Ἔτσι, αἴφνης, ἐρμηνεύεται ἡ πρωτοκαθεδρία πού παρέχει στόν πνευματικό νοῦ, στό νοῦ τῆς καρδιάς, ἐναντι τῆς ψυχικῆς ἤ τῆς αἰσθητικῆς ἀντίληψης. Ὅμως ἄς μοῦ συγχωρεθεῖ ἐν προκειμένῳ ἡ ἔγκληση: ἐνῶ πολλοί στίς μέρες μας ἀσχολοῦνται μέ τά νηπτικά καί πατερικά κείμενα, συνήθως δέ φτάνουν σ' ἐκείνη τή "διακεκριμένη κατάχρηση" τοῦ Φιλίππου. Δηλαδή,

πρῶτον νά βλέπει τά πράγματα μέ τόν πνευματικό νοῦ καί δεύτερον νά γνωρίζει τά ὅρια καί τήν ποιότητα τῶν ἄλλων γνωστικῶν δυνάμεων. Κατά τήν κρίση μας, ἐκεῖνο πού ἐρμηνεύει αὐτή τήν ἐμμονή εἶναι ὁ ἐρευνητικός ἐθισμός τοῦ Σέρραρντ ἀπό τήν ἀρχαιοελληνική φιλοσοφία (καί εἰδικώτερα τήν πλατωνική), ἡ ὁποία εἶχε ἤδη καταχωρήσει αὐτοδυνάμως τή συγκεκριμένη θεματική ἀναζήτηση. Αὐτός ὁ ἐθισμός τόν καθιστᾷ ἰδιαίτερα εὐαίσθητο νά συλλάβει τήν ἀντίστοιχη πατερική τροφοδοσία καί νά δώσει μέ σαφήνεια τή θεολογική πρόταση περί ἀληθείας μέ τούς ἀκριβέστατους βιβλικούς ὅρους τοῦ φωτός καί τῆς συσκίασης.

Ἦδη μ' αὐτή τή διάγνωση περάσαμε στό δεύτερο τμήμα τῆς εἰσηγήσεώς μας, στό πῶς δηλαδή διαβάσει ὁ συγγραφέας μας τή δυτική παράδοση. Ὁ Σέρραρντ ἐμφανίζεται ἀπολύτως πεπεισμένος, πρῶτον, ὅτι τά σημερινά ἀδιέξοδα τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι κυρίως ἀδιέξοδα τῆς "σύγχρονης ἐπιστήμης" καί, δεύτερον, ὅτι αὐτή ἡ ἀνθρωποκεντρική ἢ οὐμανιστική ἐπιστήμη ἔχει τίς θεωρητικές της ἀφορμήσεις σέ κάποιες θεολογικές ἀναθεωρήσεις τοῦ δυτικοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ ἀπώτερη ἀναδίφηση τοῦ Φιλίππου φτάνει ὡς τόν ἱερό Αὐγουστῖνο. Κατά τήν ἄποψή μας, αὐτή ἡ πρώτη προσέγγιση εἶναι ἐλάσσονος σημασίας γιά τό ἔργο του. Ἡ δεύτερη ἀνίχνευση του σταματάει στόν Θωμᾶ Ἀκινάτη καί ἀποδεικνύεται καταλυτική γιά τίς ἐρμηνεῖες του.

Δύο καίρια στοιχεῖα τῶν πηγῶν τοῦ ἐπιτρέπουν αὐτόν τόν ξεχωριστό σταθμό: α) ἡ ἀναθεώρηση τῶν πλατωνικῶν σχημάτων τῆς χριστιανικῆς κοσμολογίας μέ ἀριστοτελικά πλαίσια πού κρίνονται ἀσυμβίβαστα πρὸς ὀρισμένα χριστιανικά δόγματα· β) ἡ θωμιστική παρέμβαση στή διδασκαλία γιά τόν γνωρίζοντα τά πνευματικά, πνευματικό νοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχίζει, κατά τόν Σέρραρντ, ἡ μακρά πορεία κατά τήν ὁποία θά ἀναδειχθοῦν μονομερῶς οἱ ἄλλες (οἱ λογικές) δυνάμεις τῆς ψυχῆς, αὐτές πού θά τροφοδοτήσουν τόν νεώτερο ἐπιστημονικό ὀρθολογισμό τοῦ ἰζ' αἰώνα. Μέ τόν ἴδιο τρόπο, κι ἀφοῦ χάνεται σταδιακά τό ἐργαλεῖο ἢ τό μέσο νά βλέπουμε τά πνευματικά, ἀρχίζει ἀπό τότε ἡ σταδιακή ἀπο-ιεροποίηση τοῦ κόσμου καί τῆς φύσης: ὁ ἄνθρωπος πιστεύει γιά ἀληθινό καί πραγματικό ὅ,τι βλέπουν οἱ αἰσθήσεις του ἢ οἱ ψυχικές του δυνάμεις. Ἐντέλει, δηλαδή, προβάλλει πάνω στά πράγματα τίς δικές του εἰκόνες καί αὐτές ἐννοεῖ ὡς ἀλήθεια τῶν πραγμάτων.

Γιά τούς περισσότερους ἀπό μᾶς —ἐνδεχομένως σέ ὅλους μας— εἶναι σχετικά γνωστές αὐτές οἱ ἐρμηνεῖες. Πολλοί ἄλλωστε καί Εὐρωπαῖοι ἱστορικοί τῶν ἰδεῶν καί Ἑλληνες θεολόγοι τίς χρησιμοποιοῦν εὐρύτατα πλέον στίς καθ' ἡμέραν προφορικές καί γραπτές διατριβές τους. Ἐδῶ ἀκριβῶς ἐντοπίζεται ἡ εἰδοποιός διαφορά ἀνάμεσα στόν πνευματικό ἀσκητή τῆς σκέψης Σέρραρντ καί στόν ἐπιστήμονα ἢ ἐρευνητή. Ὁ ἀείμνηστος Φίλιππος δέν υἱοθετεῖ ἐπιστημονικές ἀπόψεις γιά νά στηρίξει ἢ νά ἀναδείξει μιά πρόταση πίστεως (αὐτό τό θεωρεῖ μάλιστα παγίδα ἐπικίνδυνη). Ὁ Σέρραρντ κρίνει πνευματικά τίς ἐπιστημονικές ἐξελιξεις. Καί ἰδού ἕνα πειστικό —ἐν πολλοῖς ἀσύνηθες— τεκμήριο.

Ὅλοι θά ἔχουμε ἀκούσει ὅτι οἱ τελευταῖες ἐπιστημονικές θεωρίες ἀκυρώνουν τό μηχανιστικό μοντέλο πού ἐπικρατοῦσε τούς τελευταίους αἰῶνες. Ἐνδεχομένως θά ἔχουμε ἐπίσης ἀκούσει ὅτι ὀρισμένες ἀπό αὐτές τίς θεωρίες βρίσκονται πολύ κοντά — ἴσως καί συγγενεύουν πρὸς ὀρισμένες ἀλήθειες τῆς πατερικῆς θεολογίας. Δάσκαλοι σεβαστοί καί διακεκριμένοι εὕρισκαν αἴφνης χτυπητές ἀναλογίες δομῆς ἀνάμεσα στήν πατερική ἐρμηνεία

τῆς ὕλης, τῆς δημιουργίας, τῆς ἐνέργειας, καί σέ σύγχρονες ἀπόψεις τῆς φυσικῆς. Φίλος μάλιστα καθηγητής ἀπό τό Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο, σέ δίτομο ἔργο, ἀξιοποίησε αὐτές τίς συγγένειες ἢ συμπτώσεις πού παρατηροῦνται ἀνάμεσα τῆς νεωτερικῆς νοοτροπίας καί τῆς πατερικῆς θεολογίας. Ἐπιτρέψτε μου τήν ὁμολογία ὅτι ζήλευα αὐτές τίς δημιουργικές συγκλίσεις, αὐτό τόν γόνημο καί προωθημένο διάλογο σύγχρονης ἐπιστήμης καί θεολογίας. Ὅμως ὡς θεολόγος καί ὀλίγον ἱστορικός τῆς φιλοσοφίας διέκρινα ἀμυδρῶς καί κυρίως ἀπό τό παρελθόν, κάποια κωλύματα ἀσυμβατότητας, κάποια τροπικά ἀσύμπτωτα.

Σ' αὐτό τό κρίσιμο σημεῖο ὁ Σέρραρντ ἔρχεται νά καταθέσει πρὸς συζήτηση τήν ἀταλάντευτη θεολογική του μαρτυρία. Ἰδού πῶς καί τί ἀποφαίνεται σχετικά. Ἡ νεωτερική φυσική, αὐτή πού τάχατες ξεπέρασε τό παλιό μηχανιστικό μοντέλο, λειτουργεῖ στό ἐννοιολογικό πλαίσιο τῆς παλαιᾶς φυσικῆς μέ δύο-τρεῖς ἀξιοσημεῖωτες διαφορές:

Πρῶτον «ἡ αἰτιότητα τῆς παλαιᾶς φυσικῆς πού ἐφαρμοζόταν σέ μεμονωμένα ἀντικείμενα, ὑποκαταστάθηκε τώρα ἀπό τήν ἀντίληψη περί στατιστικῆς αἰτιότητας». Σ' αὐτήν «οἱ πιθανότητες τῶν ἀτομικῶν γεγονότων καθορίζονται ἀπό τή δυναμική τοῦ ὅλου συστήματος. Βρισκόμαστε ἀπλούστατα σέ μεγαλύτερο κλουβί».

Δεύτερον καί σημαντικώτερο, πού συνιστᾶ ἐξἄλλου θετικώτερη ὑπηρεσία κατά τόν Σέρραρντ. «Ἡ νεωτερική φυσική ἀποδεικνύει, σαφέστερα ἀπό ποτέ ἄλλοτε, τήν τέλεια ἀνικανότητα τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης νά πεῖ ὅτιδήποτε γιά τή φύση τοῦ σύμπαντος πού μποροῦμε νά τό πιστέψουμε».

Καί τρίτον, «ὁ νέος ρόλος πού ἀποδίδεται στή συνείδηση τοῦ παρατηρητῆ-ἐρευνητῆ, ἀλλά πού φανερώνει

ἐντέλει τὸ ἀδιέξοδο τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης». Κατὰ τὸν Σέρραρντ οἱ τρεῖς γνωστότερες θεωρίες τῆς νεωτερικῆς ἐπιστήμης (κβαντική, τῆς σχετικότητας, τῆς ἐξελίξεως) δὲν εἶναι παρά ἀναπόφευκτες λογικὲς συνέπειες ἀπὸ τὸ ἐννοιολογικὸ πλαίσιο τῆς καθιερωμένης ἐπιστήμης. Ἡ νεωτερικὴ φυσικὴ εἶναι ἡ παλιὰ φυσικὴ σὲ νέο ἔνδυμα.

Σταχυολογήσαμε κάποιες ἀπόψεις τοῦ ἀείμνηστου Φίλιππου Σέρραρντ μὲ κύριο γνώμονα ἀλλὰ καὶ στόχο νὰ δεῖξουμε τὴ θεολογικὴ του συνείδηση ἐν ταύτῳ καὶ ἀγωνία γιὰ τὰ μείζονα προβλήματα τοῦ καιροῦ μας. Γιὰ τὸν Σέρραρντ ἦταν ὁ Σχολαστικὸς καὶ ἐπιστημονικὸς ἀπανθρωπισμὸς τοῦ ἀνθρώπου πού ἔδωξε τὸ θεῖο καὶ τὸ ἱερό ἀπὸ τὴ φύση, καὶ ὁδήγησε ἐν συνεχείᾳ στὸ βιασμὸ τῆς φύσεως. Οἱ ὅροι τῆς ἀνάγνωσής του εἶναι κατὰ κύριο λόγο θεολογικοί. Ὁ ἴδιος δὲν συζητᾷ θέματα οἰκολογίας — οὔτε τὴ λέξη δὲν χρησιμοποιεῖ! Μᾶς φέρνει ὅμως πάνοπλους μέχρις αὐτῆ τὴν ἀνοιχτὴ διάβαση. Κι ἀφήνει στὸν καθένα νὰ πορευτεῖ μὲ τὴν ἀπλούστερη ὁδοσήμανση τῆς ἱστορίας, μὲ τὸ χρυσοποικίλο χρῶμα τοῦ φωτός κι ἄν, ὅπου χρειαστεῖ, μὲ τὸ κιαρο-σκοῦρο τῆς σκιαμαχίας. Εἶναι τὰ χρώματα-ὁδοδείκτες τοῦ Ἑλληνοσ λόγου πού γράφονται στὴν ὀμηρικὴ ἀμφιλύκη ἢ μὲ τὸ δισάκι τοῦ Θεόφιλου. Ἡ καρδιά καὶ ὁ νοῦς τοῦ Φιλίππου εἶναι ὀριστικὰ δοσμένα στὸ πρῶτο χρῶμα, τοῦ φωτός, στὸ χρῶμα τῆς Μεταμόρφωσης πού τόσο ὕμνησε κι ἄλλο τόσο ἀγάπησε!

4. ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΣΕΡΡΑΡΝΤ, Ο ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΕΙΔΩΣ

Κεφάλαιον, πῶς νὰ θέσει κάποιος, τοῖς εἰρημένοις; Ὅταν ἡ παρουσία τοῦ ἀείμνηστου Φιλίππου σκέπει, ἤγουν ἐπι-καλύπτει, τὴ δική μας διοργάνωση κι ὅταν οἱ φίλοι οἱ ξεχωριστοὶ τοῦ Φιλίππου, πού μᾶς συνέδραμαν, ὑπερακόντισαν τοὺς σχεδιασμούς μας, πῶς νὰ θέσει κάποιος κεφάλαιον τοῖς εἰρημένοις;

Ὁ Τομέας Δογματικῆς θεολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης ἐννοεῖ καὶ ἀναμετράει τίς μικρές του δυνάμεις πρὸς τοὺς μεγάλους τῆς μιᾶς παράδοσης. Ἦδη γιὰ δεκαετίες τώρα, περισσότερες ἀπὸ τρεῖς, ὁ διδάσκαλός μας —σήμερα καὶ Κοσμήτορας τῆς Θεολογικῆς— Νίκος Ματσούκας, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ἔταμε τὴν σχετικὴ ὁδὸ, ὑποδεικνύει τὴν ἐξοδὸ τῆς ἐπιστημονικῆς θεολογίας πρὸς τὴ ζωὴ, τὴν διανόηση, τὸν πολιτισμὸ. Οἱ μαθητές του ἔχουμε ἤδη, πρό πολλοῦ τοῦ χρόνου καὶ ἱκανοῦ, πεισθεῖ ἢ ἡ θεολογία θὰ ἐπανεύρει τὴν οἰκουμενικὴ τῆς διάστασι ἐν ταύτῳ καὶ λειτουργία ἢ θὰ λησμονηθεῖ στὰ ράφια τῶν σπουδαστηρίων τῆς (...)

Τιμῶντας ἑαυτὸν ὁ Τομέας Δογματικῆς Θεολογίας

ἀνταπέδωσε, ὡς συνδιοργανωτής, τιμῆς ἐλάχιστης φόρον στήν οἰκουμενικήν προσωπικότητα τοῦ Φιλίππου Σέρραρντ. Καί ὁ Φίλιππος ἦταν δημιουργός συνάμα καί ἀνακεφαλαιωτής πολιτισμοῦ. Ποιητής ἐν ταύτῳ καί ἐρμηνευτής. Ὡς γνήσιος ἐραστής τῆς ὄντως ζωῆς ἐθεώρησε τά ἐνδότερα καί «τοῖς πολλοῖς ἀθεώρητα. Τά ἐν τῇ σιγῇ ἐναποκείμενα καί ἐν τῷ ἀτριβεῖ φυλαττόμενα. Μετ' οὐ μικράς, καί ἐν ἀσκήσει, ὁδοιπορίας», ἀποκατέστησε τίς οἰονεῖ ἐγγενεῖς λοβοτομές τοῦ λογιστικοῦ —αὐτές πού ὁ ἴδιος χρονολογεῖ ἀπό τόν αἰῶνα τοῦ Ἀκινάτη— καί εἰσώκισε στή διάνοια τό θεοειδές καί τέως ἀπεσκορακισμένον.

Οἱ νεώτεροι θεολόγοι τά ἴδια διαβάζουμε μ' ἐκεῖνα, πού διάβαζε ὁ Φίλιππος, γράμματα. Ἐμεῖς βεβαιώνουμε πανηγυρικά τό θραυσματικόν τοῦ κόσμου καί τῆς ψυχῆς μας. Ἐκεῖνος ἐλειτούργει διαφερόντως ὡς τό καταρχάς, βασιλεύς καί μεσίτης ἀναμέσον τῆς ὅλης δημιουργίας καί τοῦ ἐνός δημιουργοῦ. Τό ἐρώτημα δέν εἶν' ἐχθεσινό· εἶναι παλαιό ὅσον καί ἡ παλαιότητα τοῦ παρόντος αἰῶνος. Τό ἐρώτημα δέν γράφεται μόνο μέ τά γράμματα. Ὁ ἐν ἀγίοις Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος τό ὑπεζωγράφησε καί μέ τά πράγματα.

Ὅρα τόν ὕπνον ὁ ἄπιστος, καί προσκυνεῖ
θεόν γάρ εἶναι νομίζει·
ὄρα τήν γῆν καί θεραπεύει,
καί πρὸς τά αἰσθητά κέχηεν.

Ἄλλ' ἡμεῖς οὐχ οὕτως·
ἀλλ' ὄρωμεν τόν οὐρανόν,
καί τόν πεποηκότα αὐτόν θαυμάζομεν·
οὐ γάρ θεόν αὐτόν, ἀλλ' ἔργον
εἶναι Θεοῦ πεπιστεύκαμεν.
Ὅρω τήν κτίσιν ἅπασαν,

καί δι' αὐτῆς χειραγωγῶμαι πρὸς τόν δημιου-
γόν.

Ὅρα πλοῦτον ἐκεῖνος, καί κέχηνε καί ἐκπέ-
πληχται·

ὄρω πλοῦτον ἐγώ, καί καταγελῶ.
Ὅρα πενίαν ἐκεῖνος, καί ὀδύρεται·
ὄρω πενίαν ἐγώ, καί ἀγάλλομαι.

Ἐτέρως ἐγώ βλέπω τά
πράγματα καί ἐτέρως ἐκεῖνος.
Οὕτω καί ἐπὶ τοῦ θανάτου ποιῶμεν (...) καί καθάπερ ἐπὶ τῶν γραμμάτων τοῖς μὲν αὐτοῖς ὄρωμεν αὐτά ὀφθαλμοῖς οἳ τε εἰδότες, οἳ τε ἀγνοοῦντες τά γράμματα, οὐ τῇ αὐτῇ δέ διανοίᾳ ἀλλ' οἳ μὲν οὐκ εἰδότες γράμματα, ἀπλῶς εἶναι νομίζουσι τά βλεπόμενα, οἳ δέ ἐπιστάμενοι μετὰ πολλῆς τέχνης τόν ἐναποκείμενον νοῦν ἀναλέγονται· οὕτω δὴ καί ἐπὶ τῶν πραγμάτων τοῖς μὲν αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς ὄρωμεν τά συμβαί-
νοντα,

οὐ τῇ αὐτῇ δέ διανοίᾳ καί γνώμῃ (...)

Νά βλέπεις πράγματα τά αὐτά, νά διαβάσεις γράμματα τά ἴδια, νά ἔχεις μάτια τά κοινά, ἐξάπαντος ἀνοιχτά, κι ὅμως ὁ κόσμος, κόσμημα καί Θεός δημιουργός, νά μένουν κλειστά σφραγῖσιν ἐπτά, νά μήν φτάνουν φωτόβόλα καί φωταυγῆ στό δῶμα τῆς διανοίας. Ὁ Φίλιππος μέ τήν βιοτή καί τό ἔργο του δέν δίδαξε μόνο πῶς ἡμπορεῖς νά ἐκσαώσεις τήν ἀλυσίδα «τῶν ταύτων», νά ἀξιωθεῖς καί τῆς «αὐτῆς διανοίας». Κυρίως, τουτέστιν

ὑπερβαλλόντως, διερμήνευσε πῶς μέ τήν μιά, τήν κοινή διάνοια, τόν ἕνα νοῦν τῶν εἰς Χριστόν πιστευόντων, ἤμπορεῖ ὁ συναθλητής του νά διαλύει τά μεσότοιχα τῶν φραγμῶν, νά ἐνοποιεῖ τά τό πρῖν διεστηκότα, νά λειτουργεῖ ὡς δισκάριον τῆς κομιδῆς ἱερόν γιά ἅπασαν τήν κτίσιν πρὸς τόν ἕνα δημιουργό.

Ὁ Φίλιππος ἐπιστάμενος καί εἰδῶς γράμματα, ἀνελέξατο μετά πολλῆς τῆς τέχνης τόν ἕνα νοῦν τόν ἐναποκείμενον καί τοῖς πράγμασιν καί τοῖς γράμμασι.

5. Η ΚΑΤΑ ΖΟΥΡΑΡΙΝ ΣΤΑΥΡΟΕΙΔΗΣ ΑΘΛΗΣΗ

Βαθειά μέ συνέχει συγκίνηση, ἀγαπητοί φίλοι, ἐρχόμενος νά ὁμιλήσω γιά τό τελευταῖο βιβλίο τοῦ Κώστα Ζουράρι. Γιατί ἐν πρώτοις, ὁ Κώστας εἶναι φίλος· δηλαδή μέ τιμᾶ, πρῶτος ἐκεῖνος, μέ τήν φιλία του. Καί πῶς ἤμπορεῖς νά μιλήσεις δημοσίως γιά ἕναν φίλο; Γιατί δεύτερον, στιγμές αὐτοῦ τοῦ βιβλίου τίς ἔζησα μέ ἔνταση, καί προσωπική, τά τελευταῖα χρόνια (...). Καί πῶς φτάνεις νά πεῖς εἰς τό φανερόν πράγματα ἀπό τήν φύση τους προσωπικά; Γιατί, τρίτον, τό βιβλίο πού κρατᾶτε, ὅπως καί ὁ συγγραφέας του, ἀρνοῦνται πεισματικά νά χωρέσουν ἢ νά ἐξαντληθοῦν σέ τούτη ἢ τήν ἄλλη, σέ μία, δῆλον ὅτι ἐπιστημονική καταχώρηση. Καί πῶς δύνασαι νά ξεφορτωθεῖς τήν βαρειά σκευή τῆς ἐπαγγελματικῆς ἐπιστημοσύνης, ἰδίᾳ, ἂν ὅπως ἐγώ, μέγα φρονεῖς γιά τήν ἰσχύν της; Ὁκονόμησα αὐτές τίς ζόρικες δυσκολίες μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο — γι'αυτό καί ἐπιζητῶ ἐκ προοιμίου τήν ἐπιείκεια. Τήν ἰδική σας, καί τοῦ Ζουράρι. Πάλαιψα κατά τήν μελέτην τοῦ βιβλίου νά βάλω δεύτερο τόν μικρόν μου

Παρουσίαση τοῦ βιβλίου Ἔθλια, ἄθλια, θέμεθλια (Θεσσαλονίκη 1997).
Συνεισηγητές, Εὐάγγελος Βενιζέλος, Ἰγουργός Πολιτισμοῦ, καί Θόδωρος Ζιάκας, συγγραφέας.

έξοπλισμό τόν έπιστημονικό. Καί πάσχισα νά άφεθῶ μέ έμπιστοσύνη στά παίγνια τοῦ βιβλίου. Ἐπέλεξα, δηλαδή, σχήματα καί συστατικά τοῦ ἴδιου τοῦ βιβλίου γιά αὐτή τήν παρουσίαση. Μέ πρῶτο σχῆμα τόν πολυσθενή, άκριβέστερα τόν πανσθενή λόγο τῆς εικόνας. Ἰδού ὁ μικρός μου ὀβολός στήν προκειμένη χαρά τοῦ βιβλίου.

Αἰνικτής ὁ Ζουράρις καί στήν πρώτη καί στήν τελευταία σελίδα. Γιά τόν φίλο αναγνώστη, ἡ δομή τοῦ ἔργου, ἡ τριμερής, εἶναι έπιμελῶς σχεδιασμένη ὡς ἄλλο έργό-χειρο μονάζοντος άσκητοῦ. Φαντάζομαι, στήν ψυχή τοῦ συγγραφέα καί στήν καρδιά τοῦ αναγνώστη, τό βιβλίό νά μορφώνεται στό ψηλαφητό σχῆμα ενός Σταυροῦ, ενός άσυνήθους Σταυροῦ. Τό ὀρθιο μέρος, τό κύριο σῶμα τῆς γραφῆς νά τό γεμίζουν τά Σχόλια στίς Δοκιμές τοῦ Σεφέρη, «οἱ Γλῶσσες στίς Γλῶσσες τοῦ Σεφέρη». Αὐτές καλύπτουν τά τρία πέμπτα τοῦ βιβλίου καί ἔχουν λάβει τόν προπονητικό καί άσκητικό τίτλο ΑΘΛΑ. Ἐνθεν καί ένθεν κρέμανται από τήν ὀρίζοντια δοκό ἡ άρχή καί τό τέλος τοῦ βιβλίου, τά ΑΘΛΙΑ άριστερά, τά ΘΕΜΕΘΛΑ δεξιά. Καί κάτι σημαδιακό στήν ὄλη φιλοτεχνία: τά ἄθλια νά κινουῦν, νά ὠθοῦν πρός τά κάτω, τά θέμεθλα νά μεταίρουν ές τά ἄνω. Καί τό ὄλο σχῆμα νά λοξεύει κάπως μέ φιλανθρωπία. Ἡ συμβατική μας λογική θά πρότεινε ένδεχομένως ἄλλη διάταξη τοῦ βιβλίου, δηλαδή τοῦ Σταυροῦ. Ὁ Κωστής, πραγματικός ντελής, ανατρέπει αὐτή τήν λογική.

Πρός τί άφορᾶ ἡ ὄλη κατασκευή ἡ σταυροειδής; Σύμφωνα μέ τά ρητά τοῦ συγγραφέα (π.χ. σελ. 420) ὁ σκοπός τοῦ βιβλίου εἶναι ἕνας καί μονοειδής: νά άρθρωθοῦν μέ συνέπεια τά μείζονα ἐκεῖνα στοιχεῖα ἡ συστατικά πού έξυφαίνουν τό καθ' ἡμᾶς πολίτευμα. Ἄς μοῦ επιτρέψει ὁ Ζουράρις, αὐτό εἶναι ἕνα πολύ καλό, ἴσως ἕνα ἄριστο πλατωνικό ψέμα. Μέ ἄλλα παθιάζεται ὁ

συγγραφέας, σ' αὐτό τό βιβλίό. (...) Γιαυτό ἄς επανέλθουμε στήν εικόνα τοῦ Σταυροῦ.

Γιατί ὁ Κωστής επέλεξε τόν Σεφέρη, καί δῆ τά πεζά, γιά νά διδάξει «Στοιχείωση τοῦ καθ' ἡμᾶς πολιτεύματος», γιά νά χτίσει τό ὀρθιο τό κυρίως σῶμα τοῦ βιβλίου; Ἄ π ά ν τ η σ η π ρ ῶ τ η , μέ τόν τρόπο τοῦ ποιητῆ: διότι ἡ μόνη ἡ λογοτεχνία, στίς μέρες μας ἔχει διασώσει αὐτή τήν παλαιά, τήν άριστοκρατική, εὐρυχωρία νά άγκαλιάζει ὀλόκληρη τή ζωή, νά εἶναι καί φύσει καί θέσει γαῖα εὐρύστερος. Ἄ π ά ν τ η σ ε ς δ ε ὕ τ ε ρ ε ς , εκ τοῦ αντιθέτου από τόν αἰνικτή Ζουράρι: οἱ έν χρήσει έπιστημονικοί καί λοιποὶ λόγοι, ἔχουν παγιδευτεῖ στίς μικρές τους περιοχές, άκκίζονται στό μονό παιχνίδι καί άδυνατοῦν νά συν-χωρέσουν αὐτή τήν εὐρυχωρία τοῦ ἡμετέρου πολιτεύματος. Ἄγνοοῦν τά διπλᾶ παιχνίδια, τά κατά τό συναμφότερον παιχνίδια. Ἄ π α ν τ η σ ε ς τ ρ ῖ τ ε ς : οἱ έπιστημονικοί λόγοι έξ αἰτίας τῆς ἀλλότριας έπιστημολογίας άδυνατοῦν νά προσπελάσουν στό βάθος, στά μνημεῖα, στήν διαχρονική ένότητα αὐτοῦ τοῦ πολιτεύματος. Ἐξ οὗ καί ἡ πελώρια, ἡ ασύγνωστη, ἡ ασύλληπτη ἰ τ α μ ὀ τ η ς τοῦ Ζουράρι. «Πετάω, χωρίς οἶκτο κανέναν, ὀλόκληρη τή δυτική βιβλιογραφία, τήν δυτική έπιστημολογία, καί επιλέγω νά ἄθληθῶ, νά γυμναστῶ στίς πηγές τῆς δικῆς μου παράδοσης, διαβάζοντας μάλιστα αὐτές τίς πηγές μέ ὄρους έσωτερικούς τῶν ἴδιων τῶν πηγῶν». Ἐτσι γιά παράδειγμα ὁ Ἅγιος Μάξιμος ἔρχεται σέ θεσπέσια άρμογή εις τά πεζά τοῦ Σεφέρη καί ὁ Δαμασκηνός εις τά νεομαρτυρολόγια τῆς Τουρκοκρατίας. Ὁ Ζουράρις άγνοεῖ ἴσως τήν φράση ἄλλ' επ-ανακαλύπτει τήν άρχαία έλληνική έρμηνευτική "Ὁ Ὅμηρος έρμηνεύεται μέ τόν Ὅμηρο..." Ἐμεῖς ἐδῶ θά λέγαμε: ὅτι οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς έρμηνεύονται μέσω ἑλλήνων συγγραφέων, ἡ ένιαία έλλη-

νική παράδοση μέσω τῆς ἐνιαίας παραδόσεως. Γιά νά ἐπανεισαγάγουμε τόν εικονικό λόγο πού πάει νά σθηστεῖ, συγκαταβῆτε στήν ἀκόλουθη σχηματική μετάβαση: Ἄς φανταστοῦμε τά ἄθλα καί τά ἄθλια παῦλα θέμεθλα, τόν ζουράρειο σταυρό, νά σχηματίζεται, καλύτερα νά μετεωρίζεται πάνω στό πέλαγος. Ὡσάν τόν παλιό καιρό τοῦ Μωϋσῆ. Πάνω ἀπό τό ἐρυθραῖο, ἤ τό αιμάτινο πέλαγος. Φανταστῆτε τόν Ζουράρι ὡς ἄλλον ποιητή (στόν κῆπο μέ τίς αὐταπάτες) νά μαζεύει «ρήματα τοῦ πόντου ἀλιευμένα τό καταμεσήμερο». Ἐδῶ ἀνιχνεύουμε μία δυσθεώρητη διαχρονική πύκνωση: τό πέλαγος τῶν βιβλίων (Ἰππόλυτος) ἤ τῆς ζωῆς (Ὁμηρος καί Μέγας Κανών). Ὁ κάτω καί ὁ ἄνω βυθός ἐνός Μ. Ἀθανασίου ἤ ἐνός Γρηγορίου Θεολόγου. Τάλαντο ἀπό Θεοῦ μονογενές καί ἄσκηση μελέτης ἀπροσμέτρητης, νά βλέπεις ὑπό, νά υποψιάζεσαι πόθεν θά ἀντλήσεις —γιά πρώτη φορά— αὐτά τά κρυμμένα στή λήθη στοιχεῖα τοῦ δικοῦ μας πολιτεύματος. Καί ἀφοῦ τά ἐντοπίσεις, πῶς νά τά φέρεις εἰς τό φῶς, πῶς νά τά κοινωνήσεις εἰς τούς φίλους. Ἀφοῦ καί διά νόμου ἔχουν ἀπαγορευτεῖ, καί στή χλεύη ἔχουν ριφθεῖ, καί οἱ διάκονοί τους ἔχουν ἀποκλειθεῖ ἀπό τόν δημόσιο λόγο μέ ἐντολές τῶν «ἰδιαίτερων γραφείων»;

Μ' ὄλον ὅτι νοιώθω συγγενής ἄχρις ἀλληλέγγυος ἔργω καί λόγῳ πρός τόν Ζουράρι γι' αὐτή τήν ἔμμονη προσήλωσή του στίς πηγές, καί δὴ στίς Ἑλληνικές — δηλαδή μόνον στίς Ἑλληνικές, ὀφείλω νά ὁμολογήσω τόν θαυμασμό μου γιά τήν μαστορική μέ τήν ὁποία διαβάζει αὐτές τίς πηγές. Ὁ Ζουράρις δέν ξέρει μόνον γράμματα ἀρχαῖα, βυζαντινά, νεώτερα. Παρακολουθῶ τόν Ζουράρι, νά διαβάζει συνεχῶς τά αὐτά γράμματα τώρα στά πενήντα τόσα του χρόνια ὡσάν ἐρωτευμένος νεαρός ὑποψήφιος γιά διδακτορικές ἐξετάσεις. Κι ὅταν τό ὀξυμμένο καί ἀσχημένο αἰσθητήριό του πιάσει ἕνα θρόι-

σμα (αἰσθόμενος τόν θροῦν) πού ἔρχεται ἀπό τά τελευταῖα μόλις τρεῖς χιλιάδες χρόνια (κατά πῶς ἐκεῖνος λέει), τότε ἀρχίζει μία πάλη τιτανική: νά βγεῖ στήν ἐπιφάνεια ὅ,τι βαθύτερο, ὅ,τι τιμαλφέστερο ἔχει περιεγκλεισθεῖ στό «ἐξόδιο σάβανο μιάς γραφῆς». Ἀρτιώνοντας τήν εἰκόνα τοῦ πελάγους πού σχίζεται σταυροειδῶς, φαντάζομαι τίς ἐπάλληλες ἀναπτύξεις ἐνός κειμένου (ἀρχαίου ἢ νέου, τό ἴδιο κάνει) νά ἔρχονται «κατά ριπάς καί κατακυμάτων» (οἱ φράσεις εἶναι τοῦ βιβλίου, ἡ δεύτερη ὡς μία λέξη εἶναι τοῦ Ἑλύτη). Ἴδού ἡ θεσπέσια, ἡ σωκρατική, ρωμέηκη μέθοδος τοῦ Ζουράρι στό βιβλίο: ἀρχίζει συνήθως μέ μικρά ἀνεπαίσθητα κύματα πού μόλις θροῖζουν στήν ὑδάτινη ἐπιφάνεια. Ἐσύ πατᾶς στήν στεριά τῆς γεηρῆς σιγουριάς σου, ἐνῶ ἐκεῖνος σέ ἀναλαμβάνει ἐπί «πτίλων αὔρας μεσημβρινῆς» χωρίς νά τό μυριστεῖς. Καί ἰδού τό μυστικό τῆς ἐξαπάτησης: Ὁ Κωστής εἶναι παραμυθᾶς: λέει καί γράφει συναρπαστικά παραμύθια παρμένα ἀπό τόν κοινό μας Μῦθο. Ἔτσι, μέτρο τό μέτρο σ' ἀπομακρύνει ἀπό τήν στεριά, ἀπό τήν φιλαυτία, ἀπό τίς ποικίλες ἐξασφαλίσεις (τίς ψυχολογικές, τίς ἐπαγγελματικές, τίς πολιτικές, τίς ἐπιστημονικές). Καί σέ βγάζει στ' ἀνοιχτά. Βεβαίως συνεχίζει στήν ρότα νά σέ παραμυθιάζει, πότε-πότε, νά σέ παραμυθεῖ, ἤ τό ἀντίστροφο. Τά μικρά κύματα τῶν κειμενικῶν ἀναπτύξεων διαδέχονται τά μεγάλα κύματα βυθοῦ μέσα στόν χρόνο πού λέει ὁ Σεφέρης. Κι αὐτό ἐπισυμβαίνει πάνω σέ μία κλίμακα ἀπίστευτης διάρκειας, ἀσύλληπτης σταδιακῆς ἔντασης. Μέχρις ὅτου τό ἐγγεῖρημα, ὁ πλοῦς, φτάσει ν' ἀποκαλύψει καί τό βάθος τῆς πηγῆς καί τό ὕψος τοῦ πῆδακα πού ὀρθώνεται μπροστά σου: «Εὖρος καί μῆκος Σταυροῦ οὐρανοῦ καί πυθμένος ἰσοστάσιο».

Εἶτε κάτω κύψεις, εἶτε ἄνω ἀτενίσεις, εἶσαι παγιδευμένος. Ἡ, κατά τόν ποιητή, «σοῦ κόβεται ἡ ἀνάσα...»

Τό ἄπορον καί ὡς ἀπορία καί ὡς θαυμασμός, ἰδοῦ τά δύο ἐργαλεῖα - κουπιά πού λανθάνουν στήν μαστορική τοῦ βιβλίου κατά τήν πλοήγησι ἐν μέσῳ τῶν πηγῶν. Νά προσθέσω καί τό σέβας, «προσκυνηματική ἀφή» τό λέει ὁ συγγραφέας. Ὁ Κωστής ἔχει ἀγοράσει τοῖς μετρητοῖς τῶν ψαράδων τήν παλαιά συμβουλή: τήν θάλασσα (καί κάποιον ἄλλο πρᾶγμα — *altra cosa*) δέν πρέπει νά τήν φοβᾶσαι, πρέπει νά τήν σέβασαι. Θαυμασμός, ἅμα καί σέβας, ἰδοῦ πῶς προκύπτει ἐν τέλει ὁ αἶνος, ἢ ἐν ἐπιγνώσει καύχησης!

Ἄν καί ἀνθίσταμαι στόν πειρασμό νά συνοψίσω σέ λίγες γραμμές τό περιεχόμενο αὐτοῦ τοῦ ἐκτεταμένου (opus - opera, σέ τρομακτική ἀντίστιξι πρός τά opusculum-a πού μᾶς κατακλύζουν), ἐπιθυμῶ ὥστόσο καί ἐνδίδω στό νά ἐξάρω ἐν κεφαλαίῳ τρεῖς, κατά τήν κρίση μου, κορυφαῖες στιγμές τοῦ βιβλίου. Προτίθεμαι δηλαδή νά τίς χαρακτηρίσω μέ ὄρους εἰδικούς, καί ἐν μέτρῳ πῶς νά τίς ἀξιολογήσω.

Ἡ πρώτη στιγμή εἶναι διαστατή· ἐκτείνεται σ' ὄλο τό βιβλίο. Σχετίζεται μέ τήν μακραίωνη φιλοσοφική διαπάλη γύρω ἀπό τίς καθαρές - νοητές Ἰδέες καί τά χειροπιαστά καθ' ἕκαστον, τά συγκεκριμένα τάδε τινά. Ὁ Ζουράρις, ἄν καί δέν εἶναι τύποις ἱστορικός τῆς φιλοσοφίας, ἀνοίγει τόν φάκελο ἀπό τήν ἀρχή, ἀπό τήν μοιραία σφῆνα πού εἰσάγει ὁ Ἀριστοτέλης στό ἀρραγές πλατωνικό corpus. Μετά τίς ἀποφασιστικές παρεμβάσεις τοῦ Νίκου Ματσούκα καί τοῦ Χρήστου Γιανναρά, εἶναι ἡ πρώτη φορά πού τό ζήτημα τῶν Καθόλου (τά γνωστά ὡς *Universalia*) εἰσάγεται μέ τόση συνέπεια, σοβαρότητα καί ἀκρίβεια στά νεοελληνικά μας πράγματα καί γράμματα. Τό βιβλίο καταδεικνύει μέ τρόπο γλαφυρό τήν μοναδική κρισιμότητα αὐτοῦ τοῦ ζητήματος γιά ὅποιον ἀποπειρᾶται νά ἐρμηνεύσει ἀποτελεσματικά ἰδεολογίες,

πολιτικές, πρακτικές, ἢ κοινωνικές συμπεριφορές. Ἄν μοῦ ἐπιτρέπατε νά μιλήσω μέ τήν πανεπιστημιακή μου ιδιότητα, θά ἰσχυρίζομαι ὅτι ἡ πρόσληψη ἀπό τόν Ζουράρι αὐτοῦ τοῦ φιλοσοφικοῦ διπτύχου (καθόλου — καθ' ἕκαστον) καί οἱ «στοχαστικές προσαρμογές» πού προσκομίζει, θά ἀρκοῦσαν —μόνες αὐτές— σέ ἄλλη ὅμως χώρα νά τοῦ ἐξασφαλίσουν βράβευση ἐπιστημονική. Σέ ἄλλη ὅμως χώρα...

Ἡ δεύτερη στιγμή ἐμπεριέχεται στήν ἀνάγνωσι πού ἐτόλμησε ὁ Ζουράρις πάνω στό Συναξάρι τοῦ Νεομάρτυρα Ἰορδάνη. Οὗτος ὁ εὐλογημένος καζαντζής ἐμαρτύρησε στίς 2 Φεβρουαρίου 1650. Διαβάζοντας ἐσεῖς τό κεφάλαιο αὐτό, εἶμαι βέβαιος, θά συναρπαστεῖτε ἀπό πολλά, ἀπό γεγονότα, ἀπό πρόσωπα, ἀπό ζωντανούς, ἀπό πεθαμένους πού συνεγείρονται ὅλοι ἐν χορῶ μέ τή γραφίδα καί τήν ἀγάπη τοῦ Ζουράρι. Θά συναρπαστεῖτε, εἶμαι βέβαιος ἀπό τήν μαεστρία τοῦ συγγραφέα, νά συν-κινεῖ ταυτοχρόνως τρία ὀργανικά σύνολα — εἶναι ἄλλωστε καί δεινός μουσικός. Ἡ μπαγκέτα δείχνει βεβαίως καί ἀναδεικνύει τήν μοναδική ἰσχύ ἑνός ἄσημου —ἐνίοτε κακογραμμένου— δισέλιδου γραπτοῦ τῆς Τουρκοκρατίας. Τά πόδια του ὅμως πατοῦν γερά τόν ἴσο χρόνο — καί ταυτοχρόνως πληκτρολογοῦν πάνω σ' ἕνα ἄλλο κειμενικό ὄργανο, τήν θεολογική κινύρα τοῦ Μεγάλου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ. Καί ὁ νοῦς τοῦ Ζουράρι, βλέποντας τά σμικρά τῆς σήμερον, μεταγράφει μέ συγχορδίες ἐναρμόνιες εἰς τήν σύγχρονη γλῶσσα αὐτά τά ξεχασμένα ἀπό τοὺς "προοδευτικούς" τζιβαερικά. Ἐσεῖς θά συναρπαστεῖτε ἀπό αὐτά. Ἐγώ ὅμως πόνεσα καί θρήνησα μελετώντας αὐτό τό ἐπιμύθιο τοῦ βιβλίου. Γιατί διδάσκοντας σέ κ ρ α τ ι κ ῆ θεολογική Σχολή ξέρω ἀπό πρῶτο χέρι μέ ποιές, συνήθως γερμανικές, κοινοτοπίες διδάσκουμε οἱ θεολόγοι στά παιδιά μας τήν ΠΙΣΤΗ καί τήν ΟΜΟΛΟ-

ΓΙΑ. Γνωρίζω επίσης καλά ότι ἡ εὐχή τῆς μεταλήψεως «...Πιστεύω Κύριε καὶ Ὁμολογῶ...» κατάντησε νά διαβάζεται ἀτομικῶς καὶ νοερῶς, ἐνῶ ἀρμόζει καθά προστάζει ὁ Ζουράρις νά λέγεται φωναχτά, στήν πλατεῖα, εἰς τόν φανερόν.

Σ' αὐτό τό σημεῖο ἔχω νά ξεπληρώσω κι ἓνα μικρό χρέος — δῶρο στόν Ζουράρι γιά τήν χαρά αὐτοῦ τοῦ βιβλίου. Εἶναι ἓνα γράμμα τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε' πρὸς τόν Ἐπίσκοπον Σαλῶνων Ἡσαΐα μέ ἡμερομηνία 28 Δεκεμβρίου 1820:

Ἀμφοτέρας τάς τιμίας ἐπιστολάς, διά τοῦ ἀγαθοῦ πατριώτου Φούντα Γαλαξειδιώτου, ἀσφαλῶς ἐδεξάμην καί τούς ἐν αὐταῖς τιμίους σου λόγους ἔγνω. Ἐχεμυθίας, ἀδελφέ, μεγίστη χρεία καί προφύλαξις περί πᾶν διάβημα οἱ γάρ χρόνοι πονηροί εἰσι καί ἐν τοῖς φιλοπατριώταις ἔστι καί μοχθηρῶν ζύμη, ἀφ' ἧς ὡς ἀπό ψωραλέου προβάτου φυλάττεσθε. Κακόν γάρ πολλοί μηχανῶνται διά τό τῆς φιλοπλουτίας ἐγκλημα. Διό τήν ἀγαθὴν ἐξελέξω μερίδα κοινολογῶν μοι, ἐμπιστευμένοις πατριώταις, τά ἐχεμυθίας δεόμενα. (Οἱ Γαλαξειδιῶται, οὓς ἐπιστέλλεις μοι συνεχῶς, πεφροντισμένως ἐνεργοῦσι, καί ἀφ' ὧν ἔγνω ἀδύνατον ἀντί παντός τιμίου οὐδ' ἐλάχιστον λόγον ἔρκος ὀδόντων φυγεῖν οὐ μόνον τά σά, ἀλλά καί τά τῶν ἐν Μωρέα ἀδελφῶν γράμματα κομίσουσί μοι). Ἡ τοῦ Παπανδρέα πράξις πατριωτική μὲν τοῖς γινώσκουσι τά μύχια, κατακρίνουσι δέ οἱ μὴ εἰδότες τόν ἄνδρα. Κρύφα ὑπερασπίζου αὐτόν, ἐν φανερῶ δέ ἄγνωιαν ὑποκρίνου, ἔστι δέ ὅτε καί ἐπίκρινε τοῖς θεοσεβέσιν ἀδελφοῖς καί ἀλλοφύλοις. Ἰδίᾳ πράϋνον τόν Βεζύρη γένοιτο καί ὑποσχέσεσιν ἀλλά μὴ παραδοθῆτω εἰς λέοντος στόμα.

Ἄσπασον σὺν ταῖς ἐμαῖς εὐχαῖς τοὺς ἀνδρείους ἀδελφούς, προτρέπων εἰς κρυψίνοιαν διά τόν φόβον τῶν Ἰουδαίων. Ἀνδρωθήτωσαν ὡσπερ λέοντες καί ἡ εὐλογία τοῦ Κυρίου κρατυνεῖ αὐτούς, ἐγγύς δέ ἔστι τοῦ Σωτῆρος τό Πάσχα. Αἱ εὐχαὶ τῆς ἐμῆς μετριότητος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς σου, ἀδελφέ μου Ἡσαΐα. Γεώργει ἀκαμάτως καί ὄλβια γεώργια δώσει σοι ὁ Πανύψιστος.

Ἐνα μόνο σχόλιο ἀρκεῖ σ' αὐτό τό γράμμα: Ἐχουν ἀκόμη λίγο καιρό νά μεταμεληθοῦν κάποιοι ἐργολάβοι τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, πρὶν ζητηθεῖ ἡ δημόσια διαπόμπευσή τους (...)

Ἡ τρίτη στιγμή, δέν εἶναι ἀπλῆ στιγμή, εἶναι κορύφωση ὑψοποιός. Τό ὑψηλότερο σημεῖο τοῦ βιβλίου ἢ τοῦ Σταυροῦ ἀνιχνεύεται, κατὰ τήν κρίση μου, στόν Ἡνίοχο τοῦ Σεφέρη, δηλαδή στό πεζό ποίημα πού τοῦ χάρισε ὁ Ζουράρις. Δέν γνωρίζω ἂν ὁ Κώστας πείστηκε ἀπό τόν Νίκο Ματσούκα νά διαβάσει τήν νεοελληνική λογοτεχνία μέ ὄρους βυζαντινῆς θεολογίας. Εἶμαι ὅμως ἀπόλυτα πεπεισμένος ὅτι ἡ συνανάγνωση Σεφέρη καί Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, καί ἰδιοφυῆς κρίνεται ἀπό τά πράγματα καί μαγευτική ἐν τέλει ἀποκαλύπτεται: ὁ Σεφέρης ἀποκαλύπτει μιά γνωσιολογία τῆς ἐρωτικῆς μετοχῆς: «δέν ξέρεις, χάνεσαι». Καί ὁ Ἅγιος Μάξιμος συμβουλεύει τήν ἐγκατάλειψη τοῦ κυρίαρχου ἐγώ στήν ἀγκάλη τοῦ γνωριζόμενου: «γνόντες θεόν μᾶλλον δέ γνωσθέντες ὑπ' αὐτοῦ» πού θᾶλεγε καί ὁ Παῦλος.

Δέν βρίσκω λόγια γιά νά ἐξάρω αὐτή τήν προχωρημένη γνωσιολογία - θεμέλιο τοῦ πολιτεύματος πού συστήνει ὁ Ζουράρις μ' αὐτή τήν συνανάγνωση. Γιά νά δεῖτε ὅμως πόσο τήν ἐτίμησα καί γιά νά ἐπιθέσω ἐπιτέλους ἓναν ἐπίλογο τοῖς εἰρημένοις, σᾶς μεταφέρω ἓνα ὄνειρο

πού είδε κάποιο από τὰ παιδιά τοῦ Δόμου. Αὐτά πού μόχθησαν γιά τούτη τήν ἐκδήλωση. Δέν ἔχει σημασία ἂν εἶναι ὁ Γιάννης ἢ ὁ Μπάμπης. Ἡ Σταυρούλα ἢ ἡ Δήμητρα ἢ ἡ Μαριώ, ὅλα εἶναι δικά μας παιδιά. Ἄλλωστε μόνο παιδιά καί ποιητές ἤμποροῦν νά ὄνειρεύονται.

«Ἐρχόμασταν, λέει, ὡς τουρίστες ἀπό τό ἐξωτερικό νά ἐπισκεφθοῦμε τόν ἀφαλό τῆς γῆς, τούς Δελφούς. Στό ἀεροπλάνο, μετά τό κρασάκι Μπουτάρη, μᾶς φιλοδώρησαν ἕνα βιβλιαράκι χρώματος πορφυροῦ. Σελίδων τεσσάρων πρὸς τοῖς εἴκοσι. Ἐφερε τίτλο: “Ἀπό τόν “Ἡνίοχο τοῦ Τυράννου Πολυζάλου διά τοῦ μάρτυρος Ἁγίου Μαξίμου εἰς τόν ποιητή Σεφέρη, Διά χειρός Ἑλληνοσινώνων ἀνωνύμου”. Στό ἐσώφυλλο ὑπῆρχε καί ὑπότιτλος: “Ἡ Ἑλληνική διαχρονία τῆς ἐρωτικῆς γνώσης”. Ἡ ἀεροσυνοδός μᾶς ἐξήγησε ὅτι κάποιος Ἰπουργός, πλὴν καί εὐφυῆς καί νέος καί ἄνευ προίκας καί ἐπὶ τοῦ Πολιτισμοῦ, ἔπεισε τόν συνάδελφό του τόν ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν νά ἀπολύσει ἕναν μορφωτικό Ἀκόλουθο κάποιας Πρεσβείας μας Εὐρωπαϊκῆς. Ἐτσι δημιούργησε σέ πρώτη livraison δέκα χιλιάδες κινητές ὀλοπόρφυρες μικρές πρεσβεῖες ἀνά τήν Ἰφῆλιο... Ὅταν ἡ ἀεροσυνοδός, ντυμένη κι ἐκείνη στά πορφυρᾶ, ἔκλεισε τό μάτι μέ νόημα, τότε ἀκούστηκε στήν Καστριτσίου ἕνας δυνατός (γ)δοῦπος. Ξεφόρτωναν πακέτα ἄλλων βιβλίων πού ἔφθαναν ἀπό τὰ Ἀθηναϊκά Συγκροτήματα. Καί τότε τὰ παιδιά ξύπνησαν...»

ΕΠΙΜΥΘΙΟ

Φλόγες στό πρόθυρο τῆς Θεολογικῆς σχολῆς

Ηρθε σήμερα στή Σχολή. Ὡρα ὀκτώ καί τριάντα τό πρωί. Ὅπως καί χθές, καί προχθές, καί τήν Τρίτη. Τό βράδυ τῆς Τρίτης πέρασε ἀπό τήν Καμάρα. Ἡ ἔνταση ἀπό τήν ἀκοινώνητη ἐπικοινωνία διαδηλωτῶν καί “ὀργάνων τῆς τάξεως” τοῦ δόνησε τό κορμί. Δέν ἄντεξε. Κίνησε κατά τήν Θεολογική. Ὡρα ἑφτά τό βράδυ καί λίγα λεπτά. Δίπλα ἕνας νεαρός μέ εἴκοσι μόλις χρόνια στόν ὦμο καί τρία δαχτυλίδια στό ἀφτί. Τηλεφωνοῦσε ὁ νεαρός ἀπό τόν διάδρομο τῆς Γραμματείας. Ὁ καθηγητής θέλησε νά προβεῖ σέ “κακές σκέψεις...”

Ἐφυγε, κατέβηκε στό γραφεῖο του, μάζεψε τά χρηστικώτερα ἀπό τόν κόπο δυό δεκαετιῶν. Κι ἔσπευσε νά πάρει τό αὐτοκίνητο, νά φύγει, νά γλιτώσει, νά κρυφτεῖ. Στό δρόμο γιά τό σπίτι, στά εἴκοσι λεπτά καί χιλιόμετρα τῆς διαδρομῆς σκεφτόταν τό ἄλλο σπίτι πού ἄφησε πίσω. Φανταζόταν τούς οἰκείους γιά χρόνια τώρα φιλοξενούμενους στή Θεολογική. Καί σφίχτηκε ἡ καρδιά του, γιατί θά ἔμπαιναν ἀπρόσκλητοι, κι οἱ νοικοκυραῖοι φευγάτοι στά σπίτια τῶν ἀγρῶν.

Πῆγε πίσω δέκα χρόνια. Όταν οἱ στρατωνισμένοι ὄλων τῶν ἰδεολογιῶν σκορποῦσαν ἀπλόχερα, χωρίς φειδώ, τίς ἀπειλές τους. Ἐπειδὴ τόλμησε νά φιλοξενήσει στό ἐπιλεγόμενο τῆς Φιλοσοφίας, στή Θεολογική Θεσσαλονίκης, αὐτά τὰ ἀνυπότακτα σ' ὅλες δῆθεν τίς ἰδεολογίες παιδιά. Ὁ καθηγητής πίστευε τότε ὅτι δικαίωνε τήν ἀποστολή του, ὅτι μέ τήν πρόσκληση αὐτή ἐμφανίζοταν ἔργω καί λόγῳ ἀλληλέγγυος πρός τίς ἀγωνιώσες συνειδήσεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης (...) Ὡσπου νά τελειώσει «τό μάθημα μέ τούς ἀναρχικούς» ἡ καρδιά του εἶχε χτυπήσει ὅλους τούς χτύπους τῶν τριαντατριῶν του ἐτῶν. Σ' ἓνα τρίωρο μάθημα, τριαντατρία χρόνια χτυποκάρδι μαζεμένο. Γυρνώντας τότε στό νοικιασμένο σπίτι τῶν ἀγρῶν εἶχε νοιώσει τή γαλήνη παιδιοῦ μικροῦ, γιατί νοίκιασε τήν ψυχή του γιά νά παιχτεῖ ἓνα ζόρικο παιχνίδι χωρίς καμιᾶ ἀπολύτως ἐπιδιαιτησία.

Τά λεφτά πού ἔβγαλε, ὡς φαίνεται, ἀπό ἐκεῖνο τό ἀνόμοιο παζάρι τοῦ νοικιοῦ κράτησαν ὡς τά προχτές. Δέκα τόσα χρόνια εἰσβάλλουν οἱ ἀναρχικοί (κατά πῶς τούς λένε οἱ φιλήσυχτοι ἀρχόμενοι) στή Θεολογική Θεσσαλονίκης. Καί τό γραφεῖο τοῦ κυρίου καθηγητοῦ ἔμενε ἀνέγγιχτο. Ἔτσι ἡ φαντασίωσή του ὑποκαθιστοῦσε μέ τό ἀζημίωτο τήν πραγματικότητα. Ὅμως τό ὄνειρο τῆς περασμένης Πέμπτης φαινόταν νά βγαίνει ἀληθινό: Τό πῖο γλυκό πρόσωπο τοῦ Α.Π.Θ., ἡ Γραμματεὺς τοῦ Τμήματος, τό ἔλεγε καί τ' ἀφτιά τοῦ καθηγητῆ δέν τό χωροῦσαν. «Γελιέσαι ἂν πιστεύεις ὅτι ὑπάρχει αὐθεντικώτερος δεξιός ἀπό σένα...»

Ἄφησε τήν πεζοποροῦσα ἀναπόλησή του νά σέρνεται στά πέριξ τοῦ νεώνυμου Ἀερολιμένος «Μακεδονία» καί ἔστριψε, κατεύθυνση Ἐπανωμή. Τοῦ ἔμειναν δυό χιλιόμετρα καί δυό λεπτά γιά νά τρέξει τ' ἀμέτρητα ἐκατόμετρα τῆς σκέψης πού ἀφήνιαζε.

Μέ γραβάτα καί παπούτσι στό μπορντώ, ἦταν κομμάτι δύσκολο νά ἐπιχειρήσει ὁ καθηγητής τήν ἄλλη καί τήν παράλλη νά μιλήσει μέ τά παιδιά. Οὔτε καί οἱ εὐρύχωρες ἐξουσίες μας κατάφεραν νά ζεύξουν τό βλέμμα τους μέ τό φῶς τῆς φωτιᾶς πού ἔκαιγε μέρες τρεῖς στό προαύλιο τῆς Θεολογικῆς. Προτίμησαν τό "Ἰλαρό" φῶς τοῦ ξενοδοχείου Α.Β.Σ. «διὰ νά ἀνταλλάξουν τάς χρησίμους ἀπόψεις των». Φαντάστηκε τόν ἀντιεξουσιαστή μέ τήν πῖο γλυκεῖα μορφή Πρόεδρο, χωρίς γραβάτα νά συσκέπτεται ἐπιτελικά μέ τά πῖο ὑψηλόβαθμα ὄργανα τῆς ἐξουσίας «διὰ τήν ἀντιμετώπισιν ἢ τήν ἐκτόνωσιν τῆς ἐκρύθμου καταστάσεως...» καί τόν ἔπιασε ρῖγος. Τί ἀπίθανα παιχνίδια σκαρώνει ἡ ἱστορία, αὐτή ἡ ἀτίθαση καί ἄβολη στίς ἐπιστημονικές καταχωρήσεις κοπελιά!

Συνῆλθε πάλι στό πρωινό τῆς Παρασκευῆς. Ὡρα ἐννιά καί τριάντα ἀκριβῶς. Βγαίνοντας ἀπό τήν κεντρική εἴσοδο ὁ καθηγητής ἀνακάλυψε μέσα στά ἀποκαῖδια ἓνα ἀπομεινάρι τῆς πόρτας πού ἔλειπε ἀπό τό γραφεῖο του. Μέ τό χερούλι στήν θέση του ἀνέπαφο καί ἄκαπνο. Τό χρῶμα του στό βαθύ κόκκινο, λαμπρυσμένο ἀπό τή φλόγα τῆς τριήμερης φωτιᾶς, ἔλαμπε καί ἔφεγγε στό κατάμαυρο ἀποκαῖδι. Μέ τό χρῶμα του ἔστειλε μήνυμα γοερό μέσα ἀπό τήν τετράγωνη λάρνακα. Αὐτήν τήν ἄλλοτε περήφανη μεταλλική βιβλιοθήκη πού στέγαζε τήν τετράγωνη ἐπιστημολογία.

Τό μήνυμα ἔπρεπε νά 'χεις μάτια νά τό δεῖς. Ὁ καθηγητής πῆρε στά χέρια του μέ εὐλάβεια τό ἀκριβό σπάραγμα τῆς ὀργῆς καί τό κατηύθυνε ἐν πομπῇ στό γραφεῖο. Μία ἀπό τίς καθαρίστριες μονολόγησε ὅταν τόν εἶδε νά μπαίνει. «Πάει κι αὐτός...» Στό γραφεῖο εἶχε μόλις λίγα λεπτά πρὶν τίς δέκα νά διαβάσει ἐπιστημονικά —ὅπως ἤξερε— ὅ,τι ἔκρυβε ἡ στάχτη καί τό κάρβουνο. Ὅσα πρόλαβε νά μεταγράψει τά κοινοποίησε ἀμέσως

στους λιγοστούς φίλους του:

«Τήν ἄλλη φορά θά εἶμαστε ἐκεῖ. Μαζί μέ τά παιδιά τῆς ὀργῆς. Νά διηθήσουμε στους πνεύμονές μας ὅσα ἀφόρητα ἐκλύει ἡ καθωσπρέπει ἔννομη τάξη. Γιά νά 'χουν ἐκεῖνα τά ἄνομα παιδιά λίγον ἀέρα ν' ἀναπνεύσουν. Τήν ἄλλη φορά θά ἐνώσουμε τήν καλολαδωμένη φωνή μας μέ τήν βραχνάδα τῶν βραδύγλωσσων παιδιῶν γιά νά συλλαβιστοῦν οἱ ἀλάλητοι στεναγμοί. Τήν ἄλλη φορά θά εἶμαστε ἐκεῖ, νά πάρουμε τή ρεβάνς ἀπό τόν λευκασμένο ξυλοπολτό. Νά εἰσπράξουμε ἐμεῖς τήν ὀργή. Καί νά γευτοῦμε τήν ἠδύτητα τῶν ὑπομονετικῶν γονιῶν χωρίς ἔμμισθους διάμεσους. Πάνω ἀπ' ὅλα θά 'μαστε ἐκεῖ γιά νά συλλαβίσετε μέ τό στόμα, ὄχι μέ τά χέρια ἢ τά πόδια, τήν ἀγωνία καί τήν ὀργή. Τήν ἄλλη φορά δέν θά καοῦν τά πράγματα ἀνθ' ἡμῶν. Θά καεῖ ἡ καρδιά μας γιά σᾶς. Γιά νά σταλάξει στή δική σας ὄσην δύναμη τῆς λείπει νά χτυπάει μέ τούς δικούς της ρυθμούς».

(Παρασκευή 17 Νοεμβρίου 1995)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	9
ΠΡΟΟΙΜΙΟ	13

A

1. Χρώματα τοῦ Ἑλληνος λόγου	19
2. Ειδώλων πολυειδῶν ἐξήγησις ἐνοειδῆς	37
3. Σπαράγματα οἰκητηρίου παλαιοῦ	54

B

1. Ἀπό τήν συνάντησι τῆς θεολογίας μέ τήν φιλοσοφία	69
2. Ἡ ζωὴ τῶν ζωδίων	91
3. Γονεῖς ποθεινοὶ τῶν αἰεί παιδῶν Ἑλλήνων	113
4. Κειμήλια ἀλλοφύλλων	124

Γ

1. Διδάσκαλοί μας, «οἱ ἀρχηγικοὶ καθηγεμόνες»	141
2. Θύραθεν ἐπιστῆμες στίς θεολογικές σπουδές	147
3. Ἀπό τήν θεολογία στήν οἰκολογία	157

4. Φίλιππος Σέρραρντ, ὁ γράμματα εἰδῶς	165
5. Ἡ κατά Ζουράριν σταυροειδῆς ἄθληση.....	169
ΕΠΙΜΥΘΙΟ	179

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΛΑΜΠΡΟΥ ΣΙΑΣΟΥ
ΑΙΜΑ ΣΤΑΦΥΛΗΣ
ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟΝ Μ. ΛΕΟΝΤΑΚΙΑΝΑΚΟ
ΕΛΙΚΩΝΟΣ 11 ΧΑΛΑΝΔΡΙ
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟΝ Α. ΤΡΕΠΕΚΛΗ
ΤΣΑΜΑΔΟΥ ΚΑΙ ΚΟΥΝΤΟΥΡΙΩΤΟΥ ΕΞΑΡΧΕΙΑ
ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟΥΣ
Θ. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟ - Π. ΡΟΔΟΠΟΥΛΟ Ο.Ε.
ΟΡΦΕΩΣ 200 ΑΙΓΑΛΕΩ
ΤΟΝ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 1998
ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΑΡΜΟΣ

ISBN 960-527-100-1